

І.В.Гайдаєнко
I.V. Haidaienko
И.В. Гайдаенко

«ЗАГАЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО»

**навчально-методичний комплекс, призначений для здобувачів денної
та заочної форм навчання першого (бакалаврського)
та другого (магістерського) рівнів вищої освіти
зі спеціальностей**

035 Філологія (українська мова та література) ,
014 Середня освіта (українська мова та література),
014 Середня освіта (українська, англійська мова та література)

Рекомендовано до видання Вченою
радою Херсонського державного
університету
(протокол від 23 квітня 2018 р. № 11)

Укладач: **І.В.Гайдаєнко** – кандидат філологічних наук,
доцент кафедри мовознавства Херсонського державного університету

Рецензенти:

В.П. Олексенко - доктор філологічних наук, професор Херсонського державного університету;

О.А. Стишов - доктор філологічних наук, професор Київського університету імені Бориса Грінченка.

У навчально-методичному комплексі подано навчальну програму, опорні конспекти лекцій з дисципліни «Загальне мовознавство» та навчально-методичне забезпечення до кожної теми семінарських занять, самостійної роботи студентів: розгорнуті плани семінарських занять з відповідною бібліографією, завданнями для самопідготовки, теми, що виносяться на самостійне опрацювання й завдання до них, індивідуальне завдання, перелік питань для підготовки до іспиту з дисципліни, рекомендовану літературу, Інтернет-ресурси. навчально-методичний комплекс призначений для здобувачів денної та заочної форм навчання першого (бакалаврського) рівня вищої освіти зі спеціальностей 035.01 Філологія (українська мова та література), 014 Середня освіта (українська мова та література).

In the educational-methodical complex training program, reference notes of lectures on discipline "General linguistics" and educational and methodological support to each theme of seminar, independent work of students: deployed plans of seminars with the corresponding bibliography, tasks for self-training, the ones that are issued on independent work and tasks to them, individual task, list of questions for preparation for the exam on discipline, recommended literature, Internet resources are prepare The educational-methodical complex is intended for applicants of full-time and part-time forms of education of the first (Bachelor) level of higher education in the specialties 035.01 Philology (Ukrainian language and literature), 014 Secondary education (Ukrainian language and literature).

В учебно-методическом комплексе представлены учебную программу, опорные конспекты лекций по дисциплине «Общее языкознание» и учебно-методическое обеспечение к каждой теме семинарских занятий, самостоятельной работы студентов: развернутые планы семинарских занятий по соответствующей библиографией, задачами для самоподготовки, темы, выносимые на самостоятельную проработку и задания к ним, индивидуальное задание, перечень вопросов для подготовки к экзамену по дисциплине, рекомендованную литературу, Интернет-ресурсы. учебно-методический комплекс предназначен для соискателей дневной и заочной форм обучения первого (бакалаврской) уровня высшего образования по специальностям 035.01 Филология (украинский язык и литература), 014 Среднее образование (украинский язык и литература).

Гайдаєнко І.В.

«ЗАГАЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО» - навчально-методичний комплекс, призначений для здобувачів денної та заочної форм навчання першого (бакалаврського) рівня вищої освіти зі спеціальностей 035.01 Філологія (українська мова та література), 014 Середня освіта (українська та література). - Херсон, 2018.

І.В.Гайдаєнко, 2018

ЗМІСТ

1. Вступ.....	4
2. Програма дисципліни.....	5
3. Лекційний модуль.....	8
4. Семінарський модуль.....	52
5. Організаційно-методичне забезпечення самостійної роботи студента.....	57
6. Загальні методичні вказівки до вивчення дисципліни	58
7. Модуль самостійної роботи	59
8. Тематика індивідуальних завдань (доповідей)	65
9. Система контролю самостійної роботи студентів та їх знань.....	66
8.1. Форми і методи контролю самостійної роботи студентів та їх знань.....	66
8.2. Критерії оцінювання знань студентів	66
8.2.1. Критерії оцінювання результатів опрацювання лекційного матеріалу.....	66
8.2.2. Критерії оцінювання рівня знань студентів на семінарських заняттях.....	67
8.2.3. Контрольна робота. Критерії її оцінювання.....	67
8.2.4. Реферат. Критерії оцінювання написання та захисту реферату.....	67
8.2.5. Презентація. Вимоги до оформлення та критерії її оцінювання.....	67
8.2.6. Проміжний контроль знань з дисципліни.....	68
8.2.7. Підсумковий контроль знань з дисципліни.....	68
9. Методичні вказівки студентам щодо організації самостійної роботи під час вивчення дисципліни.....	70
9.1. Самостійна робота студентів з навчальною літературою.....	70
9.2. Перелік питань до іспиту з дисципліни	70
10. Рекомендована література.....	72
11. Інтернет-ресурси.....	72

ВСТУП

Курс загального мовознавства займає важливе місце в системі підготовки філолога та вчителя-словесника, він розв'язує актуальні завдання загальнотеоретичного, навчально-методичного й виховного характеру. Предмет, що завершує лінгвістичну освіту здобувачів, поєднує історію і теорію мовознавства. Він узагальнює мовні факти й явища, з якими студенти ознайомилися до цього в різних нормативних і спеціальних курсах, і сприяє їх теоретичному осмисленню для вироблення правильного розуміння мови як своєрідного й неповторного явища, що характеризує людину й людське суспільство.

Викладання курсу «Загальне мовознавство» має лекційно-семінарський характер. Лекційний курс складається з двох основних частин, відведених для теорії та історії мовознавства.

У першій частині курсу — «Теорія мовознавства» — висвітлюються фундаментальні загальнотеоретичні питання сучасного мовознавства, розглядається пізнавально-комунікативно сутність мови і мовлення як об'єктів лінгвістичних досліджень, а також характеризуються методи, прийоми, принципи та методики лінгвістичного аналізу.

Друга частина курсу — «Історія мовознавства» — знайомить студентів з основними етапами розвитку світової лінгвістичної думки, розглядає розвиток теоретичних ідей і принципів та методів аналізу від античних часів до наших днів.

Під час вивчення історії мовознавства варто звернути увагу на досягнення вітчизняного мовознавства, його національну основу, науково-теоретичне спрямування та тісний зв'язок з практикою вивчення української мови у вищій та середній школі. У процесі викладання курсу «Загальне мовознавство» широко використовуються знання, набуті студентами під час засвоєння курсу «Вступ до мовознавства», «Сучасної української літературної мови», «Історії української літературної мови» та інших лінгвістичних дисциплін.

Засвоєння дисципліни «Загальне мовознавство» забезпечить студентам-філологам глибоке осмислення всього циклу мовознавчих дисциплін як чіткої системи, складові якої взаємопов'язані і взаємозумовлюють існування одна одної.

Семінарський модуль уключає відповідно вузлові питання кожної частини й вивчається у формі семінарських занять (презентацій, конференцій, дискусій, колоквиумів тощо).

Особливо важливе місце для повного засвоєння курсу займає самостійна робота студентів.

1. ПРОГРАМА ДИСЦИПЛІНИ

Предметом вивчення дисципліни є процес становлення та розвитку науки про мову: синхронічний та діахронічний аспект.

Міждисциплінарні зв'язки: загальне мовознавство тісно взаємодіє з філософією, історією, логікою, соціологією, соціолінгвістикою, етнолінгвістикою, літературознавством, медициною, психологією, фізіологією, географією, математикою. Сучасне мовознавство – це комплекс численних дисциплін, які інтегруються. Таким чином, загальне мовознавство базується на знаннях як з лінгвістичних дисциплін, так і нелінгвістичного плану і є узагальнювальною дисципліною, що підвищує як лінгвістично-професійний, так і інтелектуальний рівень майбутнього фахівця.

Мета та завдання навчальної дисципліни «Загальне мовознавство»:

Метою викладання навчальної дисципліни «Загальне мовознавство» є: розширити, поглибити й узагальнити теоретичний і професійний рівень лінгвістичної підготовки здобувачів-філологів, сформувані навички діалектичного підходу до вивчення наукових лінгвістичних явищ та здійснення комплексного лінгвістичного аналізу.

Основними завданнями вивчення дисципліни «Загальне мовознавство» є:

теоретичні: розширити загальнолінгвістичну підготовку словесника, а також поглиблено вивчити проблеми, які не могли бути висвітлені в попередніх курсах, ознайомити студентів з філософськими основами сучасного, здобутками вітчизняного, європейського і світового мовознавства; формувати сучасні погляди на проблеми мовознавства, спираючись на історію розвитку вітчизняного, європейського і світового мовознавства; озброїти майбутнього філолога методами наукового дослідження мови;

практичні: розвивати уміння й навички аналізувати й застосовувати основні положення лінгвістичних теорій у практичній діяльності.

Компетентності студента:

- компетентності аналізу, узагальнення та практичного застосування основних теоретичних положень мовознавчої науки (визначення основних термінів (знак, структура знаку, мислення, свідомість, мова\мовлення, структура\система мови, мовні рівні, синхронія\діахронія тощо); історичних етапів розвитку різних напрямів науки про мову, представників та їхні праці;

- загальнолінгвістична компетентність словесника, тобто поглиблення компетентності аналізу та узагальнення проблем, що не могли бути висвітлені в попередніх курсах, узагальнення філософських основ сучасного, здобутків вітчизняного, європейського і світового мовознавства;

- компетентності аналізу та розуміння сучасних поглядів на проблеми мовознавства, на основі знань історії розвитку вітчизняного, європейського і світового мовознавства;

- компетентності майбутнього філолога у оволодінні методами наукового дослідження мови, в аналізі й застосовуванні основних положень лінгвістичних теорій у практичній діяльності).

Очікувані результати навчання

Студенти повинні знати: основні теоретичні положення мовознавчої науки (визначення основних термінів (знак, структура знаку, мислення, свідомість, мова\мовлення, структура\система мови, мовні рівні, синхронія\діахронія тощо); історичні віхи розвитку різних напрямів науки про мову, представників та їхні праці;

Студенти повинні уміти: аналізувати основні наукові досягнення лінгвістичних досліджень, застосовувати їх під час з'ясування мовних питань.

Інформаційний обсяг навчальної дисципліни

Курс “Загальне мовознавство”, його мета, предмет, об'єкт, завдання і місце в системі навчальних лінгвістичних дисциплін. Загальне і часткове мовознавство; теоретичне і практичне мовознавство. Мова як норма, система і мовленнєва діяльність.

Мова і суспільство. Суспільна природа мови і мовної діяльності. Роль мови у формуванні суспільної (національної) свідомості. Мова як суспільно-історична норма, територіальна і соціальна диференціація норм. Мова, нація. Національні культури.

Літературна мова та її стилі. Норми літературної мови / мовлення. Соціальні спільності людей і соціальні типи норм. Етнолінгвістика. Соціолінгвістика.

Мовознавство і семіотика. Проблема знака. Мовні і немовні знаки. Типи знаків і специфіка мовної системи, самобутність і суспільна функція знака. Слово як основний мовний знак. Мова як особлива знакова система. Семіотика – наука про систему мовних знаків.

Мова, мислення і свідомість, передумови виникнення людської мови. Мова й етногенез. Мова і свідомість. Мова і мислення. Металінгвістика як наука про взаємовідношення мови і мислення. Психолінгвістика. Рівні мовної здібності. Функціональна роль значення слова в породженні мовлення.

Семантика. Значення як понятійно-номінативна категорія. Типи мовних значень. Лексичні і граматичні значення. Семантична структура та її конструкти. Лексичне значення: поняття, смисл, зміст. Відношення мислення до граматичних значень мови. Теорія мовної відносності.

Структура мовної системи. Мовна система і мовна структура, як об'єкт науки про мову. Найсуттєвіші ознаки мовної системи. Подвійне членування мови. Структурні рівні мови: фонематичний рівень, семантичний рівень (морфеміко-морфологічний і лексико-семантичний) та синтаксичний рівні. Проблема частин мови. Проміжні рівні мовної системи. Парадигматичні й синтаксичні відношення. Ієрархія мовної будови та між рівневі зв'язки.

Мова як конкретно-історична категорія. Історичний розвиток мови. Статика і динаміка в мові. Функціонування і розвиток мови. Чинники розвитку мови. Взаємодія мов та мовні контакти. Диференціація та інтеграція – основні процеси розвитку мови. Синхронія та діахронія. Закони розвитку мови.

Сучасне мовознавство як результат тривалого розвитку науки про мову. Історія мовознавства як поглиблення і розширення лінгвістичної теорії, вдосконалення прийомів і методики лінгвістичного аналізу. Основні етапи історії мовознавства.

Питання мовознавства у філології класичної старожитності. Мовознавство в стародавній Індії. Старогрецьке мовознавство китайське і арабське мовознавство.

Мовознавство середньовіччя і XVII – XVIII століть.

Виникнення порівняльно-історичного мовознавства і становлення порівняльно-історичного методу мовознавства.

Розвиток компаративістики в другій половині XIX століття. Філософія В.Гумбольдта.

Логіко-граматична школа середини XIX століття (К.Беккер, Ф.Буслаєв). Психологічні школи в мовознавстві XIX ст. (Г.Штейнталь, М.Лацарус, В.Вундт та ін.).

Психологічний напрямок у вітчизняному мовознавстві: Харківська лінгвістична школа, загально лінгвістична концепція О.Потебні та її філософські основи, вчення про мову і мислення, слово, його внутрішню форму і значення, систему мови і мовлення, граматичні категорії, речення.

Молодограматизм як провідна школа історико-порівняльного психологічного мовознавства.

Мовознавство кінця XIX початку XX ст. Неограматичний напрямок. Казанська лінгвістична школа. Женевська і Празька школи.

Мовознавство XX та XXI ст. Основні напрями мовознавства початку XXI ст.

Форма підсумкового контролю успішності навчання:

Підсумковий контроль проводиться з метою оцінки результатів вивчення дисципліни у формі іспиту. Студент допускається до семестрового контролю, якщо він виконав усі види робіт, передбачені навчальним планом. Підсумковий контроль (іспит) проводиться у формі тестів.

Проведення іспиту передбачає оцінку знань студентів за п'ятибальною та стобальною системами оцінювання знань студентів:

Форма контролю: **іспит**

Рівень, шкала ECTS, оцінка	Теоретична підготовка	Практичні уміння й навички
1	2	3
Високий, Відмінно (5 А) 90-100 б.	Відповідь студента відзначається повнотою і вичерпністю викладу матеріалу, що становить зміст курсу. Така відповідь повинна ґрунтуватись на знаннях різних поглядів учених на обговорювану лінгвістичну проблему. При цьому студент уміє висловити й мотивувати власне бачення аналізованих питань мовознавства, покликаючись на думки учених-мовознавців; з'ясувати зміст основних положень вітчизняних та зарубіжних мовознавчих напрямів. Студент знає повний обсяг запропонованого в курсі матеріалу (з теорії та історії мовознавства). Він опрацював рекомендовану до курсу наукову літературу й теми, відведені на самостійне вивчення. Відповідь його логічна, зв'язана, послідовна й аргументована. Теоретичні положення підкріплюються конкретними прикладами.	Під час виконання контрольних робіт студент дотримується всіх вимог, передбачених програмою курсу. Крім того, його дії відрізняються раціональністю, вмінням оцінювати помилки й аналізувати результати. Студент може застосувати свої теоретичні знання на практиці (напр., при фонетичному, морфологічному і синтаксичному аналізах та ін.).
Вище середнього, середній Добре (4 С, В) 74- 89 б.	Відповідь студента повна й аргументована, що спирається на знання різних поглядів на обговорювану лінгвістичну проблему. Студент знає весь обсяг запропонованого в курсі матеріалу, проте помиляється у неprinципових моментах при викладі теорії чи окремих концепцій мовознавчих напрямів. Він ознайомився і знає основну рекомендовану літературу до курсу та вивчив теми, винесені на самостійне опрацювання. Відповідь його логічна, викладена правильною літературною мовою.	Під час виконання контрольних робіт студент виконує роботу в повному обсязі й робить правильні висновки.
Достатній, Задовільно (3 Е, Д) 60-73 б.	Відповідь студента є неповною і не достатньо аргументованою. Студент виконав завдання, що пропонуються на самостійне опрацювання лише частково. Він знає значну частину матеріалу, запропонованого в курсі, але ці знання мають несистемний характер.	Під час виконання контрольних робіт студент виконує роботу за зразком (інструкцією), але з помилками; робить висновки, але не розуміє достатньою мірою мету роботи
Початковий, Незадовільно (2 FХ) 1-59 б.	У студента відсутні знання матеріалу з дисципліни. Студент частково відповідає на поставлені запитання, але сам не здатен викласти теоретичний матеріал і підкріпити його прикладами. Він не виконав вимоги програми, не опрацював матеріал, що пропонується на самостійне вивчення; необізнаний з рекомендованою літературою, у його мовленні часто трапляються граматичні помилки, відчувається брак достатнього словникового запасу.	Під час виконання контрольних робіт студент уміє користуватися окремими прикладами, але не може самостійно виконати роботу та зробити висновки

2. ЛЕКЦІЙНИЙ МОДУЛЬ

ОПОРНІ КОНСПЕКТИ ЛЕКЦІЙ З ДИСЦИПЛІНИ «ЗАГАЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО»

Тема: Вступ

Мета: з'ясувати суть, мету, предмет і об'єкт загального мовознавства, його роль і місце в лінгвістичній освіті.

У лекції розглядаються такі питання:

1. Мета, завдання курсу "Загальне мовознавство".
2. Місце серед інших лінгвістичних дисциплін.
3. Загальне і часткове мовознавство.
4. Теоретичне і практичне мовознавство.
6. Філософські основи мовознавства.
8. Питання загального мовознавства у шкільному курсі мови.

Мова – явище складне і багатоаспектне, являє собою організоване ціле, тому виділилася особлива дисципліна, яка вивчає найбільш загальні закономірності походження, розвитку, функціонування мови в її різноманітних зв'язках з людиною, суспільством, історією і культурою.

Курс знайомить з сучасною лінгвістикою, її історією, найбільш важливими напрямками і школами, основними проблемами, ідеями, методологією і методикою наукового дослідження, показує роль вітчизняного мовознавства у розвитку загальної науки про мову.

Мовознавство – одна з найдавніших і розгалужених наук. Складність внутрішньої організації цієї науки полягає в:

- 1) багатогранності структури об'єкта науки, тобто мови;
- 2) багатоманітності і різнотипності окремих конкретних мов, якими користується людство;
- 3) глибині і відмінності зовнішніх зв'язків мови з іншими системами – природою суспільства, культурою, мистецтвом, наукою і поведінкою людства;
- 4) відмінністю у підході до мови самої науки про неї, відмінністю принципів, аспектів, методів і методик вивчення мови.

Загальне мовознавство досліджує і виділяє спільні риси усіх мов.

Проблеми загального мовознавства:

- 1) проблема об'єкта лінгвістики, її меж;
- 2) проблема структурного членування мови і внутрішніх зв'язків мовної структури;
- 3) проблема функціонування мови;
- 4) проблема історичного розвитку мови;
- 5) проблема знаковості мови;
- 6) проблема мовних універсалій;
- 7) проблема науки про мову, її методів і методики, її внутрішньої структури і зовнішніх зв'язків з іншими науками.

Прямим об'єктом мовознавства є мова і мовлення. мова і мовлення перебувають у постійній взаємодії.

Курс загального мовознавства складається з 3 частин – **теорія мовознавства, методи і прийоми вивчення і опису мов, історія мовознавства.**

Важливу роль для теорії мовознавства відіграють лінгвістичні теорії, систему яких вивчає сучасне мовознавство.

Членуючи мовознавство, учені виділяють такі його складові частини:

1. Макролінгвістика
2. Мікролінгвістика
3. Менталінгвістика

Розрізняють зовнішню і внутрішню лінгвістику.

Без урахування співвідношення мови і мовлення не можуть бути розв'язаними ряд лінгвістичних проблем.

Сучасні лінгвісти для розмежування мови і мовлення в основному використовують

ті ознаки, які виділив Ф. де Соссюр, хоча у дещо зміненому вигляді.

Проблема мови і мовлення актуальна для методики викладання в школі.

Мовознавство має прямий вихід на школу:

1. Вивчається мова як система систем.
2. Вивчаються конкретні питання загального мовознавства: вступні уроки – значення мови як найважливішого засобу спілкування і пізнання; багатство української мови; місце української мови серед інших слов'янських мов, різноманітність мов світу тощо.

Використана література:

1. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник. Київ: Видавничий центр "Академія", 1999. 288с.
2. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник. Київ: Видавничий центр "Академія", 2003. 464 с.
3. Семчинський С.В. Загальне мовознавство: Підручник для вузів. Київ: ОКО, 1996. 413с.
4. Удовиченко Г.М. Загальне мовознавство. Проблеми. Методи. Київ: Вища школа, 1994. 235 с.
5. Удовиченко Г.М. Загальні питання мовознавства. Київ: Вища школа, 2001. 247с.

Тема: Мова і суспільство

Мета: ознайомити студентів з найважливішими питаннями проблеми «мова і суспільство»: соціальна природа мови; соціальна зумовленість мовних явищ; залежність стану мови від стану суспільства; соціальні спільноти людей і соціальні типи; можливість свідомого впливу суспільства на мову; взаємовідношення мов у багатомовному суспільстві; залежність суспільства від мови; мова і суспільно-технічний прогрес.

У лекції розглядаються такі питання:

1. Суспільна природа мови. Суспільні функції мови.
2. Соціальна зумовленість мовних явищ. Суспільний характер мовної норми.
3. Мова як символ соціальної солідарності.
4. Залежність стану мови від стану суспільства
5. Мова як найважливіша етнічна ознака. Мова, нація і держава.
6. Мова і культура.
7. Соціолінгвістика, її предмет, завдання і проблеми.
8. Інтерлінгвістика.

Проблема «мова і суспільство» належить до однієї з найскладніших у загальному мовознавстві, що значною мірою зумовлено її багатоаспектністю. Найважливішими питаннями цієї проблеми є: а) соціальна природа мови; б) соціальна зумовленість мовних явищ; в) залежність стану мови від стану суспільства; г) соціальні спільноти людей і соціальні типи мов; г) можливість свідомого впливу суспільства на мову; д) взаємовідношення мов у багатомовному суспільстві; е) залежність суспільства від мови; є) мова і суспільно-технічний прогрес та ін.

1. Суспільна природа мови. Суспільні функції мови

Розуміння природи мови передбачає відповідь на питання, чи потрібно вважати мову явищем біологічним, психічним або соціальним. На них наука давала різні відповіді. Погляди вчених на природу мови змінювалися залежно від загальних тенденцій розвитку науки в певний період і накопиченого лінгвістичного фактичного матеріалу та рівня його інтерпретації. Одні вчені (А.Шлейхер, М. Мюллер) вважали мову явищем біологічним, інші (Г.Штейнталь, В. Гумбольдт, О. Потебня) — явищем психічним. У сучасному мовознавстві домінує думка про мову як суспільне явище.

Визначення мови як суспільного явища спирається на тверезий аналіз фактів розвитку і застосування мови. Мова не успадковується і не закладена в біологічній суті людини. Дитина говорить мовою оточення, а не обов'язково мовою батьків. В умовах ізоляції від суспільства діти не говорять зовсім, як про це свідчить описана англійським психологом Р. Сінгом історія виявлених у лігві вовчиці двох дівчаток .

Мова також не є явищем психічним, бо в такому разі вона виникала б і розвивалася б у кожної людини окремо незалежно від мовленнєвого впливу навколишнього оточення.

До розуміння мови як суспільного явища вчені дійшли у середині XIX ст. Одним із перших був Я. Грім, який заявив, що «мова за своїм походженням і розвитком — це людське надбання, витворене цілком природним чином». В. фон Гумбольдт, який, по суті, став основоположником психологізму в мовознавстві, стверджував однак, що мова розвивається тільки в суспільстві і «людина розуміє себе настільки, наскільки досвідом установлено, що її слова зрозумілі й іншим». Ф. де Соссюр убачав соціальний характер мови в її примусовості щодо індивідів.

Характеризуючи мову як соціальне явище, не слід упускати з поля зору й те, що в мові також наявні ознаки, які співвідносять її з біологічними і психологічними явищами.

Про те, що мова є суспільним явищем, свідчать її функції, які виявляють її сутність, призначення, дію. Вони є тими характеристиками, без яких мова не була б сама собою. Найголовніші (базові) функції — **комунікативна** (засіб спілкування) і **когнітивна** (засіб мислення і пізнання). Другу функцію ще називають пізнавальною, гносеологічною, мислетворчою. Інколи до базових відносять ще **емотивну** (засіб вираження почуттів і емоцій) і **метамовну** (засіб дослідження й опису мови в термінах самої мови).

З основними функціями співвідносяться похідні (вторинні). Так, зокрема, з комунікативною пов'язана **фатична** (засіб встановлення контакту), **конативна** (засвоєння), **волюнтативна** (волевиявлення, впливу) і **кумулятивна**, або **історико-культурна** (зберігання всього того, що виробила нація за всю свою історію в духовній сфері — національної самосвідомості, культури, історії тощо).

Із когнітивною співвідноситься **репрезентативна**, або **номінативна**, **референтна** функція (засіб позначення предметів та явищ зовнішнього світу і свідомості), а з емотивною — **поетична**, або **естетична** (засіб вираження і виховання прекрасного).

За неоднозначного підходу до визначення й інтерпретації мовних функцій усі дослідники солідарні в одному: мовні функції мають суспільний характер, через що нерідко їх називають суспільними функціями мови. Щоправда, є й вужче розуміння терміна **суспільні функції мови** — сфера використання мови в суспільстві.

Отже, мова виникла в суспільстві, обслуговує суспільство і поза суспільством неможлива, як і неможливе суспільство без мови.

2. Соціальна зумовленість мовних явищ. Суспільний характер мовної норми

Соціальною є не тільки мова як система взаємопов'язаних і взаємозумовлених одиниць, що має чітку ієрархічну структуру, соціальним є й мовлення. Мовлення — це передусім акт спілкування людей, тобто комунікативний акт, соціальний за своєю суттю. Люди говорять не для того, щоб відтворювати мову й демонструвати свої мовленнєві здібності, а для того, щоб передати позамовну інформацію чи вплинути на інших учасників комунікативного акту.

Соціальна природа мовлення виявляється і в тому, що мовці намагаються дотримуватися наявних у суспільстві вимог щодо вимови, слововживання тощо. Зрештою, соціальна природа мовлення підтверджується тим, що воно є частиною соціальної діяльності людини і всього суспільства.

Будь-яка мова має конкретно-історичну соціальну норму.

Мовна норма — сукупність найбільш стійких, традиційних елементів системи мови, історично відібраних і закріплених суспільною мовною практикою; сукупність колективних реалізацій мовної системи, прийнятих суспільством на певному етапі його розвитку й усвідомлених ним як правильні, зразкові.

Мовна норма існує в будь-якому колективі, оскільки в кожному колективі є свій мовний еталон, зразок, і люди не є байдужими до того, як вони говорять.

Мовна норма характеризується трьома властивостями: вибірковістю, стійкістю (усталеністю) і обов'язковістю.

Між нормою літературної мови і нормою нелітературних варіантів мови є відмінності. Літературні норми стійкіші та диференційованіші (тенденція до усунення нефункціональних варіантів, дублетів, їх стилістичне розмежування). Вони кодифіковані (вкладені в словниках, підручниках, довідниках з культури мови).

Між літературною нормою і реальним вживанням мови можуть бути розходження, що

залежить від багатьох суспільних і мовних чинників (рівень розвитку літературної мови, соціальна структура суспільства, особливості мовної ситуації тощо). Особливо ці розходження помітні між писемною й усною мовами. Так, наприклад, сильний розрив існує між писемним і усним варіантами чеської мови.

Отже, мовна норма в усіх своїх різновидах має суспільний характер. Варіювання мовної норми пояснюється не тільки і не стільки часовим чинником, скільки соціальними умовами. Кожне суспільство (держава) кодифікує літературну норму і захищає її через школу та інші освітні й адміністративні інститути.

3. Мова як символ соціальної солідарності

Соціальна солідарність — поняття, яке служить для позначення соціальної згуртованості. Уперше його застосував французький філософ і соціолог Огюст Конт (1798—1857). Використовувалось воно далі головним чином у французькій соціології. Особливу увагу приділив дослідженню соціальної солідарності засновник французької соціологічної школи Еміль Дюркгейм (1858—1917). У його концепції — це одне з центральних понять, якому була присвячена, по суті, вся його наукова творчість. Для Дюркгейма соціальна солідарність рівнозначна суспільному стану, а її відсутність — соціальній патології. Термін **соціальна солідарність** має синоніми **соціальна згуртованість** і **соціальна згода**.

Соціальний символізм визначається як один із виявів взаємозв'язку між соціальною структурою суспільства і його культурою, як регуляція соціальних стосунків за допомогою культурних засобів. Розрізняють невербальний і вербальний символізм. Прикладами **невербального символізму** можуть служити одяг (військова і шкільна форми, одяг священників і монахів, одяг льотчиків, залізничників), а також різні види колекціонування, комплектація певних книг, музичних записів, спосіб проведення відпустки тощо. **Вербальний символізм** — це мовний словесний символізм. Певні слова, звороти, особливості вимови можуть набувати властивостей символу належності мовця до певної соціальної групи. Це пов'язано з одним із мотивів, яким керується мовець у своїй внутрішньогруповій поведінці: показати своїм мовленням, що він належить до цієї групи, що він «свій». Як переконливо показав американський соціолінгвіст В. Лабов, люди, які не оволоділи символами належності до групи, не можуть претендувати на місце в цій групі, стають ізгоями.

Соціальний символізм у мовленні виявляється в різних за обсягом соціальних групах: від сім'ї до цілого етносу. Кожна така група характеризується притаманним їй особливим варіантом мови — *соціолектом*.

Соціальний поділ мов, на думку Р. Варта, з якою не можна не погодитися, має місце не на рівні мовної системи, яка зрозуміла всім, а на рівні дискурсу та його різновидів; іншими словами, нестикування соціолектів має, власне, не інформативний, а інтерлокутивний характер — мови нецікаві, байдужі одна до одної; в нашому суспільстві ми обходимося мовою *собі подібних*, не маючи життєвої потреби в мові *іншого* — для кожного самодостатньою є його мова. Ми тримаємося у межах мови своєї соціальної і професійної зони, і таке самообмеження дозволяє нам якимось пристосовуватися до роздрібленості нашого суспільства. Своїм носіям соціолект є вигідним перш за все тим, що «надає їм захист; мовна огорожа, як і будь-яка інша, укріплює, зміцнює і підбадьорює тих, хто всередині неї, відкидає і принижує тих, хто ззовні».

4. Залежність стану мови від стану суспільства

Розвиток і стан мови значною мірою залежать від стану суспільства. Мова відображає зміни в усіх сферах суспільства, що суттєво різнить мову від інших суспільних явищ. Як суспільні зміни позначаються на мові? Зупинимося на найголовніших із них.

1. Мова відображає особливості соціальної організації суспільства. Стан мови залежить від характеру економічних формацій і форми держави.
2. У мові відображається соціальна диференціація суспільства. Суспільство диференціюється за класовою, становою, майновою і професійною ознаками. Це позначається, на класовому використанні мови, функціонуванні професійних підмов, жаргонів, аргю. До різновидів соціальної диференціації мови, на думку Б. М. Головіна, належить також диференціація за типом діяльності соціального колективу (функціональні стилі).

3. У мові відображаються демографічні зміни. Збільшення чи-зменшення населення, зміни в його складі, чисельності етносів, зрушення у співвідношенні між міським і сільським населенням — все це певною мірою впливає на мову.
4. У мові відображені відмінності в рівнях економічного розвитку. Так, наприклад, національна чи державна мова складається, як правило, на основі діалекту тієї території, яка є найрозвиненішою в культурному й економічному аспектах. Діалект Аттики ліг в основу давньогрецької мови, діалект провінції Лаціум — в основу латинської мови, діалект провінції Іль де Франс — в підґрунтя французької мови, московські говірки стали базовими для російської мови, полтавсько-київські — для української, бо саме ці території в час формування названих літературних мов було економічно найпотужнішими і високорозвиненими в культурному аспекті.

Від рівня економічного розвитку залежить і ступінь діалектного членування мови.

5. У мові знаходять відображення явища надбудовного характеру. Наприклад, прийняття християнства в Київській Русі призвело до поширення тут старослов'янської мови як мови богослужіння та й загалом релігійної літератури і проникнення старослов'янських у давньоруську мову. У період поширення ісламу серед східних народів їх мови увібрали велику кількість арабських слів.

Певний вплив на розвиток мов справляють суспільні течії й погляди. Наприклад, явище пуризму в Росії було пов'язане з поглядами і діяльністю О. С. Шишкова, Ф. В. Булгаріна, М. І. Греча, М. П. Погодіна і якоюсь мірою В. І. Даля.

6. У мові відображений розвиток культури суспільства. Саме з розвитком культури пов'язане збагачення словника, розширення сфери вживання літературної мови, її стилістична диференціація. Упровадження писемності, а з нею поширення перекладів може навіть зумовити зміни в структурі мови.

Незважаючи на те що мова є об'єктивною реальністю, яка розвивається за своїми законами, історія різних мов засвідчує немало фактів свідомого впливу суспільства на розвиток мови. Однак можливості цілеспрямованого впливу суспільства на мову не є безмежними. Вони, як правило, обмежуються такими сферами, як графіка й орфографія, термінологія та нормативно-стилістична система мови. Ці сфери належать до периферії мови. А ядро мови, її фонологічну, граматичну й лексико-семантичну структури свідомо змінити неможливо.

5 . Мова як найважливіша етнічна ознака.

Мова, нація і держава

У свідомості людей поняття «мова» і «народ» тісно пов'язані: один народ — це ті, хто розмовляє однією мовою. Саме мова об'єднує народ і відрізняє його від інших народів. Таким чином, етнічний і мовний розподіл людей взаємопов'язані і, як правило, збігаються. Спільність мови, культури і самосвідомості є суттєвими ознаками нації.

Зв'язок мови з характером етносу чи не найкраще відчувають письменники, слово для яких є головним інструментом творення народних характерів, типажів, зображення самотніх рис психології етносу.

Проблема співвідношення мови й етносу охоплює безліч складних питань, серед яких передусім — мова і самосвідомість, доцільність функціонування багатьох мов тощо.

У питанні співвідношення мови й етносу в науці немає одностайної думки.

Найголовнішим чинником є самосвідомість: людина усвідомлює, що вона належить до певного етносу, і всі члени цього етносу усвідомлюють, що вони становлять етнічну спільність, відмінну від інших етнічних спільнот. Для усвідомлення окремішності народу найголовнішу роль відіграє мова. Мова поєднує людей більше, ніж класова, партійна, релігійно-конфесійна належність, більше, ніж історія народу (її не всі знають), а іноді навіть більше, ніж етнічне походження.

Важливим чинником є і державна окремішність, самостійність, яка інколи перекриває мовний фактор.

Чуття рідного слова є яскравим прикладом етнічного характеру мови. У всіх народів мова тісно пов'язана з національним почуттям і національною свідомістю.

Надзвичайна прихильність людини до рідної мови зумовлена тим, що кожному народові властиві неповторні асоціації образного мислення, які закріплюються в мовній системі і становлять її національну специфіку. Етнічна самосвідомість ґрунтується

передусім на рідній мові. Якщо інтерпретувати літературу як самовираження народу, то справжнім самовираженням народу вона може бути лише то –, коли створена рідною мовою.

Отже, чим вища етнічна організація, тим вагоміша роль мови в її життєдіяльності. Народність ще може розпастися на різні етноси, нація – ніколи. І тут найміцнішим цементуючим чинником є мова..

Нація – найвища природна форма об'єднання людей. Це та категорія, яка всупереч твердженням класиків марксизму-ленінізму ніколи не зникне.

Національність є позитивним збагаченням буття, і тому за неї слід боротися як за цінність. Національна єдність глибша від єдності класів, партій та всіх інших минущих утворень у житті народів. І великий самообман – прагнути творити будь-що поза національністю».

Жодна держава світу не сформувалася як безнаціональна. Єдине консолідоване суспільство може витворитися лише на ґрунті спільної духовності, спільної мови, позаяк саме мова є тим феноменом, який визначає самототожність нації. Мова забезпечує нормальне функціонування національного організму в усіх його виявах – політичному, економічному, культурному тощо, бо саме мова – головна ознака нації. Тому боротьба за державність української мови – це боротьба за українську державу. Втрата мови, денаціоналізація народу призводить, як зазначав О. Потебня, до «дезорганізації суспільства, аморальності, спідлення». У національній державі ототожнюються такі поняття, як держава, нація і мова.

Наступ шовіністично налаштованих політиків в Україні на українську мову – це боротьба проти української державності; мовний чинник використовується як засіб дестабілізації українського суспільства, оскільки без української мови не буде української держави.

6. Мова і культура

Культура – сукупність досягнень суспільства в галузі освіти, науки, мистецтва та в інших сферах духовного життя. Мова і культура взаємопов'язані. Загальноновизнаним є твердження, що культурні процеси виливаються на мову, а мова на культуру.

Складним є питання впливу мови на культуру. Е.Сепір зазначав: «Не можу я визнати і справжньої причинної залежності між культурою і мовою. Культуру можна визначити як те, що суспільство робить і думає. Мова є те, як думають. Важко визначити, яких особливих причинних залежностей між відібраним інвентарем досвіду (культура як ціннісний вибір суспільства) і тим особливим прийомом, за допомогою якого суспільство виражає різний свій досвід, можна очікувати. Зрозуміло, що зміст мови нерозривно пов'язаний з культурою.

Відмінності мов, зумовлені своєрідністю культури, зводяться:

- 1) до відмінностей у лексиці й фразеології;
- 2) до відмінностей у лексичних фонах слів з тотожним денотативним значенням.

Найбільші розбіжності слова-відповідники в різних мовах мають у семантичних асоціаціях, при цьому специфічні семантичні асоціації властиві не тільки лексиці, у значенні якої наявний національно-культурний компонент, а й звичайним нейтральним загальноновживаним словам на означення речей і понять, поширених у всіх культурах;

3) до типологічних особливостей літературних мов. Культурою зумовлена форма літературної мови, її зв'язок з народно-розмовною мовою. Очевидним є вплив культури на стилістичну диференціацію мовних засобів (історія писемності, літератури, школи, народного світогляду, різних суспільних ідеологічних течій тощо). Цей вплив не так помітний, як у лексичній системі, він прихований, але має значно глибший характер;

4) до своєрідності самого процесу спілкування в різних культурах. Мовний етикет, тобто мовна поведінка в певних ситуаціях, у різних культурах різна. Йдеться про правила мовного спілкування дітей з батьками, чоловіка з дружиною, господаря і гостя тощо. Навіть у таких близькоспоріднених мовах, як українська і російська, є відмінності у мовному етикеті.

Отже, вплив культури позначається на своєрідності лексико-фразеологічних засобів, на особливостях нормативно-стилістичної системи та мовленнєвого етикету. Дехто з мовознавців уважає, що діапазон впливу культури на мову є значно ширшим. Так,

зокрема, М. А. Кондратов стверджує, що з культурним розвитком пов'язане «багатство функцій мови і сфер її використання, взаємовідношення між літературною мовою і діалектами, стилістичне розшарування мови, наявність великої кількості абстрактних та інтернаціональних слів, особливі структурні типи речень».

Якщо вплив культури на мову є очевидним, то вплив мови на культуру не піддається звичайному спостереженню. Ця проблема була порушена В. фон Гумбольдтом, а за ним Е. Сепіром і Б. Уорфом. Їхню гіпотезу лінгвальної відносності остаточно ще ніхто не довів. Висловлювали й інші цікаві думки, наприклад, про те, що певними типами культури зумовлені деякі мовні структури. Однак це не теорії, а лише гіпотези.

7. Соціолінгвістика, її предмет, завдання і проблеми

Зв'язок мови і суспільства не одразу став предметом спеціального наукового дослідження. Теорія про співвідношення мовних і соціальних чинників ґрунтується на праці представників соціологічного напрямку французького мовознавства, особливо А. Мейє. Істотну роль у цьому плані відіграли дослідження американських етнолінгвістів, які розвивали ідеї Ф.Боаса і Е. Сепіра про зв'язок мовних і соціокультурних систем; праці представників Празької лінгвістичної школи В. Матезіуса, Б.Гавранка, Й. Вахка, які довели зв'язок мови із соціальними процесами і соціальну роль літературної мови; дослідження німецьких учених Лейпцизької лінгвістичної школи Т. Фрінгса, які обґрунтували соціально-історичний підхід до мови і необхідність включення соціального аспекту в діалектологію, а також праці японської школи «мовного існування» з проблем мовної ситуації. Слід згадати й роботу Поля Лафарга «Мова і революція» (1894), у якій доведено, що відмінність соціальних різновидів мови є наслідком суспільних суперечностей епохи французької буржуазної революції. У Росії проблема взаємодії мови і суспільства була предметом дослідження О. О. Шахматова, І. О. Бодуена де Куртене, М. Я. Марра, В. М. Жирмунського, Л.П.Якубинського, Є. Д. Поливанова та ін.

Певний внесок у вивчення цього питання зробили українські вчені О. С. Мельничук, В. М. Русанівський, Ю. О. Жлуктенко та ін. У 60-х роках ХХ ст. до питання зв'язку мови і суспільства повертаються американські мовознавці В. Лабов, Д. Хаймс, присвятивши свої дослідження вивченню мовної ситуації в багатомовних країнах. Так сформувалася соціолінгвістика.

Соціолінгвістика — наука, яка вивчає проблеми, пов'язані із соціальною природою мови, її суспільними функціями, механізмом впливу соціальних чинників на мову і роллю мови в житті суспільства.

Увесь комплекс соціолінгвістичних проблем у загальному вигляді можна звести до таких питань: 1) як соціальний чинник впливає на функціонування мов; 2) як він відображається в мовній структурі; 3) як мови взаємодіють.

Традиційно в соціолінгвістиці виділяли три розділи: психолінгвістику, етнолінгвістику й інтерлінгвістику. На сучасному етапі розвитку мовознавства намітилась тенденція до виокремлення цих розділів у самостійні науки.

Соціолінгвістика розглядає такі поняття, як *мовна ситуація* і *мовна політика*.

Мовна ситуація — сукупність форм існування однієї мови або сукупність мов у їх територіально-соціальному взаємовідношенні і функціональній взаємодії в межах певних географічних регіонів або адміністративно-політичних утворень.

Мовну ситуацію описують за кількісними, якісними й оцінними критеріями.

До кількісних критеріїв належать:

- а) кількість мов у певній мовній ситуації;
- б) кількість мовців, що говорять певною мовою;
- в) кількість комунікативних сфер, які обслуговує кожна мова.

Якісними критеріями є:

- а) характер мовних форм: різновиди однієї мови чи різні мови (одномовність і багатомовність);
- б) структурно-генетичні відношення між мовами (споріднені і неспоріднені, морфологічний тип мови);
- в) функціональна рівнозначність — нерівнозначність мов;
- г) характер панівної мови (місцева чи іноземна).

Під оцінними критеріями розуміють внутрішню і зовнішню оцінку мов. **Внутрішня**

оцінка – це оцінка споконвічними носіями мови її комунікативної придатності, естетичної престижності тощо, тобто ступінь прихильності мовців до рідної мови.

Зовнішня оцінка — це характеристика названих параметрів мови носіями інших мов.

На основі цих критеріїв будується типологія мовних ситуацій.

Різноманітність мовних ситуацій у світі нескінченна.

Вивчення мовної ситуації дуже важливе для вироблення правильної мовної політики.

Мовна політика — свідомий і цілеспрямований вплив, який має на меті сприяти ефективному функціонуванню мови в різних сферах її застосування; сукупність ідеологічних принципів і практичних заходів щодо розв'язання мовних проблем у соціумі, державі; сукупність політичних і адміністративних заходів, спрямованих на надання мовному розвитку бажаного спрямування.

Термін *мовна політика* має два значення:

1) мовна політика як сукупність заходів, спрямованих на певний мовний розвиток (уведення нових або збереження старих мовних норм, уніфікація і стандартизація літературних форм, реформи в галузі орфографії і пунктуації тощо);

2) мовна політика як частина національної політики певної держави (зміна чи збереження наявного функціонального розподілу мов у багатомовному суспільстві). Щодо другого значення в мовознавстві і політології вживають термін *національно-мовна політика*. Національно-мовна політика спирається на певне теоретичне й ідеологічне обґрунтування, на вироблені в суспільстві концепції з національного питання.

Держава впливає на мовну ситуацію через ідеологічні, законодавчі, адміністративні, фінансово-економічні важелі.

Отже, вплив суспільства на мову обмежується впливом на взаємовідношення мов у багатомовній державі і впливом на нормативно-стилістичну систему мови, термінологію, графіку й орфографію. Суспільство не може вплинути на зміни структурних рівнів мови.

8. Інтерлінгвістика

Із соціолінгвістикою тісно пов'язана інтерлінгвістика.

Інтерлінгвістика — особлива лінгвістична дисципліна, яка вивчає міжнародні мови як засіб комунікації в багатомовному світі.

Термін *інтерлінгвістика* ввів у 1911 р. Ж. Мейсманс. До того часу інтерлінгвістика існувала як теорія лінгвопроекування, започаткована працями Р. Декарта і розвинена Г.-В. Лейбніцом. У XVII—XIX ст. стали опрацьовувати філософські мови для заміни природних мов, які начебто є недосконалими. Згодом були спроби спростити й удосконалити природну мову. Переважна більшість проєктів створення штучної мови була позбавлена матеріальної подібності з природними (такі мови називають **апріорними**). Лише з другої половини XIX ст. спеціалісти в галузі лінгвопроекування починають орієнтуватися на створення штучних мов на зразок природних (**апостеріорних**) мов як допоміжного засобу спілкування поряд з національними мовами. Першою відомою штучною мовою був **волапюк** (термін штучно утворений від *world* «світ» і *speak* «розмовляти»), створений у 1879 р. в Німеччині Й.Шлейєром. Через 8 років польський лікар Л.Замєнгоф створив штучну мову *есперанто* (від лат. *spero* «сподіватися»), що стала найпоширенішою з усіх міжнародних штучних мов завдяки її простоті порівняно з природними мовами.

На есперанто існує оригінальна література, є чимало перекладів творів класиків світової літератури, в тому числі й Т. Шевченка.

Після есперанто з'явилися інші штучні мови, серед яких найвідомішими стали **ідо** (1907), **окиденталь** (1922) та **інтерлінгва** (1951).

На сучасному етапі інтерлінгвістика значно розширила коло проблем. До кола її зацікавлень, крім створення допоміжних міжнародних мов, належать опрацювання принципів і методів створення штучних мов, дослідження закономірностей їх функціонування і розвитку, вивчення процесів взаємодії національних мов, розв'язання проблеми мовних інтернаціоналізмів та міжнародної стандартизації наукової і технічної номенклатури. Останнім часом предметом інтерлінгвістики стало опрацювання лінгвосу — мови для можливих контактів з інопланетянами, яка спеціалізується на передачі математичних знань і основ механіки.

Використана література:

1. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник. Київ: Видавничий центр "Академія", 1999. 288с.
2. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник. Київ: Видавничий центр "Академія", 2003. 464 с.
3. Семчинський С.В. Загальне мовознавство: Підручник для вузів. Київ: ОКО, 1996. 413с.
4. Удовиченко Г.М. Загальне мовознавство. Проблеми. Методи. Київ: Вища школа, 1994. 235 с.
5. Удовиченко Г.М. Загальні питання мовознавства. Київ: Вища школа, 2001. 247с.
6. Мельничук О.С. Мова як суспільне явище і як предмет сучасного мовознавства. *Мовознавство*. 1997. №2-3. С. 3-19.

Тема: Мовознавство і семіотика

Мета: поглибити знання студентів про знакову природу мови, ознайомити з класифікацією та властивостями мовних знаків, сформулювати розуміння семіотики та лінгвосеміотики як наук, що вивчають знакові системи

У лекції розглядаються такі питання:

1. Мова як особлива знакова система.
2. Типи знаків і мовні одиниці.
3. Сутність і суспільна функція знака.
4. Номінативні і комунікативні одиниці як складні знаки.
5. Особливості знаків.
6. Відмінність людської мови від штучних мов і систем сигналів.
У 20-30-х роках 19 століття Вільгельм фон Гумбольдт говорив уже не просто про слова як знаки, а в цілому про мову як сукупність знаків. В них є великий конкретний матеріал, хоч і висвітлений з помилкових позицій.

Ф. де С., говорячи про семіотику, висловив думку про науку, що вивчає життя знаків всередині суспільства. Проте кожна з наук розглядає знак і його використання з якогось одного боку, в одному ракурсі.

Основним поняттям семіотики є знак.

Знак завжди є знаком чогось.

Семіотика як наука вивчає не конкретні знаки в певних конкретних знакових ситуаціях. Знаки відіграють в житті людини першорядну роль. У суспільстві застосовують знаки кількох типів: *знаки-ознаки, знаки-сигнали, знаки-символи і мовні знаки.*

Є й інші класифікації знаків.

Сучасні вчені говорять про те, що мовний знак – реальний, об'єктивний. Наука, що вивчає мовні знаки називається **лінгвосеміотикою**.

Мовний знак

Мова всеосяжний засіб не тільки передачі і збереження інформації, але й народження і оформлення думки, емоційно-психічних відношень і актів волевиявлення.

Мова створюється поступово і розвивається в процесі функціонування.

- 1) знак мови здатний вступати в лінійні відношення в складі більш складного знака;
- 2) мовний знак міняється в часі в силу змін умов його застосування;
- 3) один знак мови обов'язково зв'язаний або співвідноситься з іншими;
- 4) знакова система мови зрощена з системою свідомості і через неї зв'язана і співвідноситься з чистотою соціального життя людей;
- 5) мовні знаки функціонують і розвиваються в межах своєї системи і під тиском у системі свідомості і соціального життя людей.

Мова володіє різними одиницями і в цьому відрізняється від інших знакових систем.

Класифікація мовних одиниць ураховує їх різну знакову природу (сигналу і знака), їх призначення (структурні і комунікативні знаки).

Одиниці, які виражають структурну системність знака, є **мовними сигналами і напівзнаками**.

Сигнальні знаки – фонемі. З комунікативної точки зору морфемі – сигнальні знаки і структурні.

Основний знак мови – слово. Воно здатне входити в модель речення і в склад висловлювання. 1) як мовний знак володіє і власним значенням (рак і рак (хвороба)); 2) слово як знак структурно і соціально мотивоване. Наявність слів і речень як основних знаків мови доказує, що в мові важливу роль відіграє семантика. Семантика слова відображає позазнаковий світ і спрямована на цей світ, а не лише сама на себе.

Морфема – частково-повний, бо не має роздільного позначуваного, слово – повний знак; словосполучення, речення – комплексні знаки.

Знакова теорія не є єдиною і охоплює не всі суттєві властивості мови як найважливішого засобу спілкування, вираження думки і передачі інформації. Ототожнення знаків і мовних одиниць спричиняє підміну питання про природу мови і її одиничної проблеми методики аналізу мови і мовних одиниць. Лінгвосеміотичне вчення підкреслює специфіку мовних одиниць, їх знаковий і незнаковий характер, а також спрямування основного знака мови – слова – на світ речей і понять.

Використана література:

1. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник. Київ: Видавничий центр "Академія", 1999. 288с.
2. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник. Київ: Видавничий центр "Академія", 2003. 464 с.
3. Семчинський С.В. Загальне мовознавство: Підручник для вузів. Київ: ОКО, 1996. 413с.
4. Удовиченко Г.М. Загальне мовознавство. Проблеми. Методи. Київ: Вища школа, 1994. 235 с.
5. Удовиченко Г.М. Загальні питання мовознавства. Київ: Вища школа, 2001. 247с.

Тема: Мова, мислення, свідомість

Мета: поглибити взаємозв'язки мови, мислення і свідомості, розкрити механізми мовленнєвої діяльності, мовної здібності і процеси породження мовлення

У лекції розглядаються такі питання:

1. Мова і свідомість. Проблема домовного мислення.
2. Менталінгвістика як наука про взаємодію мови і мислення.

Треба з'ясувати терміни – **мислення, свідомість** (вивченням цих понять займаються науки, такі як філософія, логіка, психологія, мовознавство).

1. Свідомість – весь процес відображення дійсності нервово-мозковою системою людини. Свідомість – це система ідей, вірувань, художніх образів, властивих суспільства – прихована світоглядна програма особистості (Г.Удовиченко)

2. Мислення – процес відображення дійсності у формі понять, суджень, умовиводів. Тобто мислення визначається як "міркування і зіставлення явищ об'єктивної дійсності"(СУМ). Мислення – це здатність людського мозку до відображення.

Мислення складає частину свідомості.

Ученим відомі **три типи мислення**: чуттєво-образне, технічне і поняттєве.

Мислення одночасно виступає і як особливий вид діяльності мозку, і як засіб адекватного відображення дійсності, і як процес взаємодії суб'єкта, що пізнає, і як динаміка прогнозування і перебудови свідомості із зміною динаміки структури зовнішнього світу. Саме ця багатокомпонентність і послужила основою для того, що мислення стало предметом фізіологічного, теоретико-пізнавального, логічного, психологічного і кібернетичного вивчення.

Мислення людини багатоступеневе.

Філософія стверджує, що мова і мислення перебувають у діалектичному зв'язку і що мова по відношенню до мислення виконує роль засобу.

Зв'язок мови і мислення, теорія мовних значень утворили особливу галузь лінгвістичних знань. **Розділ загального мовознавства, який вивчає взаємовідношення мови і мислення, називається менталінгвістикою.**

Категорії мислення, пов'язуючись із мовним вираженням, дають можливість вивчати їх у логіці з погляду паралельних зіставлень з формами мови.

I. Перший логічний напрямок у менталінгвістиці – найбільш впливовий.

Основні положення теорії значення: **1)** мова є дійсною реальністю думки; мова закріплена в словах – результат людського пізнання; **2)** бути вираженим у слові є фактом існування поняття; **3)** поняття так само невіддільні від слів, як і слова від понять; слова позбавлені понятійного значення, не є словами.

II. Це психологічна менталінгвістика, для якої властиве підкреслена не відповідність форм мови, лексичних форм і критика логічних менталінгвістів. Основні положення цього напрямку є: **1)** структура судження і структура речення в ряді випадків не збігаються; **2)** не збігаються логічні і граматичні категорії, категорії субстанції (предмет), якості, дії і загальна семантика частин мови (Судження – форма думки); **3)** не збігаються логічна форма поняття.

Абстрактно – логічним загальним формам мови протистоїть рухлива

III. Семантика мовленнєвих утворень.

IV. Четвертий напрямок в менталінгвістиці – понятійний.

функції мови по відношенню до мислення людей:

- участь у формуванні думки;
- функція вираження інформації про роботу думки;
- збудження думки читанням або слуханням, більш-менш адекватно думці автора сприйманого мовлення;
- моделююча функція.

Функції мислення по відношенню до мови:

- функціонування мовних одиниць як знаків;
- мислення є головною умовою знакової природи мовного механізму;
- мислення – головне знаряддя розвитку системи лексичних і граматичних значень;
- мислення – знаряддя вибору мовних засобів;
- мислення здійснює контроль за побудовою мовлення.
- мова є засобом і результатом мислення;
- мова як поверхнева структура представляє глибинну структуру (мислення).

У мовознавстві відомі три підходи до розв'язання проблеми мови і мислення:

- мова і мислення ототожнюються;
- мова протистоїть мисленню;
- ґрунтується на одному з основних положень матеріалістичного мовознавства.

Використана література:

1. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник. Київ: Видавничий центр "Академія", 1999. 288с.
2. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник. Київ: Видавничий центр "Академія", 2003. 464 с.
3. Семчинський С.В. Загальне мовознавство: Підручник для вузів. Київ: ОКО, 1996. 413с.
4. Удовиченко Г.М. Загальне мовознавство. Проблеми. Методи. Київ: Вища школа, 1994. 235 с.
5. Удовиченко Г.М. Загальні питання мовознавства. Київ: Вища школа, 2001. 247с.

Тема: Мовні значення. Семантика

Мета: ознайомити студентів з такою галуззю мовознавства, як семантика, сформувати розуміння мовних значень, їх класифікаційних типів, поглибити знання про лексичне й граматичне значення слова.

У лекції розглядаються такі питання:

1. Мовні значення, їх типи, структура.
2. Семантична структура та її конструкти
3. Різні аспекти дослідження мовних значень.
4. Відображувальна функція мови.
5. Теорія мовної відносності.

Слово семантика походить від грецького слова *semantikos* (означаючий). Семантика (або семасіологія) – наука про значення слів, словосполучень, різних типів речень, про їхнє співвідношення до денотатів (позначуваних явищ, предметів).

Значення слова – відношення слова до поняття через різні форми конкретних виявів цього відношення.

В.В.Виноградов твердив, що значення слова визначається не лише пов'язаністю з поняттям, але й зумовленістю законами сполучуваності словесних знаків.

У загальному своєму вигляді значення слова виступає ще під назвою **семантема**.

Значення слова, в більшості, побудовано так, що являє собою комплексно організовану одиницю. Її складники також виступають відносно самостійними, самодостатніми одиницями і співвідносяться між собою по-різному: то як широкі та вузькі, то як дальші та ближчі.

Учені виділяють 3 складники (інгредієнти) значення:

- 1) логіко-предметний зміст, закріплений за даним звуковим комплексом;
- 2) закономірності та своєрідність граматичних засобів у мові, якими реалізується це логічно-предметне значення слова;
- 3) співвідношення зв'язків слова з усією семантичною системою словника, обов'язковим елементом якого є це значення .

На основі цього мовні значення ділять на **2 типи** – *структурні та інформативні мовні значення*.

У першому випадку – семантика самих мовних одиниць, у другому понятійні та інші категорії і та інформація, що передається за допомогою мовних одиниць і контексту.

Поділ значень на *лексичні і граматичні* вимагає поділу на 1) значення моделі мовної одиниці і конкретних мовних одиниць і 2) різні види одиниць; мовні одиниці бувають прості і складні, що теж впливає на їх значення.

За структурою мовні значення діляться на **2 групи**:

Вказівні (дейктичні, номінативні, означаючі).

Характеризувальні (позначувані, смислові, смислорозрізнявальні (десигнативні)).

Інформативні мовні значення діляться на такі види:

- 1) логіко-мовні значення. Виявляються вони при актуальному членуванні речення;
- 2) предметно-понятійні (когнітивні) значення – значення зафіксовані у словнику мови;
- 3) емоційно-оцінні (суб'єктивні);
- 4) стилістичні (конотативні).

Специфіка мовних значень виявляється в тому, що значення одиниць, категорій і моделей мови **можуть бути**:

- 1) прямими і непрямыми;
- 2) мотивованими і немотивованими;
- 3) системними і асистемними.

Семантична структура формується смисловими відношеннями між лексичними одиницями як по синтагматичній, так і по парадигматичній осі. Конструктивними елементами семантичної структури є смислові відношення.

Семасіологи дійшли висновку, що семантична структура складається з **поняття, значення, смислу, змісту**.

Отже, конструктами семантичної структури є **поняття, смисл, значення, зміст**. Хоч у філософській і лінгвістичній літературі ці конструкти нерідко ототожнюються, все ж вони мають суттєві релевантні (розрізнявальні) ознаки. Поняття формується одночасно зі словом у процесі пізнання світу речей, явищ в органічному зв'язку з історією науки, взагалі цивілізації. Саме в понятті фокусуються різнопланові розумово-психічні, фізично-фізіологічні, соціально-історичні та емоційно-експресивні операції людської діяльності.

Значення породжується реалізацією поняття в конкретних контекстах. Значення стає мовною реальністю тільки тому, що воно неможливе поза звуковим образом, за допомогою якого нижча форма пізнання розвивається в поняття, представлене звуковим образом значення включається в систему семантичної структури мови.

Конструктами смислу є відношення між значеннями в тому чи іншому контексті.

Зміст як конструкт семантичної структури виникає в результаті синтезу смислів, синтаксичних відношень і зв'язків у структурі висловлення. Конструктами змісту виступають, з одного боку, набуті вже знання про навколишній світ і, з другого, – ідеальний аспект синтаксичних інтегрантів – від членів речення до підрядних і головних

речень. Зміст, на відміну від інших конструктів семантичної структури, співвідноситься з логічним судженням, але не тотожній останньому.

Мовні значення як змістові одиниці мови діляться на *лексичні* та *граматичні*. Ці значення не збігаються зі значенням словникової одиниці і значенням граматичної форми, які виявляються в одному слові (словникова одиниця і граматична форма реально не існують одна без одної).

Використана література:

1. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник. Київ: Видавничий центр "Академія", 1999. 288с.
2. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник. Київ: Видавничий центр "Академія", 2003. 464 с.
3. Семчинський С.В. Загальне мовознавство: Підручник для вузів. Київ: ОКО, 1996. 413с.
4. Удовиченко Г.М. Загальне мовознавство. Проблеми. Методи. Київ: Вища школа, 1994. 235 с.
5. Удовиченко Г.М. Загальні питання мовознавства. Київ: Вища школа, 2001. 247с.

Тема: Структура мовної системи. Мова як система систем

Мета: Поглибити знання студентів про мовну систему як структурну цілісність. Розкрити поняття системи і структури, подвійного членування мови, відношень між мовними знаками.

У лекції розглядаються такі питання:

1. Мова як система.
2. Внутрішня і зовнішня структура мови.
3. Основні і проміжні рівні мовної системи.
4. Подвійне членування мови.
5. Частини мови як реалізація міжрівневих зв'язків.
6. Теорії структури мови.

Слова *система* і *структура* вживаються як синоніми. Згодом їх почали розмежовувати Система – це певним чином упорядковане ієрархічне ціле, що має структуру, втілену в субстанцію, і призначене для виконання певних цілей.

Системи бувають: матеріальні та ідеальні; відкриті і закриті; статичні і динамічні; гомогенні й гетерогенні. О. Білецький запропонував термін *анасистема*, тоді всередині *анасистеми* можна розрізняти внутрішні системи – *ендосистеми*, а її підсистеми – *гіпосистемами*.

Мова – гетерогенна, відносно відкрита, статична система, що має відповідну структуру. Вона структурно складається з підсистем. Система має властивість не складати суму елементів, а утворювати одиниці нової якості.

Мовна система охоплює кілька типів одиниць – фонема, морфема, лексема (слово). Ці одиниці фігурують у двох видах – *конкретному* і *абстрактному*.

Усі відношення між одиницями мовної системи є 3-х типів: 1) *парадигматичні відношення*, 2) *синтагматичні відношення* – *відзначаються схожістю взаємного лінійного розміщення одиниць*; 3) *ієрархічні відношення* – *відношення простих одиниць зі складними*.

На цих відношеннях будується внутрішня лінгвістика. Вона досліджує мови і структуру лінгвістичного знака. Відношення внутрішньої системи визначають одне одного, не є ізольованими. *Внутрішня структура мови* – фонологічна, словотвірна, граматична.

Зовнішня структура – стилі і різні ділянки мовленнєвої діяльності (типи мовлення і різні мовленнєві ситуації). Лексема без синоніма (нема парадигми) і лексема з синонімом (є парадигма).

Кожна національна мова має багатоярусну структуру. Система мови складається з часткових систем (підсистем).

Підсистеми називаються ярусами (рівнями) або стратумами. Одиниці мови входять у систему мови різними властивостями – *системотворчими*, *системо набутими* і *системонеітральними*.

Системотворчі – формують внутрісистемні зв'язки й відношення; системо набуті властивості – виявляються тоді, коли одиниця мови входить у систему. Наприклад: рука – руки (це системотворча властивість, протиставляється Називний відмінок Знахідному); системо нейтральні властивості є неістотними для відношень у системі.

Мова утворює складну систему систем. Відкритість і глибинність системи мови, її зв'язок з нормою, мисленням, суспільством роблять її системою особливого ґатунку.

Парадигма – сукупність словоформ, властивих слову як представнику певної Частини мови. Так, дієслово має 54 словоформи, прикметник – 36 тощо

Словоформа буває проста (синтетична) і аналітична (складна).

Прості – афікси (нульові теж), флексії, основи.

Парадигма – 1) ряд протиставлених мовних одиниць, кожна з яких визначається відношенням до інших; 2) об'єднання мовних одиниць у певні класи, де кожна з них може у мовленні бути заміненою іншою одиницею цього класу.

Категорії (ще Аристотель) як найбільш загальні, вищі поняття, що об'єднують усі інші. Категорії відображають найзагальніші і найсуттєвіші (категоріальні) властивості, ознаки, зв'язки і відношення предметів, явищ об'єктивної дійсності. Кожна наука має свої категорії.

Виділяють 2 полюси мовної системи: *матеріальний* – ознаки плану вираження мовних одиниць (мовленнєвий ланцюг – диференційні ознаки фонем). Мовні одиниці – матеріал мови, її чуттєва природа; *ідеальний полюс* – план змісту (контекст – диференційні ознаки семантичних одиниць мови). Не будучи мовними одиницями, вони також є ознаками комунікативного та інформативного одиниць мови.

Наявність ідеального полюса необхідне, щоб мовні одиниці могли виражати і передавати позамовну інформацію – думки, почуття, волевиявлення.

Яруси (рівні) мови є основні і проміжні

Основні рівні (яруси) мови – фонологічний, морфологічний, лексико-семантичний і синтаксичний.

Проміжні яруси – морфонологічний, словотворчий, фразеологічний.

Мовні рівні (яруси) не ізольовані, бо мова – засіб передачі не власне значень, а позамовної інформації, з якою вона зв'язана на різних структурних і комунікативних ділянках.

У мовознавстві розвинулося 2 *групи теорій*: субстанціональні і операціональні.

Субстанціональні (онтологічні) теорії намагалися розв'язати проблему структури мовлення, виходячи з комунікативних функцій мови і висуваючи на перший план лексико-граматичні класи слів.

Операціональні (методичні) теорії (їх ще називають структуралістськими) намагалися розв'язати проблему структури мови, висували на перший план структурну функцію мови, ізоморфізм і ієрархію сторін одиниць мови. Структуралістське розуміння мови ґрунтується на ототожненню таких понять, як структура, система і форма мови, перевага надається структурі, побудованій на відношеннях (субстанційні властивості мови розглядаються як релевантні одиниці, тобто виносяться за межі власне лінгвістичного вивчення (релевантний – здатний розрізнити мовні одиниці).

Теорія ізоморфізму – єдність мови пояснює тотожністю або паралелізмом мовних одиниць. Ця теорія (ізоморфізму або "рівнів інтеграції") цілісність структури мови розглядає на рівні методики опису, що спирається на досягнення сучасної фонології.

Автором її є Є.Курилович (Поняття ізоморфізму).

Таким чином:

1. **мовна система** – це ієрархічна організована і певним чином упорядкована цілісність взаємозв'язаних внутрішніх систем і підсистем.
2. **структура мови** – спосіб організації мовної системи, відношення і зв'язки між елементами мови. Структура мови розчленована в певний спосіб цілісність складного об'єкта.

Використана література:

1. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник. Київ: Видавничий центр "Академія", 1999. 288с.
2. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник. Київ: Видавничий центр

- "Академія", 2003. 464 с.
3. Семчинський С.В. Загальне мовознавство: Підручник для вузів. Київ: ОКО, 1996. 413с.
  4. Удовиченко Г.М. Загальне мовознавство. Проблеми. Методи. Київ: Вища школа, 1994. 235 с.
  5. Удовиченко Г.М. Загальні питання мовознавства. Київ: Вища школа, 2001. 247с.

Тема: Мова як конкретно-історична категорія

Мета: ознайомити студентів із законами розвитку мови. З'ясувати поняття динаміки і статичності, синхронії і діахронії, функціонування і розвитку

У лекції розглядаються такі питання:

1. Розвиток мови як лінгвістичне поняття. Основні закони розвитку мови
2. Історичний розвиток мови і аспекти мовознавства
3. Стан мови як динамічна рівновага
4. Історія мови та її хронологічні зрізи
5. Взаємодія мов і мовні контакти
6. Внутрішні і зовнішні закони історичних змін мови
7. Взаємодія системи мови, її норми і мовленнєвої діяльності
8. Проблема прогресу в мові

Проблема розвитку мови включає в себе чимало складних питань: чим зумовлюється розвиток мови; як він здійснюється; чи можна говорити про мовний прогрес у мовному розвитку; від чого залежать типи змін?

Одним з важливих результатів історичного розвитку є різноманітність мов, мовних категорій і явищ. Пізнання природи мови передбачає визначення впливу на мову чинника часу. Як неодноразово підкреслювали В. фон Гумбольдт, О.Потебня, Пауль мова є і діяльність і продукт цієї діяльності. Універсальної історичної мінливості і динамізму мови не означає, що в ній немає нічого постійного. Будь-яка конкретна мова представляє єдність стійкого і рухливого, статичного і динамічного, хоча її статика і динаміка еволюційні.

Про розвиток мови склалося 2 полярні думки: 1) мова в своєму розвитку прогресує, удосконалюється, прагне до свого ідеалу; 2) мова «деградує», в своїй мінливості від багатства форм іде до граничного спрощення. Гегель писав, що на зорі свого розвитку кожна мова має багато форм, а удосконалюючись, зменшується ця кількість, спрощується. А.Шлейхер поділяв цю точку зору, коли говорив про відмирання мов, які пройшли повний цикл.

Молодограматики зняли проблему розвитку мов. Вони вважали всі мови досконалими.

І Г.-В.-Ф.Гегель, і А.Шлейхер відзначали очевидний факт: кількість мовних форм зменшується, активно протікають процеси уніфікації.

Розв'язуючи проблему мовного розвитку, слід говорити про розширення функцій мови й зміни її структури.

Нерозмежування функцій і структури мови – основна причина суперечок про розвиток мови.

Найважливіше для мови – розширення функцій, якщо мова втрачає суспільні функції – вона вмирає.

Функціональність і розвиток – дві сторони однієї і тієї ж якості: мова не може розвиватися не функціонуючи, а функціонуючи, не може не розвиватися. Вивчення цих сторін важливо з точки зору теорії мовознавства і т.зв. методів і прийомів вивчення мови.

Розвиток суспільних функцій мови цілком зумовлений екстралінгвістичними чинниками. Щодо розвитку структури мови, то існують протилежні точки зору: 1) зміни в структурі визначаються тільки соціальними причинами (М.Я. Марр та його послідовники); 2) зміни структури мови породжують тільки іманентними (внутрішньо-структурними) причинами. Така теза висунута структуралістами і зараз поділяється рядом представників традиційного напрямку. Очевидно в розв'язанні проблем розвитку мови необхідно враховувати як соціальні чинники, так і внутрішні закони. Справедливо одне: в мові все соціальне в тому розумінні, що вона не може ні

функціонувати, ні розвиватися поза суспільством. Однак треба розмежовувати соціальне і внутрішньоструктурне. Наявність внутрішньоструктурних законів мовного розвитку – факт беззаперечний. У.Сепір, А.Мейє відмічали ряд тенденцій у розвитку англійської, французької, індоєвропейських мов, які ніякими зовнішніми чинниками пояснити не можна.

Філософи теж на заперечували факту існування внутрішніх законів розвитку мовної системи.

Боротьба протилежностей у мові реалізується у вигляді мовних антиномій:

Мовні антиномії – один з випадків дії закону боротьби протилежностей.

Внутрішньоструктурні і екстралінгвістичні чинники тісно пов'язані. Всі соціальні чинники впливають на еволюцію структури мови, діючи на внутрішньоструктурні процеси. Проблеми функціонування і розвитку мови виявляються у взаємодії **синхронії і діакронії**.

Мінливість мови – природний її стан. Тому вчення про види мінливості важливе не менше, ніж вчення про її статичну структуру.

Як не можна змішувати лексику і фонетику, морфологію і синтаксис, так не можна змішувати динаміку і діакронію, розвиток і історію мови.

Основний процес змін в межах одного і того ж стану мови – варіювання мовних засобів, нагромадження кількісних змін і заміщення мовних засобів – якісні зміни в структурі і нормі мови.

Заміщення або природна трансформація – процес витіснення одного засобу іншим.

Трансформація як процес історичного розвитку мови зв'язаний з якісними змінами окремих явищ і всієї мовної структури. Вивчення трансформації в зв'язку з виділенням хронологічних зрізів, з періодизацією історії мови. Історію повних європейських мов ділять на три періоди – **давній, середній і новий**.

Існування мови і причини її історичного розвитку тлумачать по-різному.

Зв'язок мови і суспільства – історична проблема. Вона розглядає вплив мови на людей, суспільства на мову. Ці зв'язки багатосторонні і різноманітні.

Найважливіші причини мовних змін пов'язані з історією суспільства:

- 1) зміна складу носіїв мови і контакти народів;
- 2) розвиток освіти і культури;
- 3) матеріальний і соціальний прогрес суспільства.

Взаємодія мов – важливий чинник їх історичного розвитку. Ця проблема цікавила Гумбольдта і Шухардта, Бодуена де Куртене, Марра.

І сьогодні ця проблема є актуальною і цікавить сучасних мовознавців.

Найсуттєвіші аспекти мовних контактів:

- 1) запозичення;
- 2) схрещення;
- 3) утворення змішаних мов;

Л.Щерба виділив **2 типи** взаємовпливу у мові – **запозичення і змішування**.

С.Семчинський указує на такі види взаємодії мов та мовних контактів:

Види взаємодії мов

- 1) маргінальна взаємодія (margo – край) суміжні території;
- 2) внутрішньорегіональна взаємодія (одна територія).

Мовні контакти

- а) казуальні мовні контакти (casus – випадок) тимчасові зв'язки;
- б) перманентні мовні контакти (permanens – постійний) тісні контакти.

Форми мовних контактів

- 1) природна (спілкування);
- 2) штучна (шкільне вивчення).

Виникнення націй супроводжується значними змінами в народно-розмовній мові.

Демократичність літературної норми пов'язана, як правило, з орієнтацією на розмовну мову, на міське чи обласне койне.

Внутрішні закони мови – динамічна стійкість і відносна самостійність розвитку.

Молодограматики сформулювали це питання як закон про фонетичні закони і закони аналогії.

Згодом внутрішні закони мови стали розуміти як тенденцію історичного розвитку, дія

яких обмежена окремими мовами чи групами мов і визначається часом.

Загальні внутрішні закони – закони і принципи, що відносяться до всіх відомих мов і до всіх ярусів мовної структури. Це наявність послідовного історичного формування мови, невідповідність внутрішніх і зовнішніх мовних форм (асиметрія мовного знака) збереження трьох основних одиниць.

Внутрішні закони мови виявляються і діють у мовленні. Поза мовленням мова позбавлена життя і розвитку.

Останніми роками проблема загальних законів була витіснена проблемами універсалій. Лінгвістика універсалій займається мовою – еталоном, мовою взагалі. Методика лінгвістичних універсалій ґрунтується класифікаційних прийомах і мислительному експерименті – опису інваріантних властивостей мови, розробки символічної метамови.

Зовнішні закони зумовлені зв'язком історії мови з історією народу, наявністю в структурі мови системних і асистемних змін, багатоякісною природою мови.

Це закони, що виявляють зв'язок мови з різними сторонами людської діяльності й історією суспільства.

Зовнішні закони позаструктурні. Вони охоплюють норму і контенсивну (змістову) структуру мови.

Зовнішні закони розвитку мови поділяються на загальні і часткові.

Поділ мовних законів на зовнішні і внутрішні певною мірою умовний. Тому визнання лише одного виду закономірностей однобоко представляє історію мови і закони функціонування. Так, Мартіне вважає, що тільки внутрішні причинні зв'язки представляють інтерес для лінгвістів. А представники логічного і психологічного напрямків, навпаки, виділяють значення логічних форм і психіки мовця.

Спостерігається певний прогрес у галузі мовної техніки багатьох мов. НТР сприяє збагаченню мови, розширює її функції.

Очевидно, розв'язання цієї проблеми не може бути однозначним.

Розширення й ускладнення суспільної функції мови – прогресивне явище, оскільки кожна мова прагне до повнішого відображення дійсності. Проведення активної мовної політики, прогнозування мовних процесів ставить питання, чи можливе свідоме регулювання мовного прогресу й наскільки ефективно це регулювання. Зміни мовної структури, оскільки вона задовольняє функціональне навантаження, відносно прогресивне явище. А зміни в мовній техніці навряд чи можна кваліфікувати як прогрес чи регрес.

У наш час є актуальним проблема культури мови, нормативності мови, кодифікації норм. Це вимагає прогнозування мовних процесів.

Використана література:

1. Зеленько А.С. Загальне мовознавство : навчальний посібник. Київ : Знання, 2011 . – 380 с.
2. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник. Київ: Видавничий центр "Академія", 1999. 288с.
3. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник. Київ: Видавничий центр "Академія", 2003. 464 с.
4. Семчинський С.В. Загальне мовознавство: Підручник для вузів. Київ: ОКО, 1996. 413с.
5. Удовиченко Г.М. Загальне мовознавство. Проблеми. Методи. Київ: Вища школа, 1994. 235 с.
6. Удовиченко Г.М. Загальні питання мовознавства. Київ: Вища школа, 2001. 247с.
7. Кириченко Г.С., Кириченко С.В., Супрун А.П. Нариси загального мовознавства: навч. посіб. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл.: у 2ч./ ред. А.П.Супрун. Київ: Видавничий дім «Ін Юре», 2008// Ч.І: Мова, її будова та функції в суспільстві. 2008. 168с.
8. Кириченко Г.С. Нариси загального мовознавства: навч. посіб. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл.: у 2ч./ за ред. А.П.Супрун. К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2008// Ч.ІІ: Основні етапи розвитку науки про мову. 2008. 224с.

Тема: **Методи дослідження мови**

Мета: ознайомити студентів з основними методами і методиками лінгвістичних досліджень.

У лекції розглядаються такі питання:

1. Філософський метод пізнання і методи часткових наук
2. Загальнонаукові способи лінгвістичних досліджень (спостереження, експериментування, моделювання).
3. Моделі-зразки і моделі-конструктори
4. Лінгвістичні методи

Методологія як учення про наукові методи взагалі і методи окремих наук має принципове значення для теорії і практики будь-якої сучасної науки в тому числі й мовознавства.

Метод – не самоціль науки. Він лише засіб пізнання об'єкта, його окремих сторін, його функціонування.

Будь-яка галузь людського пізнання повинна володіти не тільки об'єктом, а й предметом вивчення і метамовою, певними методами дослідження. Методи в науці складаються спочатку стихійно і не завжди усвідомлювалися. В наш час, час НТР, методам почали приділяти особливу увагу. Перед наукою постали практичні завдання:

- 1) спрощення й формалізація процедури наукового аналізу, розробка економніших і ефективніших схем пошуку інформації та її інтерпретації;
- 2) перенос методів одних наук в інші, суміжні;
- 3) підготовка наукових кадрів і пов'язане з цим необхідність прискореного оволодіння методами наук пошуку. Це необхідно для підготовки учителів, учених.

Термін **МЕТОД** уживається в широкому – філософському і вузькому – спеціальному значеннях

У філософському розумінні метод – це шлях пізнання тлумачення будь-якого явища дійсності. Так, для науки спільним є метод діалектичного й історичного матеріалізму, методом більшості напрямків і шкіл науки капіталістичного суспільства – позитивізм і прагматизм (відкидається філософія, все справжнє (позит.) значення є науковим – конкретні науки; практичний напрям, тоді що має практичний наслідок)

Філософські методи – це методи пізнання, спеціальні методи – науково-дослідницькі методи. Філософський метод сприяє глибокому проникненню в суть явищ.

Але конкретне пізнання вимагає спеціальних методів, специфіка яких зумовлюється не загальними філософськими методами, а об'єктом певної науки.

Діалектичний матеріалізм і конкретна наука органічно зв'язані між собою. Поява філософських ідей і розвиток конкретної науки приводить до зміни наукової картини світу, а зміна наукової картини світу означає революцію в науці.

Філософський метод діалектичний та історичний матеріалізм.

Діалектичний метод – відображення діалектики самої природи.

Часткові методи виникають і уточнюються в процесі розвитку науки і залежать від нагромадження знань. Ці знання, формалізуючись, переходять у методи дослідження, якщо ними користуються для одержання нових знань і вивчення нових явищ. **Наприклад: арифметичні дії – це знання. Потім вони перетворилися в елементарні правила багатьох методів розв'язання математичних задач; супутники Землі – величезне наукове досягнення, а потім воно стало засобом експериментального методу дослідження.**

Способи пізнання бувають **загальні і часткові**. Тому можна говорити про філософський метод, тобто про метод (спосіб) пізнання взагалі.

Методологію тоді розуміють як відповідну принципам методу пізнання, властивий тій чи іншій філософській системі.

Таких принципів є 3 групи:

- 1) філософські принципи;
- 2) наукові принципи;
- 3) спеціальні методи дослідження.

Це й складає методологію науки.

Філософський метод (метод пізнання – діалектики чи метафізики) – вчення про найзагальніші закони природи, суспільство, мислення.

Науковими принципами мовознавства можна вважати знаковість мови, асиметричність мовного знака, системно-структурну організацію мови, ізоморфність різних мовних рівнів і одиниць мовної системи, соціальну зумовленість мови та її динамічний характер.

Аксіомою сучасної науки є теза про обмеженість будь-якого методу. Це пояснюється різноманітністю пізнаваних об'єктів.

Пізнання як процес уключає три основні етапи: дослідження фактів, систематизація (інтерпретація і докази) і виклад (опис).

У процесі наукової творчості важливе значення має постановка проблеми, формулювання робочої гіпотези.

Питання і гіпотеза спрямовують дослідницьку думку, визначають об'єкт дослідження.

Загальнонауковими способами дослідження є спостереження, експеримент, моделювання.

Більш детальні способи дослідження складають методику.

Методика є необхідною частиною методу, що являє собою включення прийому в процедуру дослідження. Методик багато, найважливіші з них – методика спостереження, виділення мовних одиниць, узагальнення одиниць у класи, методика компонентного аналізу, класифікація, порівняння (зіставлення фактів одного порядку), кореляції (зіставлення фактів різного порядку), моделювання, експерименту, картографії, реконструкції тощо.

У дослідженні мовних фактів використовують загальнонаукові методики дослідження індукцію і дедукцію, аналіз і синтез.

Загальнонаукові методи взаємозв'язані, оскільки взаємозв'язані цілі наукових дослідження. Взаємозв'язок цих методів, методики, прийомів є реалізацією принципу доповнення, підкреслюють якісну визначеність кожного методу.

Найбільш розповсюджений і природний спосіб наукових досліджень – **спостереження**.

Спостереження (фізичний термін – вимірювання), як спосіб наукового пізнання – планомірне і цілеспрямоване безпосереднє сприйняття об'єкта, що дозволяє відмічати в предметах і явищах деталі, елементи, необхідні для розкриття їх суті. Спостережливість – особливість психічної діяльності людини.

Лінгвістичні спостереження – це правила і техніка виділення з тексту (чи мовного потоку) певного факту і включення його у досліджувану категорію (систему). Фіксація спостережень виражається у словесному описі, символічно зображується в таблицях, схемах, графіках тощо.

Експеримент – науково поставлений дослід, що дозволяє стежити за функціонуванням виучуваного явища, відтворюючи його щоразу в точно врахованих умовах.

У сучасному експерименті змінюються не тільки умови появи об'єкта, але й сам об'єкт. В експерименті часто вивчають модель об'єкта. Експеримент має три основних форми:

- лабораторну;
- соціальну;
- мислительну.

Лабораторний експеримент загальнонаукового типу проникає в лінгвістику як експериментальна фонетика, машинний переклад, автоматичний пошук інформації.

Поширений **карточний лабораторний** експеримент. Правила заповнення карточки складають техніку лінгвістичного вибору, а правила вибору і обробки карточок – методику ручного експерименту.

Карточки складають лінгвістичну картотеку – найпоширеніший вид лінгвістичних досліджень.

Соціальний експеримент – це науковий дослід в галузі суспільної діяльності.

Основні види його – економічний, педагогічний, соціально-психологічний, правовий

і соціологічний.

Мислительний експеримент – це науково поставлений дослід, що дозволяє вивчати об'єкт через дослідження його ідеальних (уявлювальних) моделей. Хоча при мислительному експерименті відбувається відрив від безпосередньо чуттєвого матеріалу, зв'язок з реальним об'єктом стає опосередкованим, зростає роль абстрагування, ідеалізації і дедуктивного мислення.

Моделювання і мислительний експеримент не збігаються, оскільки моделювання як суспільний метод дослідження може застосовуватися не тільки при експерименті, але й при теоретичному пізнанні.

Лінгвістичне моделювання.

Моделювання як експериментальний і теоретичний метод давно застосовується в лінгвістиці.

У мовознавстві виділяють **моделі-теорії (моделі-ідеї)**. Це моделі мови Гумбольдта, Соссюра, Бюлера. Так, К.Бюллер запропонував функціональну і структурну моделі мови («Теория языка. Структурная модель языка»(1936). Це уявлення про мову як структуру, процес.

Моделі-ідеї належать теорії мови, є формою вираження теорії.

Виділяють ще дослідницькі моделі – методи і прийоми дослідження:

– індукція – дедукція – узагальнення;

– дедукція – індукція – узагальнення.

Звідси і поділ методів дослідження на моделі-зразки і моделі-конструктори.

Модель-зразок – фіксація повторюваних типових ознак даного явища.

Модель-конструктор – це побудови, які заміщають реальний об'єкт. Модель-конструктор дає можливість побудувати інваріантну структуру і ввести суворі правила її вивчення. Застосовується в основному в математичних формулах, кресленнях тощо.

Використовується в структурній лінгвістиці, математичній лінгвістиці.

Наукове пізнання буде неповним, якщо спостереження, експеримент, моделювання не завершаться інтерпретацією.

Лінгвістична інтерпретація – розкриття смислу одержаних результатів і визначення змістової характеристики шляхом включення їх в існуючі теорії чи створення нової теорії.

Найбільш відомими є порівняльно-історичний метод, метод лінгвістичної географії, зіставний метод, структурний метод, дистрибутивний метод, трансформаційний аналіз, компонентний аналіз, методи соціолінгвістики, математичні методи.

Використана література:

1. Зеленько А.С. Загальне мовознавство : навчальний посібник. Київ : Знання, 2011 . – 380 с.
2. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник. Київ: Видавничий центр "Академія", 1999. 288с.
3. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник. Київ: Видавничий центр "Академія", 2003. 464 с.
4. Семчинський С.В. Загальне мовознавство: Підручник для вузів. Київ: ОКО, 1996. 413с.
5. Удовиченко Г.М. Загальне мовознавство. Проблеми. Методи. Київ: Вища школа, 1994. 235 с.
6. Удовиченко Г.М. Загальні питання мовознавства. Київ: Вища школа, 2001. 247с.
7. Кириченко Г.С., Кириченко С.В., Супрун А.П. Нариси загального мовознавства: навч. посіб. для студ.філол.спец.вищ.навч.закл.: у 2ч./ ред. А.П.Супрун. Київ: Видавничий дім «Ін Юре», 2008// Ч.І: Мова, її будова та функції в суспільстві. 2008. 168с.
8. Кириченко Г.С. Нариси загального мовознавства: навч. посіб. для студ.філол.спец.вищ.навч.закл.: у 2ч./ за ред.А.П.Супрун. К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2008// Ч.ІІ: Основні етапи розвитку науки про мову. 2008. 224с.

Тема: Історія мовознавства

Мета: ознайомити студентів з історією розвитку мовознавчої науки, основними її етапами. З'ясувати питання мовознавства у філології класичної старожитності та у працях учених середньовіччя і XVII – XVIII ст.

У лекції розглядаються питання:

1. Сучасне мовознавство як результат тривалого розвитку науки про мову.
2. Основні етапи історії мовознавства.
3. Лінгвістичні напрямки і школи.
4. Питання мовознавства в філології класичної старожитності
  - а) мовознавство в стародавній Індії. Граматика Паніні;
  - б) старогрецьке мовознавство;
  - в) Китайське і арабське мовознавство.
5. Мовознавство середньовіччя і XVII – XVIII ст.:
  - а) багатомовні словники;
  - б) лінгвістичні погляди Бекона, Декарта, Лейбніца, Руссо, Гердера, Віко;
  - в) філософські і нормативні граматики. Граматика Арно і Лансло;
  - г) нормативні граматики і словники. Слов'янські граматики;
  - г) «Российская грамматика» М.В.Ломоносова.

Історичне мовознавство ділиться на 5 етапів :

- I. Від стародавньої філології до мовознавства 18 ст. (початковий період історії науки про мову).
- II. Порівняльно-історичне мовознавство і філософія мови (відкриття і розвиток).
- III. Логічне і психологічне мовознавство.
- IV. Соціологія мови і неограматизм.
- V. Мовознавство ХХ століття і структуральне.
- VI. Сучасне мовознавство

Етапи розвитку українського мовознавства

- I. Мовознавство XI-XVIIIст.
- II. Мовознавство XIX - поч.XXст.
- III. Українське мовознавство 20-80-х років ХХст.
- IV. Сучасне українське мовознавство

Звичайно датою народження науки про мову вважається I чверть 19 ст. Як окрема наука, мовознавство виникло в цей час, але зародки науки про мову беруть початок ще в далекій давнині.

Єгипет має найдавнішу фіксовану історію. Єгипетська система письма створена біля II пол. IV тисячоліття до н.е.

У 1812 році французький учений Жан Франсуа Шамполіон розшифрував Єгипетські ієрогліфи.

Ще одним центром стародавньої культури була Месопотамія Ассіро-вавіл. у III тисячолітті до н.е. застали там давню культуру - народ шумерів.

Акадійці склали перші словники шумерської мови. Клинопис шумерів сприйняли акадійці, хети, перси, емаїїці та інші народи.

В Індії розвинулась досить давня і цікава наука про мову. Їй уже **біля 2500** років. Найдавнішою пам'яткою староіндійського літописання були **веди** (санскритською **VEDA** - знати).

Індійські вчені намагалися дати пояснення мовним явищам. У **ведангах** трактувалися питання мови.

Шикша (одна з веданг) – розповідає про фонетику та орфоєпію.

Чханда – тлумачення метричної системи та віршування.

В'якарана – викладання граматики.

Нірукта – етимологія і лексика.

Ці 4 веданги визначили об'єкти давньоіндійського мовознавства.

Найвидатнішим мовознавцем вважався Паніні (IV ст.до н.е.). Він написав знамениту граматику класичного санскриту.

Давньогрецька філологія розвивалася дещо інакше. Тут мовознавство складало

частину філософії.

Наука мала 2 аспекти: філософський і граматичний. Грецька філософія намагалася розв'язати проблеми: взаємовідносин між мовою, мисленням і буттям, про походження і сутність мови.

Виділися 2 групи – **аналогісти** і **аномалісти**.

Ідеї давньогрецьких учених розвинулися пізніше і лягли в основу мовознавчих досліджень 19 століття.

Мовознавство у давньому Римі не відзначається оригінальністю. Воно наслідує грецьке мовознавство. Граматичні терміни були трансформовані у латинські й відбиті в працях римських мовознавців.

1. **Китайське мовознавство** виникло з потреби пояснити пам'ятки старокитайської літератури.

На початку 2 тисячоліття н.е. (XIII ст.) філологи Китаю займалися текстологією, ієрогліфікою і діалектологією.

Створюють словник "Про елементи і складні знаки" ще в I – II ст.

Арабське мовознавство запозичило проблеми з індійського, але більше уваги приділяли лексикографії. У XI ст. Було завершено лексикографічний **словник «Диван грецьких мов»**. Автором цієї праці був Махмуд аль Кашгарі. Він зробив спробу створити багатотомний словник.

Певну сторінку в історії вітчизняного мовознавства відіграло **давньоруське мовознавство**.

Основні аспекти мовознавства у Київській Русі:

- 1) шкільництво (школа Я.Мудрого);
- 2) дипломатична мова;
- 3) світська література;
- 4) «Слово»;
- 5) Лексикографія.

Середні віки не дали значного руху вперед у розвитку мовознавства. Латинська мова стала надовго літературною мовою в Європі.

Багато уваги питанням мови приділяли філософи, соціологи, математики, природознавці. Назвемо лише деякі імена: **Френсіс Бекон (1561-1626), Рене Декарт (1596-1650), Томас Гоббс (1588-1679), Джон Локк (1632-1704), Гофрід Вільгельм Лейбніц (1646-1716), Жан-Жак Руссо (1712-1778)**.

У 17 столітті з'являється ряд філософських і нормативних граматик. Ідея загальної граматики належить французам **Антуанові Арно і Клодові Лансло**. Вони видали у 1660 році в Парижі граматику під назвою «ГраMATика загальна і раціональна». У 1675 році опубліковано «Логіку, або мистецтво мислити» Арно і Ніколая.

ГраMATика Пор-Рояля, авторами якої були названі Арно і Лансло, створювалася на матеріалі старогрецької, староеврейської, латинської і французької мов. Але це не порівняльна, а логіко-типологічна граMATика.

У цей період розробляються нормативні граматики і словники:

У 1562 році **Расмус** створює граматику французької мови, 1653 р. **Уолліс** видає граматику англійської мови, 1596 р. **Л.Зизаній** випускає у Вільно «Граматику словенскую...», 1619 р. виходить відома граMATика М.Смотрицького, 1757 р. «Российская грамматика» М.Ломоносова. Це новий тип граматики. Вона складається з 6 розділів «настанов»:

1. Загальні проблеми граматики.
2. Фонетика.
3. Орфографія.
4. Словотвір.
5. Словозміна (іменників, прикметників, числівників, типи відмін).
6. Синтаксис.

Теорія речення і періоду розглядається у праці "Краткое руководство к красноречию" (1748).

Використана література:

1. Зеленько А.С. Загальне мовознавство : навчальний посібник. Київ : Знання, 2011 . –

- 380 с.
2. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник. Київ: Видавничий центр "Академія", 1999. 288с.
  3. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник. Київ: Видавничий центр "Академія", 2003. 464 с.
  4. Семчинський С.В. Загальне мовознавство: Підручник для вузів. Київ: ОКО, 1996. 413с.
  5. Удовиченко Г.М. Загальне мовознавство. Проблеми. Методи. Київ: Вища школа, 1994. 235 с.
  6. Удовиченко Г.М. Загальні питання мовознавства. Київ: Вища школа, 2001. 247с.
  7. Кириченко Г.С., Кириченко С.В., Супрун А.П. Нариси загального мовознавства: навч. посіб. для студ.філол.спец.вищ.навч.закл.: у 2ч./ ред. А.П.Супрун. Київ: Видавничий дім «Ін Юре», 2008// Ч.І: Мова, її будова та функції в суспільстві. 2008. 168с.
  8. Кириченко Г.С. Нариси загального мовознавства: навч. посіб. для студ.філол.спец.вищ.навч.закл.: у 2ч./ за ред.А.П.Супрун. К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2008// Ч.ІІ: Основні етапи розвитку науки про мову. 2008. 224с.
  9. Бевзенко С. П. Історія українського мовознавства: навчальний посібник. Київ: Вища школа, 1991. 231 с.
  10. Иванова Л.П. Курс лекцій по общему языкознанию. Київ: Освіта України, 2006. 312с.
  11. Ковалик І.І., Самійленко С.П. Загальне мовознавство. Історія лінгвістичних учень Київ: Вища школа, 1985. 215с.
  12. Удовиченко Г.М. Загальне мовознавство. Історія лінгвістичних учень. Київ: Вища школа, 1980. 215с.

Тема: Виникнення порівняльно-історичного мовознавства

Мета: поглибити знання студентів про порівняльно-історичне мовознавство, ознайомити з представниками цього напрямку в розвитку науки про мову.

У лекції розглядаються такі питання:

1. "Порівняльна граматики" Ф.Боппа
2. Виникнення германістики (Расмус-Крістіан Раск, Якобс Грімм)
3. Виникнення славістики (Йозеф Добровський, Олександр Востоков, Франц Міклошич)
4. Порівняльно-історична граматики і лінгвістична концепція Августа Шлейхера
5. Розвиток компаративістики у другій половині ХІХ століття
6. Філософія мови Вільгельма фон Гумбольдта
7. Іван Якович Франко про мову і мовознавство

Новий етап в історії науки про мову починається з першої половини 19 століття, коли мовознавство остаточно відмежувалося від філології і утворило самостійну науку.

Вирішальними на цьому етапі були:

- 1) пробудження національних рухів у зв'язку з розвитком капіталізму;
- 2) відкриття порівняльно-історичного методу дослідження мови, що дозволяв розглядати мовні явища у процесі виникнення їх, становлення і розвитку, а кожна мову – в її історично-генетичному взаємозв'язках з усіма спорідненими мовами.

Проблема споріднених мов цікавила *Данте А.* («De vulgari eloquentia») – Про народне красномовство (305р.). Він французьку, провансальську та італійську мови об'єднав у романську групу.

Ці ж думки висловив *Г.Постеллус* (французький учений) ще в 1538 році у книзі «Про спорідненість мов», де він намагався довести походження усіх мов від давньоєврейської.

Вирішенням цих проблем займалися *Ян Благослав* (чеський граматикист), *Адам Богорич*.

Литовський учений *Міколас Літуанус* звернув увагу на спорідненість литовської і латинської мов (виявив до 100 схожих слів обох мов).

У «Граматиці слов'янській» 1643 р. *І.Ужєвич* відзначає спільні риси латинської,

церковнослов'янської та інших слов'янських мов.

Багато уваги проблемі спорідненості мов приділив **М.В.Ломоносов**. Споріднені мови за М. Ломоносовим – російська, польська, болгарська, сербська, чеська, словацька, венеційська (лужицька) та моравська (старослов'янська), а слов'янські мови споріднені з балтійськими, що видно з словника і граматики. Ломоносов окреслює поняття спорідненості і неспорідненості мов (фінська, мексиканська, китайська).

Узагальнені праці, що заклали основи **компаративістики** є роботи **Франца Боппа** і **Августа Шлейхера** з порівняльної граматики, що спирається на матеріал індоєвропейських мов.

Франц Бопп (1791-1867) в основу порівняння поклав санскрит, виявив схожість Виникненню **германістики** сприяли праці **Франца Боппа, Рasmus-Крістіана Раска і Якоба Грімма**.

Грімма прийнято вважати основоположником історичної граматики.

Р.Раск і Я.Грімм встановили 2 закони пересунення приголосних у германських мовах.

Безпосереднім поштовхом до виникнення **славістики** послужило вивчення пам'яток старослов'янської мови і порівняння з нею мов інших слов'янських народів. Слов'янське мовознавство своїми успіхами зобов'язане **Йозефові Дбровському, Олександров Востоківу, Францу Міклошичу**.

Олександр Востоків (1781-1864) почав з публікації ліричних поезій і роботи про систему російського віршування. У 1815 році став на службу до публічної бібліотеки помічником хранителя рукописів і зайнявся дослідженням слов'янських мов, особливо російської.

Історичний підхід до мови був підтриманий Ізмаїлом Срезневським, Федором Буслаєвим.

Першу порівняльну граматику слов'янських мов створив **Франц Міклошич** (1813-1891) професор Віденського університету.

У першій половині 19 століття мовознавці виділили в окрему науку і чітко розмежували з розділи – загальне мовознавство (філософія мови і загальна граматика), порівняльно-історичне мовознавство і часткове мовознавство.

Далі розвиток лінгвістики відбувався в напрямку поглиблення теорії і збагачення фактичного матеріалу всіх розділів мовознавства.

Болгарський лінгвіст **В.Георгієв** ділить порівняльно-історичне мовознавство на **3 періоди**:

1. 1816-1870 рр.
2. 1871-1916 рр.
3. Мовознавство ХХ століття.

Б.Дельбрюк перший період ділить на **2**.

Шлейхер уважав, що вивчення мовної форми і типологічна та генеалогічна систематика мов становить основний зміст "глотики"(лінгвістики)

Основні аспекти концепції Шлейхера:

- 1) морфологічна класифікація мов (таблиця);
- 2) родовідне дерево;
- 3) прмова та її реконструкція;
- 4) організм мови і природознавства (на думку Шлейхера закони природознавства можуть бути застосовані до мови як живого організму).

Учення про мовні типи Шлейхер називав морфологією.

Компаративістика другої половини **19 століття** поповнилася новими іменами і дослідниками. Це **Б.Дельбрюк** («Основи порівняльної граматики індоєвропейських мов», (1886-1900), **А.Мейє** («Вступ у порівняльне вивчення індоєвропейських мов» (1903), **Пилип Федорович Фортунатов, Василь Олексійович Богородицький** та інші.

Предметом вивчення стає синтаксис. Розробляється теорія географічного варіювання (**О.Шухардт**), теорія хвиль (**І.Шмідт**). Переглядається вчення про індоєвропейський вокалізм.

Велике значення мають роботи **О.О. Потебні, О.І.Соболевського, О.О. Шахматова**.

Компаративістика розвивається і в наш час. Одним із головних напрямків розвитку мовознавства у 19 столітті була філософія мови, теорія мовознавства.

Особливе місце належить **Вільгельму фон Гумбольдту (1867-1835)**.

Він мовознавець, літературознавець, філософ і державний діяч.

Основні принципи філософії мови Гумбольдта вважаються визнання мови та її форми як діяльності і національної свідомості народу.

Основні аспекти його філософії:

- 1) мова як діяльність;
- 2) мова – "як дух народу»;
- 3) форма мови (мова є формою і нічим більше);
- 4) типи мов (типологічна класифікація)

В. фон Гумбольдт належить до числа рідкісних мовознавців, що вміють сполучати знання багатьох типологічних різносистемних мов з тонкими науковими спостереженнями мовних фактів і аргументувати теоретичні узагальнення.

І. Я.Франко (1856-1916)

Учений розробив матеріалістичну естетику. У мовознавчих працях («Літературна мова і діалекти» (1907), «Етимологія і фонетика в южнорусской літературе» (1894) та ін. Франко приділив увагу літературній мові, ролі художнього слова, виклав питання лінгвостилістики у праці «Із секретів поетичної творчості» визначив місце і роль діалектів у формуванні літературної мови.

Використана література:

1. Зеленько А.С. Загальне мовознавство : навчальний посібник. Київ : Знання, 2011 . – 380 с.
2. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник. Київ: Видавничий центр "Академія", 1999. 288с.
3. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник. Київ: Видавничий центр "Академія", 2003. 464 с.
4. Семчинський С.В. Загальне мовознавство: Підручник для вузів. Київ: ОКО, 1996. 413с.
5. Удовиченко Г.М. Загальне мовознавство. Проблеми. Методи. Київ: Вища школа, 1994. 235 с.
6. Удовиченко Г.М. Загальні питання мовознавства. Київ: Вища школа, 2001. 247с.
7. Кириченко Г.С., Кириченко С.В., Супрун А.П. Нариси загального мовознавства: навч. посіб. для студ.філол.спец.вищ.навч.закл.: у 2ч./ ред. А.П.Супрун. Київ: Видавничий дім «Ін Юре», 2008// Ч.І: Мова, її будова та функції в суспільстві. 2008. 168с.
8. Кириченко Г.С. Нариси загального мовознавства: навч. посіб. для студ.філол.спец.вищ.навч.закл.: у 2ч./ за ред.А.П.Супрун. К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2008// Ч.ІІ: Основні етапи розвитку науки про мову. 2008. 224с.
9. Бевзенко С. П. Історія українського мовознавства: навчальний посібник. Київ: Вища школа, 1991. 231 с.
10. Иванова Л.П. Курс лекцій по общему языкознанию. Київ: Освіта України, 2006. 312с.
11. Ковалик І.І., Самійленко С.П. Загальне мовознавство. Історія лінгвістичних учень Київ: Вища школа, 1985. 215с.
12. Удовиченко Г.М. Загальне мовознавство. Історія лінгвістичних учень. Київ: Вища школа, 1980. 215с.

Тема: Філософія мови Вільгельма фон Гумбольдта

Мета: ознайомити студентів із філософією мови В. фон Гумбольдта, довести до їх свідомості значущість праць мовознавця для розвитку науки про мову.

У лекції розглядаються такі питання:

1. Методологічна основа філософії мови В. фон Гумбольдта
2. Походження і сутність мови
3. Мова і мислення; мова і мовлення
4. Мова і народ. Нація.
5. Форма і зміст мови

6. Звук – основа мовлення
7. Слово як внутрішня форма звука і поняття
8. Відношення мови до мислення
9. Суспільна роль мови
10. Непослідовність, суперечливість у лінгвістичних поглядах В.Гумбольдта

Філософія мови В. фон Гумбольдта визначається ідеями німецької класичної філософії (І. Кант, Г.-В.-Ф. Гегель, Ф.-В. Шеллінг, Ф.-Г. Якоб). Провідною думкою концепції, її теоретико-методологічною основою є антропологічний підхід до мови, за якого вивчення мови повинно здійснюватися в тісному зв'язку зі свідомістю і мисленням людини, її культурою та духовним життям.

Услід за Кантом Гумбольдт розглядав свідомість як особливу першооснову, яка не залежить від матерії й розвивається за своїми законами. Застосовуючи це положення до визначення мови, він пише: «Мова є душа в усій її сукупності. Вона розвивається за законами духа». Як мова загалом нерозривно пов'язана з людською духовною силою, так кожна конкретна мова пов'язана з духом народу — носія цієї мови. Мова – це зовнішній вияв духа народу: «мова народу є його дух, а дух народу є його мова, і важко уявити собі щось більш тотожне». Первинним є дух народу: «духовна сила є найбільш життєвою і самостійною першоосною, а мова залежить від неї». У той же час дух народу можна пізнати тільки через мову. Мова відображає найсвоєрідніші й найтонші риси народного духа, проникає в його таємниці.

Гумбольдт констатує нерозривність понять «мова» і «народ», «мова» і «культура». За його твердженням, мова є надбанням окремого народу, а народ — це спільність людей, що розмовляє однією мовою. Мова невіддільна від культури. Вона тісно пов'язана з духовним розвитком людства, відображає розвиток культури. Мова закладена в самій природі людини. Вона необхідна для розвитку її духовних сил і формування світогляду.

На противагу лінгвістам, які розглядали мову як технічний засіб вираження думки, Гумбольдт доводить, що мова і мислення тісно пов'язані між собою і що мова – це той орган, який творить думку. Отже, мислення не просто залежить від мови, а певною мірою зумовлюється кожною конкретною мовою; мови – органи оригінального мислення націй. Пізнання світу залежить від мови, оскільки вона не безпосередньо відображає світ, а інтерпретує його. Отже, в кожній мові закладено своє світобачення, і вона стає посередником між людиною та зовнішнім світом. Мова ніби описує навколо людини зачароване коло, вийти з якого можливо лише вступивши в інше коло, тобто вивчивши іншу мову. Це положення Гумбольдта донині викликає бурхливі суперечки. Згодом його розвинули американські вчені Е. Сепір і Б. Уорф, які висунули гіпотезу лінгвальної відносності (її часто називають гіпотезою Сепіра – Уорфа). Про життєвість гумбольдтівського положення свідчить той факт, що в наш час надзвичайно популярною в мовознавстві є проблема мовних картин світу.

Прогресивним є положення Гумбольдта про творчий характер мови. За своєю суттю мова є щось постійне і водночас у кожний момент змінне. Формою існування мови є розвиток. Мова – організм, який вічно себе породжує. Це жива діяльність людського духа, єдина енергія народу, яка виходить із глибин людської сутності й пронизує все її буття. Мову, згідно з Гумбольдтом, слід розглядати не як мертвий продукт а як творчий процес, безперервну діяльність, що перетворює «звук у вираження думки».

Мова є зовнішнім виразником народного духу, який В. Гумбольдт ототожнює з народною мовою. Не віддаючи переваги в часі ні мові, ні духові, таємниця об'єднання яких не піддається поясненню, не доступна людській свідомості (кантіанська теорія «речі в собі»), В. Гумбольдт твердить, що реальною підставою для визначення початку розрізнення мов є дух народу. Мова є безперервною діяльністю духу.

Мова не становить довільного витвору окремої людини, а належить завжди всьому народові; наступні покоління одержують її від поколінь попередніх. Мова завжди розвивається у співдружбі людей. Людина розуміє саму себе не інакше, як тільки шляхом переконання у зрозумілості своїх слів для іншого. Мова найтісніше переплітається з її носіями, з нацією, народом. Розвиток мови, за переконанням В. Гумбольдта, цілком залежить від дії в ній сили національного духу.

Положення про динаміку мовного розвитку та зв'язок кожного стану мови з

попереднім було реакцією на антиісторичну і механістичну концепцію мови XVII—XVIII ст., а також на логічні й універсалістські концепції, в тому числі граматику Пор-Рояля. Після виходу праці Гумбольдта жоден із теоретичних напрямів мовознавства не міг не брати до уваги розмежування синхронії і діакронії.

Із цим положенням пов'язана ідея Гумбольдта про необхідність розрізнення мови й мовлення: «мова як сукупність її продуктів відрізняється від окремих актів мовленнєвої діяльності». Учений вперше закликає вивчати живе народне мовлення.

Викликає зацікавленість і вчення Гумбольдта про форму в мові. Форма – це «постійне й однакове в діяльності духа, взяте в усій сукупності своїх зв'язків і систематичності, що підносить членороздільний звук до вираження думки». Форма, а не матерія є сутністю мови. Усе в мові відображає її форму (і фонетика, і граматики, і лексика). Для виявлення форми мови необхідне її системне вивчення. Це положення Гумбольдта згодом запозичив швейцарський мовознавець Ф. де Соссюр, у вченні якого воно трансформувалося в сентенцію «мова – це форма, а не субстанція».

Гумбольдт розрізняє зовнішню (звукову, граматичну тощо) і внутрішню форми. Внутрішня форма мови – це сукупність шляхів, способів та прийомів (своєрідний механізм, інтелектуальна модель), за допомогою яких позамовний зміст передається зовнішніми звуковими засобами. Іншими словами, це спосіб, яким категорії мислення об'єктивуються у мові. Внутрішня форма є своєрідною для кожної мови і виявляється та втілюється в зовнішній формі. Своєрідність внутрішньої форми кожної мови проступає як у членуванні лексики світу, так і в системі граматичних категорій і в неповторних структурах усіх мовних рівнів.

Внутрішня форма є головною в мові порівняно із зовнішньою.

Виходячи зі структури слова і речення, В. фон Гумбольдт створив типологічну (морфологічну) класифікацію мов. Всі відомі на той час мови світу він поділив на три типи: ізолюючі, аглютинативні і флективні, розглядаючи їх як послідовні етапи розвитку мов взагалі, зумовлені розвитком ідеї.

В. фон Гумбольдт у такий спосіб пов'язав форму і граматичний тип мови з характером «національного духу», з типом мислення, вважаючи форму і тип мови проявом цього духу, його вираженням. В. фон Гумбольдт описав і четвертий тип мов – інкорпуючі мови (мови північноамериканських індіанців, палеоазіатські мови).

В. фон Гумбольдт висунув гіпотезу про два періоди в розвитку мов: доісторичний – період росту, розквіту та історичний – період деградації, занепаду. Пізніше молодогораматика відкинули цю гіпотезу.

У середині XIX ст. була висловлена інша думка про мову, за якою і свідомість, і мова формувалися в процесі праці людей, у ній же сформувалася і сама людина.

Для В. Гумбольдта мова не є простою аморфною масою. Вона складається з форми і матерії.

Мова повністю ґрунтується на духовній стороні людини, отже, її дія тільки і потрібна для того, щоб крик тварини перетворити на членороздільний звук. Призначення і здатність звука – бути значущим, і не взагалі, а в розумінні, яке визначається деталями відображуваного мислення. Тільки це призначення і є сутністю членороздільного звука, і тільки. воно відрізняє членороздільний звук від тваринного крику, з одного боку, і від музичного тону – з другого.

В. Гумбольдт не заперечував відповідності між звуком і значенням. Однак у цій відповідності він не вбачав каузальних зв'язків. На його думку, їх можна «відгадувати відчуттям»

Нерозривний зв'язок думки, органів мовлення і слуху в мові ґрунтується на початковій будові людської природи. Чітка визначеність звука цілком необхідна розуму для сприймання предметів. У прагненні людини підпорядкувати різноманітність предметів ідеальній єдності звуки служать їй представниками предметів. Слово є відбитком не власне предмета, а породженого ним у нашій душі образу. В мисленні суб'єктивна сила утворює собі предмет. Наші уявлення формуються не тільки сприйманням у спосіб споглядання готових предметів. З даними відчуттів неодмінно проявиться внутрішня самостійна дія розуму.

Єдність слова утворюється з внутрішнього почуття мови стосовно до потреб

розвитку Думки і звука.

Уявлення, пробуджуване словом у різних людей, залежить від особливостей кожного з них, але всіма виражається однією й тією самою словоформою, одними й тими самими звуковими комплексами. Кожне слово є знаком особливого поняття. Склад є звуковою єдністю, але він стає словом тільки тоді, коли одержує значення. Значення ж ставить вимогу сполучити в одну одиницю кілька складів, з яких будується, як правило, словоформа. Отже, в слові є подвійна єдність звука і поняття.

Аналіз відношень роботи інтелекту до мови і навколишнього світу поставив перед ученим ще одну методологічно важливу проблему – проблему суспільної ролі мови. За переконанням В.Гумбольдта, мова на самому ранньому етапі свого виникнення виконувала комунікативну роль

В. фон Гумбольдт – основоположник загального мовознавства. З появою його праць настав новий етап у розвитку мовознавства. Учений створив струнку й цілісну лінгвістичну концепцію, теоретично обґрунтував статус порівняльно-історичного мовознавства, заклав основи загального й теоретичного мовознавства. Його по праву вважають основоположником цих наук. Наукова творчість Гумбольдта справила глибокий вплив на розвиток лінгвістики. На проголошених ним теоретичних положеннях ґрунтуються різні сучасні напрями у мовознавстві: соціолінгвістика, менталінгвістика, етнолінгвістика, антрополінгвістика та ін.

Використана література:

1. Зеленько А.С. Загальне мовознавство : навчальний посібник. Київ : Знання, 2011 . – 380 с.
2. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник. Київ: Видавничий центр "Академія", 1999. 288с.
3. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник. Київ: Видавничий центр "Академія", 2003. 464 с.
4. Семчинський С.В. Загальне мовознавство: Підручник для вузів. Київ: ОКО, 1996. 413с.
5. Удовиченко Г.М. Загальне мовознавство. Проблеми. Методи. Київ: Вища школа, 1994. 235 с.
6. Удовиченко Г.М. Загальні питання мовознавства. Київ: Вища школа, 2001. 247с.
7. Кириченко Г.С., Кириченко С.В., Супрун А.П. Нариси загального мовознавства: навч. посіб. для студ.філол.спец.вищ.навч.закл.: у 2ч./ ред. А.П.Супрун. Київ: Видавничий дім «Ін Юре», 2008// Ч.І: Мова, її будова та функції в суспільстві. 2008. 168с.
8. Кириченко Г.С. Нариси загального мовознавства: навч. посіб. для студ.філол.спец.вищ.навч.закл.: у 2ч./ за ред.А.П.Супрун. К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2008// Ч.ІІ: Основні етапи розвитку науки про мову. 2008. 224с.

Тема: Мовознавство кінця ХІХ поч. ХХІ століття

Мета: ознайомити студентів з процесами, що впливали на розвиток мовознавчої науки на межі століть, та новими лінгвістичними школами

У лекції розглядаються такі питання:

1. Соціальні основи неограматизму.
2. Неограматичний напрям у мовознавстві.
3. Казанська лінгвістична школа.
4. Московська лінгвістична школа.

Щоб скласти уявлення про розвиток мовознавства у кінці 19 на початку 20 століття, треба пригадати історичну обстановку того часу: це і розвиток робітничого і соціалістичного руху, формування нових капіталістичних відносин.

Розвиток мовознавства також залежав від політичної обстановки у світі, від суспільно-політичного руху та його впливу на розвиток науки взагалі та мовознавства зокрема.

Для періоду початку ХХ століття, який іноді називається періодом кризи в мовознавстві характерним є створення ряду лінгвістичних напрямків, представники яких різко виступали проти молодограматичного трактування мови й методів її вивчення. Крім неолінгвістики молодограматизм заперечується представниками школи "слів і речей" і

школи естетичного ідеалізму.

Поль Лафарг (1842-1911), активний політичний діяч робітничого і соціалістичного руху.

Його основні праці: «Мова і революція», «Французька мова до і після революції», «Походження абстрактних понять». Учений звертався до питань розвитку мови в суспільстві, фонетичного оформлення слова, значення слів, єдності мови і мислення. Заперечував існування прамови, але погоджувався з багатьма принципами порівняльного мовознавства. Підтримував принцип історизму.

Соціолінгвістичний напрямок утворився в мовознавстві в боротьбі проти психологічного і біологічного розуміння суті мови.

Школа «Слів і речей» з'явилася після статті Р.Мерінгера (1859-1931), опублікованої в 1907 році.

Засновником цієї школи був австрійський мовознавець Гуго Шугардт (1842-1927), що своєю спадщиною дав поштовх для розвитку лінгвістичного структуралізму (на основі положення про як систему взаємозв'язаних елементів і відношень), соціологічного напрямку (на основі опису мови як суспільного явища), «нового» вчення М.Я.Марра (на основі положення про розвиток мови в процесі схрещення мов), лінгвогеографії (на основі положення про мову як ланцюг непомітних поступових переходів) і т.ін.

Названий лінгвістичний напрямок формується шляхом заперечення впливового в ХІХ столітті молодограматизму. Оформляється цей напрямок як школа "слів та речей" у 1909 році, коли започатковується Рудольфом Мерінгером видання журналу "Слова й речі"

Основні засади школи:

- Розширення проблем лінгвістичних досліджень.
- Мовознавча наука розглядається у загальнокультурному плані.
- Майбутнє культури у зв'язку з лінгвістикою.
- Школа переглянула питання про метод реконструкції. За допомогою цього методу можна реконструювати не тільки форми, а й семантичні одиниці прамови-основи.

Ця школа обмежилася лексикографічною та лексикологічною роботою.

Г. Шугардт фактично виділяє мовознавство з індоєвропейської філології, заперечуючи народну психологію та літературознавство. Мовознавство, в свою чергу, на відміну від молодограматиків, трактує як єдину цілісну науку.

На основі конкретних лексикологічних досліджень Г.Шугардт виділяє ономазіологію як учення, галузь науки про назви.

У суперечці з молодограматиками заслуговує на увагу його полеміка з приводу трактування поняття фонетичних законів. Найперше ним заперечується незворотність, обов'язковість та односпрямованість фонетичних закономірностей на тлі очевидності просторової й часової обмеженості їх діяння.

У визначенні причини фонетичних змін відкидає фонетичні закони й аналогію, а замість них обґрунтовує тезу про мовне змішування, схрещування.

Соціальна природа і зумовленість мови одержали тлумачення у **школі К.Фосслера (1872-1949)**, яка називалася естетичним ідеалізмом. У 1904 році він опублікував роботу «Позитивізм і ідеалізм у мовознавстві», а в 1923 – «Твори з філософії мови».

Суспільний характер мови підкреслюють представники третього періоду мовознавства – Бодуен де Куртене, Фортунатов, Соссюр, Сепір, Мейє, Ш.Баллі та ін.

Для цього періоду характерне виділення відносної автономної мовної системи і лінгвістики, прагнення підкреслити суть системи мови і створити класифікацію лінгвістичних дисциплін. Цей період називається перехідним або неограматизмом.

Казанська (Петербурзька) лінгвістична школа виникла в умовах суспільного і наукового піднесення в Росії кінця 19 століття.

Засновником Казанської школи був **Бодуен де Куртене (1845-1929)**. Потім учений працював у Юр'єві, Кракові, Петербурзі, Варшаві.

Найголовнішими його роботами є:

1. «Деякі загальні зауваження про мовознавство і мову» (1871).
2. «Досвід теорії фонетичних альтернатив» (1895).

3. «Мовознавство, або лінгвістика» (1901).
4. «Лінгвістичні замітки і афоризми» (1903).
5. «Вступ до мовознавства» (1917).

Представниками Казанської школи були **М.В.Крушевський**, який також створив низку праць, серед яких відомою є «Нариси науки про мову» (1893); **В.О.Богородицький** «Лекції з загального мовознавства» (1911,1915), «Фонетика російської мови у світлі експериментальних даних» (1930) та ін.

Ідеї Казанської школи були підхоплені і розвинуті багатьма вченими. Серед них – Є.Поліванов, О.Щерба. Вплинули вони і на Соссюра.

Основні ідеї школи:

1. Розуміння мовної діяльності як соціально-психічного.
2. Визнання принципу заміщення мовних одиниць і потенціальності мовної системи.
3. Динамізм мови і хронологічне розшарування її явищ.
4. Розмежування звукового і граматичного аспектів.
5. Виділення лінгвістичних атомів – фонем і морфем, їх структурне і функціональне вивчення.
6. Введення експерименту і підвищення значення теоретичних узагальнень

Основні положення Казанської школи:

1. Мова як соціально-психологічне явище. Бодуен де Куртене сказав: "Суть людської мови виключно психічна. Існування і розвиток мови зумовлений чисто психічними законами. Нема і не може бути в мовленні людському або в мові жодного явища, яке б не було одночасно психічним". У мові виявляється **2 види** психічних асоціацій: за схожістю і за суміжністю.

2. Фонемі і морфемі як основні мовні атоми.

Наукове вивчення мови передбачає виділення лінгвістичних абстракцій – лінгвістичних **атомів двох типів: фонемі і морфемі**.

Відмінність їх: фонемі не мають значення, а морфемі мінімальне значення. Форма мови за Бодуеном виражається в морфологічній артикуляції, в членах речення на слова, а слів на значення частин, морфем.

Фонема – сукупність типових уявлень. Артикуляція окремих звуків пов'язана з артикуляційною базою мови і соціально зумовлена. Фонема – функціональна одиниця мови.

Розмежування статичної і динаміки в мові. Це розмежування, що пізніше увійшло до лінгвістичної концепції Ф.де Соссюра, було висунуте вперше Бодуеном де Куртене і прийнято його школою.

3. Мова має **2** сторони зовнішню і внутрішню.

Зовнішня – пов'язана з долею народу – носія (розповсюдження і змішування мов), розвиток літературної мови.

Внутрішня – граматична сторона.

Розвиток мови – безперервна протяжність однорідних явищ.

Історія мови – поривчастий розвиток, періоди якого поєднані причинними зв'язками.

Великою заслугою Бодуена де Куртене в галузі фонетики є його вчення про чергування (альтернації), викладене у праці "Досвід теорії фонетичної альтернації". Він уважав, що фонетичними альтернатами, або альтернуючими фонемами, є фонемі або звуки, які хоч і вимовляються відмінно, але можуть бути разом з тим віднесені до спільного історичного джерела, тобто історично походять з однієї фонемі.

Представники школи виділяли: **міжмовні та внутрімовні чергування**.

Міжмовні чергування в індоєвропейських мовах називаються кореспонденцією, а внутрімовні – альтернацією. Кореспонденція протистоїть альтернації.

Внутрімовні чергування діляться на *дивергентні* та *корелятивні*.

Дивергентні – живі фонетичні чергування звуків даної мови, зумовлені позиціями і комбінаціями.

Корелятивні – традиційні (історичні) чергування фонем даної мови.

Представники Казанської школи виділили **3 види** палаталізації (на основі хронологічної послідовності) так звана I, II, III палаталізації.

Характеризували звук у 3-х напрямках – акустичний, фізіологічний, функціональний.

На морфологічному рівні відбувся перерозподіл структурних елементів словоформ – виникли нові корені, суфікси, флексії (процес фонематичного спрощення і перерозподілу).

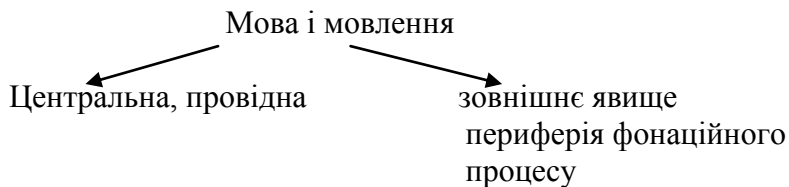
4. Будова лінгвістики у трактуванні представників Казанської школи:

Мовознавство – самостійний наука. Воно поділяється на чисте і прикладне.

Чисте – (теоретичне) мовознавство ділиться на систематику і граматику(у широкому розумінні).

Систематика займається класифікацією мов, граматика аналізує будову і склад мови.

5. Складові мовної діяльності

Учені школи перебільшували роль рефлексів у творенні звуків.

Такі положення Казанської лінгвістичної школи, яка безперечно зробила вагомий внесок у розвиток лінгвістичної науки.

Московська лінгвістична школа

Засновником цієї школи був **Пилип Федорович Фортунатов** (1848-1914), жив у Москві, а пізніше у Петербурзі.

Учений – спеціаліст у галузі індоєвропейського мовознавства, а зокрема фонетики і морфології.

Основні його роботи:

«Про наголос і довготу в балтійських мовах» (1895), «Лекції з фонетики старослов'янської мови» (1904), «Порівняльна морфологія індоєвропейських мов» (1899-1901), «Порівняльне мовознавство» (1901-1902).

Послідовниками П.Ф.Фортунатова є Петерсон, Пешковський, Покровський, Поржежинський, Томсон, Ушаков, Шахматов.

Основні аспекти лінгвістичної діяльності Фортунатова та його школи:

- компаративістика;
- історія мови;
- теорія граматики;
- орфографія і пунктуація;
- стилістика;
- методика.

Основні ідеї, що висувалися вченими Московської школи:

1. Мова та її історія

П. Фортунатов уважав предметом мовознавства "людську мову" в її історії. З іменем ученого пов'язано ряд відкриттів в галузі індоєвропейської фонетики:

- про два види довготи (тривала і уривчаста) в індоєвропейських мовах;
- про слабкий ступінь чергування;
- про два різновиди індоєвропейського S;
- про хронологічну відмінність 2 пом'якшення задньоязикових.

2. Форма слова і частини мови – другий аспект діяльності вчених Московської лінгвістичної школи.

Формальну класифікацію граматичних класів слів Фортунатова розвинули Пешковський, Петерсон. Шахматов цю класифікацію поєднав з традиційною логіко-граматичною, а Виноградов її розвинув.

3. Словосполучення і речення.

Словосполучення – сполучення слів у мовленні і думці. У мові сполучення слів стає словосполученням.

Форму словосполучення утворюють синтаксичні форми слів і порядок слів.

4. Відношення мови до мислення і психологічної діяльності.

Вперше мовознавцями Московської школи була сформульовано думку про мову як сукупність знаків, що існують для мислення, для вираження думки в мовленні, почуттів. Мислення, як вони вважали, є духовним явищем. Духовне явище постає уявленнями. Уявлення виникає в процесі діяння закону асоціації. Воно зв'язане не стільки з відчуттями, скільки з залишками в психіко-вольовій діяльності індивіда.

Мова, таким чином являє собою сукупність знаків для мислення і для вираження думки, а також почуттів.

Мислення – це процес творення, виникнення почуття співвідношення між уявленнями.

П. Фортунатов говорить про мову як суспільне явище.

Використана література:

1. Зеленько А.С. Загальне мовознавство : навчальний посібник. Київ : Знання, 2011 . – 380 с.
2. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник. Київ: Видавничий центр "Академія", 1999. 288с.
3. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник. Київ: Видавничий центр "Академія", 2003. 464 с.
4. Семчинський С.В. Загальне мовознавство: Підручник для вузів. Київ: ОКО, 1996. 413с.
5. Удовиченко Г.М. Загальне мовознавство. Проблеми. Методи. Київ: Вища школа, 1994. 235 с.
6. Удовиченко Г.М. Загальні питання мовознавства. Київ: Вища школа, 2001. 247с.
7. Кириченко Г.С., Кириченко С.В., Супрун А.П. Нариси загального мовознавства: навч. посіб. для студ.філол.спец.вищ.навч.закл.: у 2ч./ ред. А.П.Супрун. Київ: Видавничий дім «Ін Юре», 2008// Ч.І: Мова, її будова та функції в суспільстві. 2008. 168с.
8. Кириченко Г.С. Нариси загального мовознавства: навч. посіб. для студ.філол.спец.вищ.навч.закл.: у 2ч./ за ред.А.П.Супрун. К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2008// Ч.ІІ: Основні етапи розвитку науки про мову. 2008. 224с.

Тема: Лінгвістична концепція Фердинанда де Соссюра

Мета: з'ясувати студентам основні принципи лінгвістичної філософії Ф. де Соссюра та значення його праць для розвитку мовознавчої науки

У лекції розглядаються такі питання:

1. Теоретична і соціологічна основа поглядів Ф. де Соссюра.
2. Внутрішня і зовнішня лінгвістики
3. Природа мовного знака
4. Учення про діахронію і синхронію

На початку ХХ століття не всі мовознавці займали глобально нігілістичні позиції стосовно до порівняльно-історичного методу взагалі і молодограматичного напрямку зокрема. Це насамперед стосується такого видатного ученого, як Фердинанд де Соссюр.

Представники трьох шкіл: «Слів і речей», «Естетичного ідеалізму» та Ареальної лінгвістики — не визнавали будь-яких досягнень у працях компаративістів. Ф. де Соссюр, засвоївши наукові принципи молодограматичної школи під час стажування на славистичній кафедрі Лейпцігського університету почав у зв'язку з цим свою наукову діяльність як компаративіст, користуючись і порівняльним методом, й історичним аналізом. Ф. де Соссюр помічав обмеженість компаративістики і шукав нових методів до її удосконалення. У працях Ф. де Соссюра найвиразніше акумулювалося дві стихії: одна, традиційна, пов'язана з порівняльно-історичним методом, який використовували західноєвропейські школи; друга, пошукова, імпонується конструктивними досягненнями Казанської та Московської лінгвістичних шкіл.

Відомо, що Ф. де Соссюр мав безпосередні контакти із засновником Казанської школи І.О. Бодуеном де Куртене. Не виключено, що соссюрівська теорія вартості мовотвірного знака має генетичні зв'язки з ученням Московської школи про функціональний характер форми в системі парадигматичних опозицій.

Ф. де Соссюр народився у 1875 році в Женеві. Навчався в Німеччині, Швейцарії, працював у Франції, зокрема в Парижі, Женеві.

Лише 1906 року, очоливши після Жозефа Вертгеймера кафедру в Женевському університеті, він дістав змогу прилюдно викладати свої ідеї, що визрівали в ньому протягом багатьох років.

Фердинанд де Соссюр прочитав із загального мовознавства три курси лекцій: 1906-1907, 1908-1909, 1910-1911 рр.; однак вимоги програми змушували його присвячувати половину кожного з цих курсів індоєвропейським мовам, їхній історії та опису. Через те певна частина його тематичних лекцій була істотно скорочена.

Лінгвістичним субстратом у теоретичному дозріванні Ф. де Соссюра були філософські та психологічні ідеї В. фон Гумбольдта, Г. Штейнталя і, особливо, мовознавців Казанської школи.

Філософські та соціальні погляди ученого формувалися під впливом постулатів французького соціолога-ідеаліста Е. Дюркгейма, який намагався обґрунтувати думку про буржуазне суспільство, у якому немає боротьби антагоністичних класів, а панує гармонія між гнобителями і гнобленими. Спираючись на цей висновок, він (Дюркгейм) доводив, що соціологічна наука повинна вивчати психологію не соціальної групи, не індивідуальності, а всього колективу, тобто нації як класове одноструктурної маси. Ці соціологічно-ідеалістичні догми Дюркгейма певний вплив на формування лінгвістичних поглядів Ф. де Соссюра.

Творчий доробок лінгвіста складається з кількох статей і однієї монографії «Курс загальної лінгвістики», опублікованої через три роки по смерті автора (1916 року), перекладеної російською мовою 1933 року. У монографії «Курс загальної лінгвістики» викладена мовознавча концепція як цілісна система поглядів Ф. де Соссюра на мовотворення та науку про нього, її історія характеризується трьома еволюційними фазами: 1. Логічною граматикою, яка була більше нормативною, аніж науковою. 2. Філологічною обробкою писемних пам'яток. 3. Порівнянням явищ споріднених мовотворень.

Учений наголошує, що фаза застосування порівняльного методу та історичного аналізу готувалася усім ходом розвитку попередніх двох періодів.

Засновник Женевської школи помітив виразніше за своїх сучасників хиби порівняльно-історичного методу.

Успіхи молодогограматичної школи Ф. де Соссюр вважає незаперечними. Проте учений зауважує, що визначення досягнень молодогограматистів не дає підстав для висновку про розв'язання ними усіх складних питань теоретичного мовознавства.

Ф. де Соссюр підкреслює, що в різні періоди розвитку науки про мовотворення мовлення як сукупність узуальних і okazіональних форм вираження було, є і залишиться єдиним об'єктом лінгвістики.

На думку Ф. де Соссюра, мовознавство, визначивши свої межі й об'єкт дослідження, вивчає усі мовотворення, що функціонують на земній кулі і доступні йому, хронологічно обстежуючи й описуючи їх. Воно виявляє стабільні, загальні потенційні сили мовотворення; визначає закони, що декретують побутування окремих явищ мовотворення.

За об'єктом дослідження лінгвістика стикається з такими науками, як: соціологія, соціальна психологія, фізіологія, філологія — і кооперується даними цих наук, хоч даними науки про мовотворення як соціальне явище можуть скористатися не всі науки. Так, наприклад, фізіологія не потребує лінгвістичних фактів. Це можна пояснити тим, що суть мовотворення не має каузальних зв'язків з мовотвірним знаком, представленим звуковим комплексом.

Мовна діяльність — різносистемна. Об'єктивуючись таким наукам, як фізика, філологія і психологія, вона є витвором психічної особистості з соціальною функцією. Таким чином, єдність явищ мовлення проявляється тільки в мові.

Сукупність усіх словесних образів, що забезпечують спілкування між членами суспільства, тобто виконують соціальну функцію, являє собою мову.

Розрізняючи у мовній діяльності мову і мовлення, Ф. де Соссюр керувався тим, що індивідуальне не адекватне соціальному, а історичне — другорядному, більшою чи

меншою мірою випадковому. Мова не даність, що виконує роль в індивіда; вона є продуктом, який реєструється індивідом пасивно, виникає без попередньої підготовки до її творення у формі розумової, фізико-фізіологічної та вольової діяльності.

Розмежувавши лінгвістику мови від лінгвістики мовлення, Ф. де Соссюр визначив прямий об'єкт мовознавства.

Органи мовлення є сторонніми по відношенню до мови, точніше, творення звукових образів не має будь-якого зв'язку, із самою системою так само, як електричні апарати — з азбукою Морзе, яку вони фіксують.

Указавши на вододіл між мовою і мовленням, учений не виключає взаємозв'язку між ними. Мова потрібна для мовлення, щоб останнє виконувало всі належні йому операції. Мовлення ж потрібне для того, щоб установилась мова.

У прямому зв'язку з поділом мовної діяльності на мову і на мовлення дано визначення поняття внутрішньої і зовнішньої лінгвістик.

Новим у лінгвістиці було те, що звуковим зображенням — буквам відводилось друге місце. Основним об'єктом фонології є звук, його фізіологія й акустичний образ.

Описавши апарат мовлення Ф. де Соссюр підкреслив, що одного перерахування чинників творення звуків мало для визначення диференціальних елементів фонем і зауважує, що для фонологічної класифікації важливим є не те, як фонемі творяться, а те, чим вони відрізняються одна від другої.

Мовотвірний знак — це не зв'язок речі й імені; це зв'язок поняття і звукового образу. Останній тлумачиться не як матеріальне, фізичне явище, а як психічний відбиток, уявлення, здобуте в сенсорний спосіб. Мовотвірний знак є чуттєвим образом. Мовотворчий знак є двоякою психічною сутністю. Знак передбачає ідею цілого, яке складається з чуттєвого образу й поняття..

Безперервність мовотвірного знака забезпечується часом..

Протиставлення синхронії діакронії у концепції Ф. де Соссюра — безкомпромісне.

Мовотворення є система, усі частини якої розглядаються у синхронному зв'язку. Зміни, що відбуваються в мовотворенні, можуть стосуватися одного якогось елемента.

Діакронна інтерпретація дозволяє лінгвістові помітити не мовотворення, а низку видозмін.

Синхронна лінгвістика протистоїть діакронній значенням, методом і об'єктом дослідження.

Ф. де Соссюр уважав синтагму одиницею мовлення. Фразеологічне ж зв'язані словосполучення він відносить до сфери мови. Одночасно з цим, він твердить, що немає різкої грані в сфері синтагм між фактом мови і фактом мовлення.

Проте не всі твердження, висновки Ф. де Соссюра є незаперечними. Це стосується насамперед антиномій статичної лінгвістики і лінгвістики еволюційної, зовнішньої лінгвістики і лінгвістики внутрішньої, синхронії і діакронії; дихотомії мови і мовлення, беззастережного зіставлення вартості знака мовотворення з вартістю шахової фігури тощо.

Потребують не тільки уточнення, а навіть заперечення погляди Ф. де Соссюра про систему як умоглядну категорію, яка по суті являє собою перевтілення духу Вільгельма Гумбольдта. Як дух у Гумбольдта, так і системи у Соссюра є надмовотвірною категорією, тобто таким фактором, який конститує не тільки функціонування мовотворення, але й мовотворчу практику його носіїв.

Непоследовність, суперечливість Ф. де Соссюра у висвітленні ряду питань аніскільки не вплинули на популярність лінгвістичних концепцій ученого серед мовознавців світу. Більше того, під впливом його лінгвістичних ідей остаточно визначила свої теоретичні позиції Женевська школа, засновником якої був сам Ф. де Соссюр, а також оформилось два досить впливових напрямки: соціологічний і структуральний.

Ідеї «Курсу загальної лінгвістики» видатного швейцарського мовознавця Фердинанда де Соссюра і досі живлять світову мовознавчу науку. Кожен сучасний лінгвіст чимось завдячує Ф. де Соссюру, так чи інакше використовує його концепцію, а «Курс загальної лінгвістики» став ознакою сучасності, а саме ім'я вченого — символом лінгвістики ХХ століття.

Використана література:

1. Зеленько А.С. Загальне мовознавство : навчальний посібник. Київ : Знання, 2011 . – 380 с.
2. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник. Київ: Видавничий центр "Академія", 1999. 288с.
3. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник. Київ: Видавничий центр "Академія", 2003. 464 с.
4. Семчинський С.В. Загальне мовознавство: Підручник для вузів. Київ: ОКО, 1996. 413с.
5. Удовиченко Г.М. Загальне мовознавство. Проблеми. Методи. Київ: Вища школа, 1994. 235 с.
6. Удовиченко Г.М. Загальні питання мовознавства. Київ: Вища школа, 2001. 247с.
7. Кириченко Г.С., Кириченко С.В., Супрун А.П. Нариси загального мовознавства: навч. посіб. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл.: у 2ч./ ред. А.П.Супрун. Київ: Видавничий дім «Ін Юре», 2008// Ч.І: Мова, її будова та функції в суспільстві. 2008. 168с.
8. Кириченко Г.С. Нариси загального мовознавства: навч. посіб. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл.: у 2ч./ за ред. А.П.Супрун. К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2008// Ч.ІІ: Основні етапи розвитку науки про мову. 2008. 224с.
9. Соссюр Ф. Курс загальної лінгвістики. Київ: Основи, 1998. 324с.

Тема: Структуральні школи ХХ ст.

Мета: ознайомити студентів з основними напрямками структуралізму ХХ ст., її представниками та значенням їх досліджень

У лекції розглядаються такі питання:

1. Основні напрямки структуралізму
2. Копенгагенська школа структуралістів. Глоссематики
3. Дескриптивна школа. Американська різновидність структуралізму
4. Празька функціональна школа структурної лінгвістики
5. Лондонська школа
6. Пошуки досконаліших методів лінгвістичної теорії.
7. Полеміка у зарубіжному мовознавстві

Основні напрями структуралізму

Початок ХХ ст. ознаменувався в галузі природничих наук глибинним вивченням будови матерії під кутом зору різних наук: фізики, хімії, біології та ін. Загальна уява про речовину не задовольняла вже пошуковий розум людини, її почали цікавити складники, в цілому структура речовини, тобто людина почала прагнути до того, щоб знайти найменші складники, мікроречовини і визначити їх відношення до подібних складників у межах структурної одиниці як матеріально цілого. Взаємозумовлений зв'язок мікроречовин формує структуру матерії. Саме з таким значенням поширився термін структура й на інші науки, зокрема на: філологію, літературознавство, психологію, в тому числі й на мовознавство.

Виникнення основних напрямків у структурній лінгвістиці зумовлене тим, що в різних лінгвістичних гуртках акцентувалися різні сторони вчення Ф. де Соссюра та по-різному робилися уточнення до його концепції. До ХХ століття вивчення окремих мовних явищ в мовознавстві було на передньому плані й видавалося асистемним. Треба зазначити, що мовознавство завжди мало системний характер, та лише в ХХ столітті питання про структуру мовної системи стає центральною серед інших досліджуваних проблем.

Структурна лінгвістика – це така лінгвістика, яка розглядає мову як структуру і це поняття кладе в основу своїх теорій.

Поняття структури тісно пов'язане з поняттям системи. Система – ступінь взаємозв'язків між елементами системи, їх упорядкування. Тобто структура – певна система, що оперує закономірними зв'язками. Таким чином система і структура взаємопов'язані, але в методологічному аспекті ці категорії дають змогу вільно оперувати ними кожною окремо.

Першим з мовознавців, хто у своїх дослідженнях прагнув розглядати мовотворення як відношення між знаками в системі тільки мовотворення, був Ф. де Соссюр.

До кінця 60-х і початку 70-х років усталилася думка спеціалістів про те, що від лінгвістичних концепцій Ф. де Соссюра відбрунькувалося три структуральні школи — дві Європейські (Копенгагенська і Празька) та одна Американська. Проте в Європі оформилось не дві, а три структуральні школи. Окрім названих вище, стала відомою ще й четверта — Лондонська школа. Ця, так би мовити, неточність пояснюється тим, що засновник Лондонської школи Д. Фьорс тривалий час не публікував своїх досліджень.

Перша стаття, в якій теоретично обґрунтовувався новий метод — метод структурного аналізу, з'явилася лише в 1939 році під назвою «Структурна лінгвістика». Автором статті був датський мовознавець Віго Брьондаль.

На сучасному етапі розвитку науки про мовотворення чітко виділяється чотири різновидності лінгвістичного структуралізму: Копенгагенська школа (Глоссематика), Дескриптивна (дистрибутивна) школа американського структуралізму, Празька (функціональна) школа і Лондонська структуральна школа. Ці школи, хоч і мають суттєві відмінності, характеризуються і спільними рисами, а саме: 1. Представники усіх напрямків структуралізму вважають, що основним завданням лінгвістики є синхронне вивчення мовотворень. 2. Усі структуральні школи виступили проти молодограматизму. 3. Для усіх шкіл властива формалізація лінгвістичного аналізу. 4. Мовознавці усіх структуральних шкіл визнавали єдиним об'єктом лінгвістики структуру різних рівнів мовотворення. 5. Майже всі, за винятком Празької школи, розгалуження структуралізму розглядають структуру як елемент іманентної системи, тобто такої системи, що існує сама в собі і для себе. Це означає, що мовотворення являє собою внутрішню структуру відношень між елементами різних ярусів замкнутої системи, здебільшого ізольованої від світу речових значень.

Копенгагенська школа структуралістів. Глоссематика

Глоссематика (від *glossa* (слово) + *sema* (знак), засновником якої були Л. Єльмслев (1899—1965 рр.) і Х. Ульдалль (1907—1957 рр.), частіше називається Копенгагенською, рідше — Датською. Організатори школи назвали її спочатку Фонематикою, а пізніше, відступивши від визнання фонемі, — Глоссематикою. Ця назва, на їхню думку, повинна означати протиставлення цього напрямку так званому традиційному мовознавству, яке терпіло, з їхнього погляду, від надмірного суб'єктивізму, отже, є ненауковим. Глоссематику ж представили вони як алгебру мовознавства.

Концепції глоссематики сформульовано в працях Х. Ульдалля («Основи глоссематики»), особливо Л. Єльмслева («Принципи загальної граматики», 1928, «Основи лінгвістичної теорії», 1943 і «Пролегомени до теорії мови», 1960). Праця Х. Ульдалля опублікована лише у 1957 році, хоч написана значно раніше. Вона поширювалася і стала відомою спеціалістам у рукописній формі.

Глоссематики прагнули побудувати таку лінгвістичну теорію, яка була б всеосяжною.

Представляючи читачам мовотворення як структуру чистих (нематеріальних) відношень між семіотичним інвентарем, що включає в себе різні форми знаків (мовотворні і немовотворні, природні і штучні), представники Глоссематики прагнули побудувати таку лінгвістичну теорію, яка б могла діяти поза часом і простором.

Отже, Копенгагенська школа вважала основним у лінгвістиці (глоссематиці) дослідити структуру усіх знаків семіотичної системи. З погляду цієї школи, структуру можна осягнути лише тоді, коли будуть вивчені залежності елементів мовотворення. Реально функціонують не матеріальні явища мовотворення (звук, буква, значення тощо), а співвідношення, що складаються між звуками, звуковими комплексами, знаками. Ідея Ф. де Соссюра про замкнутий характер системи мовотвірних знаків своєрідно трансформувалась тут у систему абстрактних співвідношень. Внутрішня система співвідношень визначає специфіку того чи іншого мовотворення.

Таким чином, глоссематика — це надто абстрактна теорія не про сутності мовотворення, а про їх залежності, характер відношень. Глоссематична теорія, хоч і побудована на принципах математичної логіки, є наскрізь формалістичною, умоглядною. Вона ще не знайшла свого конкретного застосування насамперед тому, що керувалася

суто прагматичним принципом: дати не пояснення структури конкретного мовотворення, а гранично формальний опис якогось абстрактного мовотворення.

Дескриптивна школа

Американський структуралізм, на відміну від Копенгагенської глоссематики, яка є похідною умоглядної теорії, виник в результаті спроб антропологів, філологів, мовознавців Америки знайти способи формального опису мовотворень індійських племен американського континенту. Американський напрямок структурної лінгвістики формувався самостійно, незалежно від європейського мовознавства взагалі і лінгвістичних концепцій Ф. де Соссюра зокрема. Лише згодом учні Л. Блумфільда скористалися ідеями засновника Швейцарської школи, можливо, не стільки безпосередньо як через праці Л. Єльмслева.

Ще в 1911 році, за п'ять років до виходу у світ знаменитого «Курсу...» Ф. де Соссюра, Ф. Боас у вступі до граматики індійського мовотворення, окрім інших важливих думок, висловив міркування з приводу пошуку нового методу опису мовотворень. Таким методом він вважав **об'єктивний метод**, суть якого полягає у виявленні формальних якостей досліджуваного мовотворення.

У дескриптивній лінгвістиці велика, якщо не виключна, увага приділялась способам формального опису, послідовності процедурних операцій, упорядкуванню термінології, іншими словами, створенню арсеналу дескриптивного аналізу явищ мовотворення.

Дескриптивна лінгвістика абсолютизувала роль морфеми у структурі мовотворення.

Концепції, принципи дескриптивної лінгвістики були непорушними в американській науці про мовотворення майже чверть віку (1933—1957). На них виховалося ціле покоління мовознавців Америки (З. Харріс, Б. Блок, Дж. Трейгер, К. Пайк, Ю. Найда, Ч. Фріз, Н. Хомський, Ф. Ліз та ін.). Діяльністю учнів і послідовників характеризується третій етап розвитку структурної лінгвістики у США (перший визначався дослідженнями Ф. Боаса і, частково, Е. Сепіра, другий пов'язаний з ім'ям Л. Блумфільда). Щоправда, вони не були однотайними у поглядах на шляхи подальшого розвитку теоретичних засад дескриптивної лінгвістики. У зв'язку з цим дослідники виділяють три різновидності, три групи мовознавців: Єльська, Енн-Арборська і трансформаційного аналізу.

Нова модель (трансформаційний аналіз) є за своєю суттю синтезуючою. Цим вона протиставляється дескриптивному опису за безпосередніми складниками. Одночасно з цим, метод трансформаційного аналізу виник унаслідок дальшої розробки методу за безпосередніми складниками.

Група трансформаційного аналізу переконалася в тому, що, описуючи будь-який рівень мовотворення, не можна не зважати на фактор значення.

Як можна легко помітити, в американській школі структурної лінгвістики немає скільки-небудь ґрунтовної методологічно-філософської бази. Саме цим і пояснюються помітні амплітуди в теоретичних побудовах усіх представників дескриптивної лінгвістики.

Празька функціональна школа структурної лінгвістики

Празька школа оформилась організаційно на базі Празького лінгвістичного гуртка, засновниками якого були представники чеського і російського мовознавства. Чеську науку про мовотворення представляли В. Матезіус (1884—1945 рр.), Б. Гавранек, В. Скалічка, Ф. Травнічек та ін., російську — М. Трубецької (1890—1938 рр.), Р. Якобсон, С. Карцевський (1884—1955 рр.).

У працях, присвячених історії лінгвістичних учень, окремих вітчизняних і зарубіжних мовознавців підкреслюється, що Празька лінгвістична школа є другим етапом у розвитку сучасної науки про мовотворення. Першим етапом вважається діяльність засновника Швейцарської школи Ф. де Соссюра. З таким твердженням можна погодитись, але з деякими застереженнями: по-перше, лінгвістичні концепції Празької школи не були прямим, позбавленим творчого пошуку продовженням наукової теорії про мовотворення Ф. де Соссюра, по-друге, теоретичні висновки Празької школи являють собою своєрідну трансформацію ідей не тільки Ф. де Соссюра, але й Московської школи про функцію

форми слова і словосполучення, протиставлення однієї форми іншій чи іншим формам певного типу парадигм; Казанської школи про синхронно-діахронне дослідження явищ мовотворення, про відмінність між мовою і мовленням, про послідовне розмежування звуку і букви, вчення про фонему і звук тощо, а також школи чеських мовознавців.

Працька лінгвістична школа змушена була припинити свою діяльність у 1939 році після окупації Чехословаччини фашистською Німеччиною, хоч, за деякими даними, вона нібито проіснувала до 1952 року.

Дослідницькі інтереси Працької лінгвістичної школи були досить широкі, її представники розробляли проблеми структурної фонології, морфонології, формотворення і словотворення, синтаксису речення і словосполучення, створивши при цьому досить оригінальну теорію актуального членування, а також стилістики, поетичного мовотворення. «Кожне мовне вираження,— писав М. Трубецької,— має три аспекти: воно є вираженням (експресією), або характеристикою мовця, зверненням (або апеляцією) до слухача (слухачам) і повідомленням (або експлікацією) про предмет мовлення»

Незаперечним є досягнення Працької лінгвістичної школи структуралістів. Визнавши метод структурного аналізу основним, вона не повторила суб'єктивно-ідеалістичних доктрин Глоссематики. Вона визнала об'єктом структурної лінгвістики систему мовотвірних знаків як корелятив дійсності, докладно розробила питання фонології, її системи, фонологічних опозицій, замінила психологічну інтерпретацію фонологічних опозицій інтерпретацією соціологічною, створила нову галузь науки морфонологію, синхронний аналіз доповнила аналізом діахронним.

Проте не всі проблеми лінгвістики знайшли своє послідовно наукове розв'язання.

Лондонська школа

Засновником Лондонської структуральної школи був Дж. Р. Фьорс (1890-1960 рр.).

В Англії давно склалася англійська фонетична школа, яка займалася дослідженням живомовних елементів. Школа Д. Фьорса (лондонська) теж цікавилася явищами живого мовлення, однак в оцінці ролі фонетики вони мали серйозні розходження. Якщо англійська школа гіпертрофувала роль фонетики в колі інших лінгвістичних предметів, то Лондонська, заперечуючи цей погляд, визначала їй належне місце в ряді інших мовознавчих дисциплін. Були суттєві розходження в поглядах і на інші проблеми теоретичного мовознавства. Звертаючи на ці, як і інші, розходження, немає підстав не розрізняти Лондонської школи і школи Англійської, хоч дехто з мовознавців схильний був розглядати діяльність Д. Фьорса як представника Англійської школи.

Школа Д. Фьорса складалася в процесі боротьби з лінгвістичною традицією, з обмеженим колом наукових інтересів, з молодогограматичними концепціями мовотворення. учений припускав, що явища мовотворення можуть досліджуватися й в історичному плані, проте він категорично заперечував думку датського лінгвіста О. Єсперсена про те, що мовознавство можна замінити історичною наукою.

Дослідження цілеспрямованої мовної діяльності зумовило створення Лондонською школою теорії значень. Словоформа значення маніфестує не усталене за нею поняття (лексичного значення), а функцію будь-якої форми.

Представники Лондонської школи у своїх працях досліджували мовотворення за рівнями його структури.

Система складається в процесі теоретичного узагальнення відношень по парадигматичній (вертикальній) осі. Складниками системи є її члени. Кожний член може видозмінюватися, зазнавати перетворень (комутації). Комутацію вони відрізняють від субституції (заміщення), оскільки остання зв'язана тільки з елементами структури. Системи складаються з певної кінцевої кількості опозиційних одиниць. Вони багатомірні, об'ємні.

Структура є результатом такого ж теоретичного узагальнення відношень по синтагматичній (горизонтальній) осі. Складовими компонентами структури є її елементи. У структурі діє лише одна якась одиниця виміру, отже, структури — одномірні.

Лондонці дійшли висновку, що компонентний аналіз не може забезпечити досягнення кінцевої мети. Саме цими міркуваннями вони керувалися, протиставляючи компонентному аналізу — аналіз функціональний. Конечною метою функціонального аналізу є створення функціональної граматики.

Дані різних мовотворень і сімей вони використовували не прагматичне, а з тим, щоб обґрунтувати глобальну теорію мовотворень. Саме цим вони суттєво відрізняються від американських дескриптивістів, які, хоч і вивчали неписьменні чи малописьменні мовотворення американських індіанських племен, використовували дані цих мовотворень для створення процедур формального аналізу мовотворення і для створення методики синхронного аналізу.

Пошуки досконаліших методів лінгвістичної теорії. Полеміка в зарубіжному мовознавстві

Зародження і поширення структуральних методів лінгвістичного дослідження поставили в усій гостроті питання про відношення нових теорій, напрямків до мовознавства попереднього етапу розвитку. Це стосувалося насамперед оцінки діяльності молодогограматиків.

Майже всі напрямки структурної лінгвістики починали з глобального заперечення молодогограматичних теорій. Представники ж Копенгагенської школи структуралізму пішли ще далі. Вони твердили, що мовознавство попереднього періоду не можна вважати навіть вступом до Глоссематики. Таким радикалізмом позначена діяльність і третього покоління дескриптивістів. У такій ситуації виник поділ науки про мовотворення як щось примітивне, ненаукове і нове, структуральне, з якого починається наукове дослідження мовотворень.

Немає сумніву, що це були пацифістські прояви молодості зачинателів структурної лінгвістики. Від такого роздвоєння серйозно потерпала наука. Вчені, особливо старшого покоління, були занепокоєні. Чи не найкраще висловив це занепокоєння таким станом речей у лінгвістиці А. Мартіне.

Поряд з такими мовознавцями, як А. Мартіне, що гаряче відстоювали єдність «традиційної» і структуральної лінгвістик, були й інші, які вважали, що настав час для двох лінгвістик. Одна з них продовжуватиме традиції компаративістики, а друга — може злитися з математикою, кібернетикою. Окрім цього, висловлювалися думки, протилежні попереднім: створити синтетичну науку про мовотворення і на цій основі досягти єдності. Цю думку поділяв навіть Л. Єльмслев у пізніший період своєї діяльності. Він відмовився від протиставлення структурального напрямку «традиційній», компаративній лінгвістиці, яке він відстоював у молодості. Більше того, Л. Єльмслев побачив зв'язки наступності: нові методи успадкували усе найкраще від порівняльно-історичного мовознавства.

У пошуках інтеграційного шляху розвитку мовознавчої науки виявилася і третя група лінгвістів. Вона вважала, що лінгвістичну науку про мовотворення можна створити тільки тоді, коли після критичного перегляду полярних лінгвістичних напрямків і відбору з їх теоретичних засад найдодільнішого, науково найбільш вагомого. Ця тенденція найвиразніше проявилась у науковій діяльності університетського професора з Монтевідео (Уругвай) Еуженіо Косеріу з тією, однак, видозміною, яка обумовлювалася застереженням А. Мартіне: єдність лінгвістики стане реальністю, як тільки будуть подолані антиномії між синхронією і діахронією.

Робота Е. Косеріу «Синхронія, діахронія й історія», відбиваючи дискусійну ситуацію в зарубіжному мовознавстві, написана певною мірою в полемічному плані.

Хиткими є теоретичні засади в обґрунтуванні зв'язків між оказіональними інноваціями і прийманням, що переростає в узус. Коли, за яких обставин інновація трансформується по суті в норму? Чи достатньо для трансформації одного прийняття? Скільки потрібно інформантів для того, щоб прийняття перетворилося в узуальне явище? На ці питання Е. Косеріу так і не дав відповіді.

Використана література:

1. Гайдаєнко І.В. Навчально-методичні рекомендації з курсу «Загальне мовознавство»(Структуральні школи) / Херсон: ХДУ, 2003. 43с.
2. Зеленько А.С. Загальне мовознавство : навчальний посібник. Київ : Знання, 2011 . – 380 с.
3. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник. Київ: Видавничий центр "Академія", 1999. 288с.
4. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник. Київ: Видавничий центр "Академія", 2003. 464 с.

5. Семчинський С.В. Загальне мовознавство: Підручник для вузів. Київ: ОКО, 1996. 413с.
6. Удовиченко Г.М. Загальне мовознавство. Проблеми. Методи. Київ: Вища школа, 1994. 235 с.
7. Удовиченко Г.М. Загальні питання мовознавства. Київ: Вища школа, 2001. 247с.
8. Кириченко Г.С., Кириченко С.В., Супрун А.П. Нариси загального мовознавства: навч. посіб. для студ.філол.спец.вищ.навч.закл.: у 2ч./ ред. А.П.Супрун. Київ: Видавничий дім «Ін Юре», 2008// Ч.І: Мова, її будова та функції в суспільстві. 2008. 168с.
9. Кириченко Г.С. Нариси загального мовознавства: навч. посіб. для студ.філол.спец.вищ.навч.закл.: у 2ч./ за ред.А.П.Супрун. К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2008// Ч.ІІ: Основні етапи розвитку науки про мову. 2008. 224с.
10. Соссюр Ф. Курс загальної лінгвістики. Київ: Основи, 1998. 324с.

Тема: Основні напрями мовознавчої науки: кінець ХХ – початок ХХІ століття

Мета: ознайомити студентів з основними напрямками лінгвістики кінця ХХ – початку ХХІ століття та її представниками та значенням їх досліджень.

Мета: Ознайомити студентів з основними напрямками сучасного мовознавства; охарактеризувати основні аспекти мовознавчих напрямків.

У лекції розглядаються такі питання:

1. Основні напрями сучасного мовознавства.
2. Когнітивна лінгвістика як один із сучасних напрямів мовознавства.
3. Функціональна лінгвістика.
4. Лінгвістика тексту.
5. Прескриптивна та дескриптивна лінгвістики.
6. Психолінгвістика.
7. Соціолінгвістика
8. Комунікативна лінгвістика

Хоча мовознавство має більш ніж двадцятирікову традицію, однак найінтенсивніший його розвиток припадає на ХХ ст. За це століття змінилося три наукові парадигми: порівняльно-історична (генетична), системно-структурна (таксономічна) й комунікативно-функціональна.

Однак, незважаючи на зміни наукових парадигм, надбані у попередні періоди знання про мову не заперечуються, а лише набувають нової оцінки. Різні парадигми ніби накладаються одна на одну і навіть співіснують, то ігноруючи одна одну, то зближуючись.

Отже, різні течії та напрями сучасного мовознавства перебувають у доповнювальних відношеннях.

Когнітивна лінгвістика

Когнітивна лінгвістика виникла в 70-ті роки ХХ ст. (у 1975 р. в назві статті американських мовознавців Дж. Лакоффа та Х. Томпсона з'явився термін *когнітивна граматика*). Деякі вчені часом виникнення когнітивної лінгвістики вважають організований у 1989 р. Р. Дірвеном у Луйсбурзькому університеті (Німеччина) симпозіум, на якому було засновано журнал «Когнітивна лінгвістика».

Когнітивна лінгвістика (від англ. *cognition* «знання, пізнання», «пізнавальна здатність») — мовознавчий напрям, який функціонування мови розглядає як різновид когнітивної, тобто пізнавальної, діяльності, а когнітивні механізми та структури людської свідомості досліджує через мовні явища.

Когнітивна лінгвістика є складовою частиною *когнітології* — інтегральної науки про когнітивні процеси у свідомості людини, що забезпечують оперативне мислення та пізнання світу.

Для когнітивної лінгвістики характерні такі загальні принципові настанови, як *експансіонізм* (виходи в інші науки), *антропоцентризм* (вивчення мови з метою пізнання її носія), *функціоналізм* (вивчення всього різноманіття функцій мови), *експланаторність* (пояснення мовних явищ). Якщо лінгвістику ХХ ст. можна представити як «як-лінгвістику» (як побудована мова), то когнітивну лінгвістику як «для

чого/чому-лінгвістику», в основі якої буде примат пояснення [Кибрик 1995: 91].

Представниками когнітивного підходу в семантиці є переважно американські вчені Дж. Лакофф, Р. Лангакер, Р. Джекендофф, Ч. Філлмор, Л. Талмі, А. Гольдберг, Дж. Тейлор, Ж. Фоконьє, Б. Рудзка-Остін, А. Ченкі та ін.

Основним семантичним поняттям у когнітивній лінгвістиці є **«концепт»**, і саме цим когнітивна лінгвістика найбільшою мірою відрізняється від інших напрямів дослідження семантики (логічного, структурного тощо).

А. Вежицька розрізняє концепт-мінімум, концепт-максимум і енциклопедичний додаток (доповнення). **Концепт-мінімум** — це неповне знання смислу слова (мовцеві відома реалія, але далеко не все, що її стосується; у життєвій практиці вона для нього не є важливою або ж він з нею ніколи не стикався). **Концепт-максимум** охоплює всебічне (повне) знання мовцем смислу слова (реалія йому відома в усіх аспектах), у тому числі енциклопедичні відомості, професійні знання про реалію.

Кожен концепт пов'язаний з деякими іншими концептами, і разом вони утворюють **домени**, тобто фони, із яких вичленовується **концепт**. Так, концепт «дуга» сприймається з опорою на уявлення про коло, концепт «гіпотенуза» — з опорою на поняття про трикутник. Співвідношення між концептом і доменом Р. Лангакер інтерпретує в термінах *профіль і база*. Він вважає, що семантику можна зображати у вигляді схем.

Упорядковане поєднання концептів у свідомості людини становить її *концептуальну систему*. Компонентами концептосистеми є фрейми. **Фрейм** (від англ. *frame* «каркас, остов», «будова, структура, система», «рамка», «окремих кадр фільму» та ін.) — це структура, що репрезентує стереотипні, типізовані ситуації у свідомості (пам'яті) людини і призначена для ідентифікації нової ситуації, яка ґрунтується на такому ж ситуативному шаблоні.

Таким чином, у когнітивній лінгвістиці стираються межі, встановлені структуралізмом, між семантикою і психологією, синхронією і діахронією, мовою і мовленням, словниковою й енциклопедичною інформацією, значенням і смислом, різними значеннями полісемічних слів і навіть різними концептами. Заперечується принцип мовної економії та принцип алгоритмічної побудови речення. Стверджується, що мова не є економною, вона не тільки допускає дублювання, а й вимагає його, і функціонує не за алгоритмічними законами. Мовознавство якоюсь мірою повернулось назад — до історико-філософських традицій кінця XIX — початку XX ст.

Функціональна лінгвістика

Поряд із когнітивною лінгвістикою в сучасному мовознавстві продовжують розвиватися інші напрями, що виникли ще до появи когнітивної парадигми. Серед них — функціональна лінгвістика.

Функціональна лінгвістика, або функціоналізм, — сукупність шкіл і напрямів, які характеризуються переважною увагою до вивчення функціонування мови як засобу спілкування.

Виникнення функціональної лінгвістики датують червнем 1976 р., коли було створено Міжнародне товариство функціональної лінгвістики у Франції, куди ввійшли такі вчені, як А. Мартіне, М. Мамудян, Ж. Мунен, Е. Буйсанс, Дж. Харві та ін. Функціоналізм сформувався як альтернатива дескриптивізму Л. Блумфільда і глосематиці Л. Єльмслева. Великий вплив на появу цього напрямку мав осередок Празької функціональної лінгвістики.

Основний принцип функціональної лінгвістики — розуміння мови як цілеспрямованої системи засобів вираження (цільове призначення мови), який уперше був проголошений у «Тезах Празького лінгвістичного осередку» в 1929 р. Функціональний підхід передбачає аналіз функціональної природи мовних одиниць та й мови загалом, за якого акцентується на призначенні мовної одиниці. Саме цим названий підхід відрізняється від інших, наприклад, формального.

У функціональній граматиці об'єктом дослідження є функції морфологічних і синтаксичних, рідше лексичних, одиниць.

Помітним набутком функціональної лінгвістики є введена в науковий обіг О. В. Бондарком **теорія функціонально-семантичного поля** як системи різнорівневих мовних одиниць (лексичних, морфологічних, синтаксичних), здатних виконувати одну спільну

функцію, що ґрунтується на спільності категоріального змісту (аспектуальність, модальність, стан, персональність, посесивність, міра, локативність, темпоральність тощо).

Функціонально-семантичне поле має центр і периферію. Центром є одиниця, яка найбільшою мірою спеціалізується на вираженні певної семантичної категорії. Є моноцентричні і поліцентричні поля. **Моноцентричні поля** ґрунтуються на граматичній категорії (поля аспектуальності, темпоральності, модальності, персональності), а **поліцентричні поля** – на сукупності різних мовних засобів, які не створюють єдиної гомогенної системи форм, вони є слабоцентровані (поля локальності, якості, кількості, суб'єктності, причини, умови та ін.).

Лінгвістика тексту

Особливого розвитку в останні десятиліття набула лінгвістика тексту.

Лінгвістика тексту — галузь мовознавчих досліджень, об'єктом яких є правила побудови зв'язного тексту та його змістові категорії.

Якщо в 60-ті роки ХХ ст., коли було започатковано лінгвістичне вивчення текстів, досліджували структуру і граматику тексту та засоби когезії (зв'язності) в тексті (повтори, синоніми, тематичні групи лексики, дейктичні й анафоричні слова, сполучники, вставні слова, порядок слів, співвідношення часових форм дієслова тощо), то нині текст аналізують як складну комунікативну структуру, враховуючи особистість автора з його психологічними, ментальними, соціальними, культурними, етнічними та іншими властивостями, адресата (читача) з його рівнем сприймання і ситуацію (хронотоп, тобто художній простір і час). Інформація диференціюється на фактуальну, концептуальну (авторське розуміння) та підтекстову. Під час аналізу тексту враховується **принцип конгеніальності**, тобто гармонізації творчих можливостей автора і читача, при цьому звертається увага на **пресупозицію** – фонові знання, якими послуговується автор при творенні тексту, а читач при його сприйнятті. Сприймання тексту розглядається як проникнення у свідомість автора, його концептуальну систему. Як і в когнітивній лінгвістиці, в лінгвістиці тексту широко використовують антропоцентричний підхід і дані інших наук – когнітології, герменевтики, літературознавства, філософії, психології, соціології, етнології, а також таких стикових дисциплін, як психолінгвістика, етнолінгвістика, соціолінгвістика.

З лінгвістикою тексту пов'язане вчення про **дискурс** (від фр. *discours* «мовлення») – текст у сукупності прагматичних, соціокультурних, психологічних та інших чинників; мовлення як цілеспрямована соціальна дія, як механізм, що бере участь у когнітивних процесах. Образно кажучи, дискурс — це текст, занурений у життя.

Прескриптивна та дескриптивна лінгвістики

Серед відомих дихотомій (*langue – parole, синхронія – діахронія*), які так чи інакше визначили розвиток науки про мову у ХХ ст. і водночас переповнили її колізіями напружених зусиль щодо їх подолання, існує ще одне протиставлення, що не так часто згадується, але має не менше значення. Йдеться про протиставлення **дескриптивної лінгвістики** лінгвістиці **прескриптивній**, яке відповідає двом різним точкам зору на мову: об'єктивній та нормативній. Зміст цієї опозиції виявляється безпосередньо пов'язаним із визначенням місця лінгвістики у колі наукових дисциплін, із проблемами її пізнавальних та методологічних орієнтацій.

Таким чином, до сфери прескриптивного підходу потрапляє проблематика нормалізації та кодифікації літературних мов, включно з питаннями мовної норми, а також різноманітні вияви регулювання мовного функціонування аж до створення мовного законодавства. Важливо підкреслити, що цей підхід передбачає обов'язкову оцінку лінгвістичного матеріалу, тобто надання одним мовним явищам (елементам, формам, конструкціям, ідіомам, мовам) переваги в якомусь відношенні над іншими.

Дескриптивний підхід розглядає мову такою, яка вона є, а прескриптивний — якою вона має б у т и. Ці відмінні модуси відповідають різному змістові оперування мовним матеріалом. Підходячи до мови з погляду того, якою вона має бути, ми так чи інакше розглядаємо її в цільових термінах.

Відомо, що основоположником цього напрямку (дескриптивної лінгвістики) був Л.Блумфільд. Серед учених, які використовували цю методику треба назвати Ю.А.Найда,

Дж.Х.Грінберга, Ч.Ф.Хаккета, З.Харріса, П.Л.Гавріна. Дехто з дескриптивістів зайнявся метамовою лінгвістики (Е.П.Хемп). Відтоді розрізняються одиниці мови й мовлення (фонема – фон (звук), морфема – морф) та варіанти одиниць (алофон, аломорф).

Отже, дескриптивна лінгвістика, що витокami сягає в структурну лінгвістику, склалася під безпосереднім впливом ідей Л.Блумфільда.

Соціолінгвістика

Взаємозв'язки мови і суспільства, форми існування мови залежно від їх соціальної зумовленості, функції мови в суспільстві, відображення в мові суспільних процесів досліджує соціолінгвістика. Досі ще немає чіткої відповіді на питання, чи соціолінгвістика є галуззю мовознавства, чи вона користується статусом самостійної міждисциплінарної науки.

Для сучасної соціолінгвістики ключовим є поняття мовної ситуації.

Ще однією важливою стороною соціолінгвістики є вивчення суспільних аспектів двомовності та диглосії.

Методи, якими користується соціолінгвістика, поділяються на польові та аналітичні.

Важливим аспектом сучасної соціолінгвістики є дослідження мовної політики, тобто різноманітних заходів, до яких вдаються держава чи окремі верстви суспільства для зміни чи збереження існуючого розподілу функцій мови чи підмов, для заведення нових або збереження старих мовних норм.

Слід звернути увагу на таке: соціолінгвістичні напрями, які розвиваються в різних країнах, мають різну методологічну орієнтацію.

Психолінгвістика

Психолінгвістику виділяють як напрям, що виник на межі мовознавства і психології. Вона вивчає мовленнєву діяльність людини, зокрема, різноманітні питання стосовно з'ясування СТРУКТУРИ МОВНИХ актів, процесів породження, сприйняття мовлення, моделювання мовної діяльності, патології мовлення.

Суть *психолінгвістичного методу* полягає в тому, що з його допомогою передбачається обробка й аналіз тих мовних фактів, які можна одержати від інформантів у результаті спеціально організованих експериментів. В основі використання психолінгвістичної методики в дослідженні мовних явищ лежить розуміння мови як системи, наявної в свідомості людини, що уможливорює звернення до мовця як експерта, здатного оцінювати мовні факти.

Широке застосування в мовознавстві має опрацьована Ч. Осгудом *психолінгвістична методика вимірювання значень за допомогою семантичного диференціала*. Реципієнти оцінюють значення слів за спеціально шкалованими антонімічними осями «гарний — поганий», «сильний — слабкий», «великий — маленький» та ін. Після статистичної обробки оцінок реципієнтів виводять середні показники, які й характеризують значення досліджуваного слова. Ці показники дають змогу знайти відстань між значеннями слів і визначити місце кожного значення в лексико-семантичному просторі мови.

Позитивним у застосуванні психолінгвістичних методів є те, що за їх допомогою мову вивчають у дії, в динаміці, у зв'язку з мисленням та іншими психічними процесами, з урахуванням імовірнісних відношень та зв'язків мовних фактів.

Комунікативна лінгвістика

Лінгвістика тексту і дискурс безпосередньо пов'язані з комунікативною лінгвістикою.

Комунікативна лінгвістика — напрям сучасного мовознавства, який вивчає мовне спілкування, що складається з таких компонентів, як мовець, адресат, повідомлення, контекст, специфіка контакту та код (засоби) повідомлення.

Умовою успішної комунікації є бажання її учасників спілкуватися (налаштованість на співпрацю); за відсутності такої кооперації виникає конфліктна комунікативна поведінка. На думку американського логіка Г. Грайса, успішна комунікація можлива за умови дотримання чотирьох *максимів*: інформативності (висловлення повинно бути змістовним), істинності (говорити тільки правду), релевантності (говорити тільки те, що стосується справи), ясності, чіткості (говорити коротко і зрозуміло).

Значне місце в комунікативній лінгвістиці належить *теорії мовленнєвих актів*, тобто цілеспрямованих мовленнєвих дій, здійснюваних відповідно до прийнятих у суспільстві правил мовленнєвої поведінки. Основними ознаками мовленнєвого акту є намір (інтенціональність), цілеспрямованість і конвенціональність (дотримання прийнятих у соціумі норм мовленнєвої поведінки).

Стає очевидним, що мовотворчі тенденції буквально пронизують інтелектуальну творчість, в основі якої — виявлення і використання функціонування мовної системи, різноманітних можливостей мовного моделювання реальності.

Використана література:

1. Гайдаєнко І.В. Дистрибутивний аналіз як метод дескриптивної лінгвістики. *Зб.наук.праць «Південний архів». Філологічні науки*. Херсон. Вип. 2003 XXI. С. 130-133.
2. Гайдаєнко І.В. Наукові засади когнітивної лінгвістики *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія "Лінгвістика". Збірник наукових праць*. Херсон: Видавництво ХДУ, 2006. Випуск IV. С. 292-295.
3. Гайдаєнко І.В. Концепт як системне утворення. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія "Лінгвістика": Збірник наукових праць*. Херсон: Видавництво ХДУ, 2011. Випуск XV. 398с. С.10-13.
4. Зеленько А.С. Загальне мовознавство : навчальний посібник. Київ : Знання, 2011 . – 380 с.
5. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник. Київ: Видавничий центр "Академія", 1999. 288с.
6. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник. Київ: Видавничий центр "Академія", 2003. 464 с.
7. Семчинський С.В. Загальне мовознавство: Підручник для вузів. Київ: ОКО, 1996. 413с.
8. Удовиченко Г.М. Загальне мовознавство. Проблеми. Методи. Київ: Вища школа, 1994. 235 с.
9. Удовиченко Г.М. Загальні питання мовознавства. Київ: Вища школа, 2001. 247с.
10. Кириченко Г.С., Кириченко С.В., Супрун А.П. Нариси загального мовознавства: навч. посіб. для студ.філол.спец.вищ.навч.закл.: у 2ч./ ред. А.П.Супрун. Київ: Видавничий дім «Ін Юре», 2008// Ч.І: Мова, її будова та функції в суспільстві. 2008. 168с.
11. Кириченко Г.С. Нариси загального мовознавства: навч. посіб. для студ.філол.спец.вищ.навч.закл.: у 2ч./ за ред.А.П.Супрун. К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2008// Ч.ІІ: Основні етапи розвитку науки про мову. 2008. 224с.
12. Кубрякова Е.С. Начальные этапы становления когнитивизма: лингвистика – психология – когнитивная наука. *Вопросы языкознания*. №4. 1994. С.34-47.
13. Манакин В.Н. Сопоставительная лексикология. Київ: Знання, 2004. 326с.
14. Маслова В.А. Введение в когнитивную лингвистику: Учебное пособие. Москва: Флинта, Наука, 2004. 255с.
15. Мельничук О.С. Методологічні пошуки в нових підходах до висвітлення мови. *Мовознавство*. 1991. №3. С.3-11.
16. Зеленько А.С. Загальне мовознавство. Історія лінгвістичних учень. Аспекти, методи, прийоми та процедури вивчення мови: Посібник. Луганськ: Альма-матер, 2002. 283с.

3. СЕМІНАРСЬКИЙ МОДУЛЬ

Семінарське заняття №1

Тема: МОВА ЯК ОСОБЛИВА ЗНАКОВА СИСТЕМА

Мета: поглибити знання студентів про знакову природу мови, класифікацію та властивості мовних та немовних знаків, сформувані розуміння системи мовних знаків.

Завдання: навчити студентів розрізняти типи знаків, виділяти їх особливості, аналізувати, характеризувати мовні знаки.

План

1. Знакова природа мови.
2. Мовні знаки в процесі людського пізнання.
3. Семіотика і лінгвістика.
4. Знак та його структура.
5. Знакові системи та їх типологія.
6. Класифікація знаків.
7. Мовний знак і мовна одиниця.
8. Особливі властивості мови як системи знаків.

Практично в аудиторії: обговорення питань семінарського заняття

Завдання додому: створити презентацію до характеристики різних типів знаків і законспектувати матеріал: Бацевич Ф.С. Філософія мови. Історія лінгвофілософських учень: Підручник. К.: Академія, 2008.240с.С.182-184.

Рекомендована література:

1. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник. Київ: Видавничий центр "Академія", 1999. 288с.
2. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник. Київ: Видавничий центр "Академія", 2003. 464 с.
3. Семчинський С.В. Загальне мовознавство: Підручник для вузів. Київ: ОКО, 1996. 413с.
4. Удовиченко Г.М. Загальне мовознавство. Проблеми. Методи. Київ: Вища школа, 1994. 235 с.

Семінарське заняття № 2

Тема: МОВА , МИСЛЕННЯ СВІДОМІСТЬ

Мета: поглибити знання студентів про взаємозв'язки мови, мислення і свідомості, розкрити механізми мовленнєвої діяльності, мовної здібності і процеси породження мовлення

Завдання: формувати у студентів знання про сучасні мовознавчі напрями і дослідження у галузі металінгвістики, психолінгвістики, когнітивістики.

План

1. Основні погляди на співвідношення мови, мислення і свідомості.
2. Наукове розуміння мови як практичної свідомості.
3. Ознаки мови і мислення.
4. Відображальна функція мовних одиниць
5. Теорія мовної відносності. Мова як вияв національної свідомості.
6. Характер відношень між мовою /мисленням/ і розумовою діяльністю психічної особливості.
7. Психолінгвістика. Когнітивна лінгвістика.
8. Неогумбольдтіанство

Практично в аудиторії: перегляд презентацій студентів та обговорення питань семінарського заняття

Завдання додому: підготувати повідомлення у формі презентації з теми "Чому мова є "засобом, що формує думку" (В.Гумбольдт).

Рекомендована література:

1. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник. Київ: Видавничий центр "Академія", 1999. 288с.
2. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник. Київ: Видавничий центр "Академія", 2003. 464 с.
3. Семчинський С.В. Загальне мовознавство: Підручник для вузів. Київ: ОКО, 1996. 413с.
4. Удовиченко Г.М. Загальне мовознавство. Проблеми. Методи. Київ: Вища школа, 1994. 235 с.

Семінарське заняття № 3

Тема: МОВНІ ЗНАЧЕННЯ. СЕМАНТИКА

Мета: перевірити знання студентів про галузь мовознавства – семантика, сформувати розуміння поняття *значення, мовне значення*.

Завдання: сформувати у студентів філософський погляд на семантику як науку, навчити студентів визначати різні типи значень та їх компонентів, уміти їх аналізувати; з'ясувати сутність семантичної структури знака, відображувальної функції мови та теорії мовної відносності. Студенти повинні навчитися розуміти сутність традиційних і сучасних семантичних концепцій мови.

План

1. Металінгвістика і семантика.
2. Мовні значення як особливі розумові утворення.
3. Типи і структура мовних значень.
4. Відображувальна структура мовних значень.
5. Формальні і змістові мовні значення.
6. Компоненти мовних значень.
7. Різновиди граматичних значень.

Практично в аудиторії: обговорення питань семінарського заняття та виступів студентів із підготовленими повідомленнями-презентаціями.

Завдання додому: опрацювати матеріал підручника та підготувати повідомлення-презентації про семантичні (референційні) концепції мови Бацевич Ф.С. Філософія мови. Історія лінгвофілософських учень: Підручник. К.: Академія, 2008.240с.С.182-184.с.124-127.

Рекомендована література:

1. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник. Київ: Видавничий центр "Академія", 1999. 288с.
2. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник. Київ: Видавничий центр "Академія", 2003. 464 с.
3. Семчинський С.В. Загальне мовознавство: Підручник для вузів. Київ: ОКО, 1996. 413с.
4. Удовиченко Г.М. Загальне мовознавство. Проблеми. Методи. Київ: Вища школа, 1994. 235 с.

Семінарське заняття № 4

Тема: СТРУКТУРА МОВНОЇ СИСТЕМИ

Мета: поглибити знання про взаємозв'язки мови, мислення і свідомості, розкрити механізми мовленнєвої діяльності, мовної здібності і процеси породження мовлення

Завдання: сформувати у студентів знання про сучасні мовознавчі напрями і дослідження у галузі металінгвістики, психолінгвістики, когнітивістики.

План

1. Система і структура як мовознавчі поняття.
2. Подвійне членування в мові.
3. Теорії єдності структури мови.
4. Відношення між одиницями мовної системи.
5. Основні підсистеми мовної системи.
6. Проміжні рівні мовної системи.
7. Слово як одиниця знакового рівня.

8. Частини мови як реалізація міжрівневих зв'язків.

Практично в аудиторії: обговорення питань теми за планом заняття, перевірка конспектів та презентаційних матеріалів до теми.

Завдання додому: законспектувати [48]с.207-219 та створити презентації до питань плану.

Рекомендована література:

1. Бацевич Ф.С. Філософія мови. Історія лінгвофілософських учень: Підручник. К.: Академія, 2008.240с.С.182-184.
2. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник. Київ: Видавничий центр "Академія", 1999. 288с.
3. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник. Київ: Видавничий центр "Академія", 2003. 464 с.
4. Семчинський С.В. Загальне мовознавство: Підручник для вузів. Київ: ОКО, 1996. 413с.
5. Удовиченко Г.М. Загальне мовознавство. Проблеми. Методи. Київ: Вища школа, 1994. 235 с.

Семінарське заняття № 5

МОВА ЯК КОНКРЕТНО - ІСТОРИЧНА КАТЕГОРІЯ

Мета: перевірити знання студентів про закони розвитку мови. З'ясувати розуміння поняття динаміки і статичності, синхронії і діакронії, функціонування і розвитку мови

Завдання: сформулювати розуміння диференціації мовних законів, поняття синхронія та діакронія, внутрішні та зовнішні закони історичних змін у мові, гіпотези про розвиток мови.

ПЛАН

1. Розвиток мови як лінгвістичне поняття. Основні закони розвитку мови
2. Історичний розвиток мови і аспекти мовознавства
3. Стан мови як динамічна рівновага
4. Історія мови та її хронологічні зрізи
5. Взаємодія мов і мовні контакти
6. Внутрішні і зовнішні закони історичних змін мови
7. Взаємодія системи мови, її норми і мовленнєвої діяльності
8. Проблема прогресу в мові

Практично в аудиторії: обговорення питань семінарського заняття та виступів студентів із підготовленими повідомленнями-презентаціями.

Завдання додому: опрацювати матеріал підручників та підготувати повідомлення-презентацію про взаємодію мов і мовні контакти із схемами та таблицями.

Рекомендована література:

1. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник. Київ: Видавничий центр "Академія", 1999. 288с.
2. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник. Київ: Видавничий центр "Академія", 2003. 464 с.
3. Семчинський С.В. Загальне мовознавство: Підручник для вузів. Київ: ОКО, 1996. 413с.
4. Удовиченко Г.М. Загальне мовознавство. Проблеми. Методи. Київ: Вища школа, 1994. 235 с.
5. Иванова Л.П. Курс лекцій по общему языкознанию. Київ: Освіта України,2006. 312с.

Семінарське заняття № 6

Тема: ЗАРОДЖЕННЯ ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНОГО МОВОЗНАВСТВА

Мета: перевірити знання студентів про методи дослідження та представників напрямку порівняльно-історичного мовознавства

Завдання: сформулювати знання студентів про порівняльно-історичне мовознавство, виробити навички з'ясування ролі й значення праць представників цього напрямку

План

1. Виникнення порівняльно-історичного мовознавства.

2. "Порівняльна граматики" Ф.Боппа.
3. Становлення порівняльно-історичного методу.
4. Виникнення германістики (Я.Грімм, Р.Раск)
5. виникнення славістики (О.Востоков, Й.Добровський, Ф.Міклошич).
6. Порівняльно-історична граматики і лінгвістична концепція А.Шлейхера.
7. Розвиток компаративістики у другій половині ХІХ століття.

Практично в аудиторії: обговорення питань теми за планом заняття

Завдання додому: підготувати доповіді-презентації про основоположників порівняльно-історичного мовознавства (Ф.Бопп, Я.Грімм, Р.Раск, О.Востоков, Й.Добровський, Ф.Міклошич А.Шлейхер)

Рекомендована література

1. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник. Київ: Видавничий центр "Академія", 1999. 288с.
2. Иванова Л.П. Курс лекцій по общему языкознанию. Київ: Освіта України, 2006. 312с.
3. Кириченко Г.С. Нариси загального мовознавства: навч. посіб. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл.: у 2ч./ за ред. А.П. Супрун. К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2008// Ч.ІІ: Основні етапи розвитку науки про мову. 2008. 224с.
4. Кириченко Г.С., Кириченко С.В., Супрун А.П. Нариси загального мовознавства: навч. посіб. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл.: у 2ч./ ред. А.П. Супрун. Київ: Видавничий дім «Ін Юре», 2008// Ч.І: Мова, її будова та функції в суспільстві. 2008. 168с.
5. Ковалик І.І., Самійленко С.П. Загальне мовознавство. Історія лінгвістичних учень Київ: Вища школа, 1985. 215с.
6. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник. Київ: Видавничий центр "Академія", 2003. 464 с.
7. Семчинський С.В. Загальне мовознавство: Підручник для вузів. Київ: ОКО, 1996. 413с.
8. Удовиченко Г.М. Загальне мовознавство. Проблеми. Методи. Київ: Вища школа, 1994. 235 с.

Семінарське заняття № 7

Тема: ФІЛОСОФІЯ МОВИ ВІЛЬГЕЛЬМА ФОН ГУМБОЛЬДТА

Мета: перевірити знання студентів про філософію мови Вільгельма фон Гумбольдта

Завдання: опрацювати зі студентами матеріали про В. фон Гумбольдта як одного з найвидатніших лінгвістів-теоретиків світового рівня. Формувати у майбутніх філологів навички філософського аналізу мовних явищ та поглядів учених на них.

План

1. В. фон Гумбольдт – засновник теоретичного мовознавства.
2. Методологічна основа філософії мови.
3. Походження і сутність мови.
4. Мова і мовлення; звук – основа мовлення.
5. Форма і зміст мови.
6. Слово як внутрішня форма звука і поняття.
7. Мова і народ.
8. Мова і мислення.
9. Суспільна роль мови.

Практично в аудиторії: обговорення питань теми за планом заняття та виголошення доповідей-презентацій, підготовлених студентами.

Завдання додому: створити реферат-презентацію з теми " Ідеї В.фон Гумбольдта в Україні", підготувати відповіді на питання плану заняття.

Рекомендована література:

1. Бацевич Ф.С. Філософія мови. Історія лінгвофілософських учень: підручник. Київ: Академія, 2008. 240с.
2. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник. Київ: Видавничий центр "Академія", 1999. 288с.
3. Иванова Л.П. Курс лекцій по общему языкознанию. Київ: Освіта України, 2006. 312с

4. Кириченко Г.С. Нариси загального мовознавства: навч. посіб. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл.: у 2ч./ за ред. А.П. Супрун. К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2008// Ч.ІІ: Основні етапи розвитку науки про мову. 2008. 224с.
5. Кириченко Г.С., Кириченко С.В., Супрун А.П. Нариси загального мовознавства: навч. посіб. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл.: у 2ч./ ред. А.П. Супрун. Київ: Видавничий дім «Ін Юре», 2008// Ч.І: Мова, її будова та функції в суспільстві. 2008. 168с.
6. Ковалик І.І., Самійленко С.П. Загальне мовознавство. Історія лінгвістичних учень Київ: Вища школа, 1985. 215с.
7. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник. Київ: Видавничий центр "Академія", 2003. 464 с.
8. Семчинський С.В. Загальне мовознавство: Підручник для вузів. Київ: ОКО, 1996. 413с.
9. Удовиченко Г.М. Загальне мовознавство. Проблеми. Методи. Київ: Вища школа, 1994. 235 с.

Семінарське заняття №8

Тема: ЛІНГВІСТИЧНА КОНЦЕПЦІЯ ФЕРДІНАНДА ДЕ СОССЮРА

Мета: перевірити знання студентів про теоретичну та соціологічну основу поглядів Ф. де Соссюра

Завдання: формувати у майбутніх філологів навички філософського аналізу мовних явищ та поглядів учених на них.

План

1. Теоретична і соціологічна основа поглядів Ф. де Соссюра. Ф. де Соссюр – компаративіст.
2. Визначення об'єкта лінгвістики.
3. Учення про мову і мовлення.
4. Мова як система знаків.
5. Учення про синхронію та діахронію.
6. Природа мовного знака.
7. Внутрішня і зовнішня лінгвістики.
8. Женевська та Паризька лінгвістичні школи.

Практично в аудиторії: обговорення питань теми за планом заняття, захист презентаційних матеріалів з теми.

Завдання додому: створити презентації для розкриття питань плану.

Рекомендована література:

1. Гайдаєнко І.В. Навчально-методичні рекомендації з курсу «Загальне мовознавство»(Структуральні школи) / Херсон: ХДУ, 2003. 43с.
2. Иванова Л.П. Курс лекцій по общему языкознанию. Київ: Освіта України, 2006. 312с
3. Кириченко Г.С. Нариси загального мовознавства: навч. посіб. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл.: у 2ч./ за ред. А.П. Супрун. К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2008// Ч.ІІ: Основні етапи розвитку науки про мову. 2008. 224с.
4. Ковалик І.І., Самійленко С.П. Загальне мовознавство. Історія лінгвістичних учень Київ: Вища школа, 1985. 215с.
5. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник. Київ: Видавничий центр "Академія", 2003. 464 с.
6. Семчинський С.В. Загальне мовознавство: Підручник для вузів. Київ: ОКО, 1996. 413с.
7. Соссюр Ф. Курс загальної лінгвістики. Київ: Основи, 1998. 324с.

4. ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТА

Згідно з Положенням про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах, самостійна робота студента (СРС) є одним з основних засобів оволодіння навчальним матеріалом.

Мета самостійної роботи студента є формування самостійності як риси і засвоєння знань, умінь, навичок. Студенту слід пам'ятати, що навчальний тиждень складає 54 години (9 годин щоденно). Це до шести годин аудиторних занять та більше трьох годин самопідготовки.

До основних форм СРС дисципліни відносяться:

- а) опрацювання лекційного матеріалу;
- б) опрацювання навчальної, навчально-методичної та наукової літератури, періодичних видань, інтернет-ресурсів;
- в) підготовка до семінарських занять;
- г) підготовка за планами самостійної роботи завдань та їх захист;
- д) написання та захист реферату;
- е) виконання одного з варіантів письмових завдань;
- є) підготовка до іспиту.

Систематичне опрацювання лекційного матеріалу – має важливе значення для його засвоєння. Студенту рекомендується переглянути свій запис в день, коли лекцію було прочитано. При цьому слід перевірити повноту та правильність запису, доповнити пропущене, дописати незакінчені фрази, докреслити схеми тощо. На цьому етапі варто з'ясувати сутність кожного поняття, визначення й положення, домогтися розуміння логічного змісту формулювань. Після такого опрацювання треба зіставити матеріал лекції з програмою дисципліни і за допомогою рекомендованої літератури доповнити конспект матеріалом, що не розглядався на лекції. Рекомендації з опрацювання матеріалу за допомогою підручника дивись у пункті 9.1. указівок. На заключному етапі рекомендується сформулювати та записати резюме (висновок) до матеріалу лекції. При нерозумінні окремих питань студенту належить звернутися за консультацією до викладача.

Робота студента над конспектом лекцій повинна проводитися в напрямках удосконалення самого конспекту, засвоєння матеріалу: подальшого розширення та поглиблення питань, розглядуваних на лекції.

При підготовці до семінарських занять студенту необхідно наперед, за декілька днів, ознайомитися з планом практичного чи семінарського заняття та теоретичними основами, що подано в конспекті лекції та рекомендованій літературі.

Для якісного виконання письмових завдань необхідно опрацювати й вивчити матеріал підручників та наукової літератури, виконати тренувальні вправи.

Доповідь-презентація – це короткий виклад змісту питання у формі електронної презентації.

Презентація є одним з основних типів індивідуальних завдань, який готує їх до створення більш складних наукових розвідок (курскових, випускних робіт). У процесі підготовки презентації студент накопичує знання, уміння та навички роботи з різними інформаційними джерелами. Кожному студенту видається індивідуальна тема для створення презентації. Залежно від інтересів студента йому надається можливість запропонувати власне дослідження, тему якого необхідно узгодити з викладачем.

Підготовка до іспиту здійснюється протягом усього семестру шляхом аналізу, опрацювання й вивчення програмового матеріалу, роботи на практичних та семінарських заняттях, написання реферату. Для самоконтролю слід використовувати наведені в шостому розділі вказівок завдання для самостійного вивчення програмового матеріалу.

5. ЗАГАЛЬНІ МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ДО ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ

Мова – одне з найвеличніших та найдивовижніших досягнень людської цивілізації, універсальний засіб спілкування людей та формування і вираження їх думок, почуттів. Усе наше життя, від раннього дитинства до глибокої старості, пов'язане з мовою. Із вуст своїх учителів ми дізнаємося про те, що було колись, багато віків до нас, за допомогою мови ми можемо звертатися до тих, хто тільки буде жити в майбутньому. Мова є засіб вираження усіх ідей, теорій, усіх наук. Прилучення людини до культури, її осягнення починається з мови.

Протягом усієї історії людства мова закріплювала і закріплює результати розумової діяльності людей, успіхи їх пізнавальної роботи, відображаючи шлях, пройдений людським мисленням у процесі пізнання об'єктивного світу. Мова – історична пам'ять народів.

У наш час, в епоху бурхливого науково-технічного прогресу, широкого застосування електронної теорії, виникнення й розвитку теорії інформації і телемеханіки значно підвищився інтерес до мови і її теорії. Мова як засіб спілкування та знаряддя мислення безпосередньо пов'язана з матеріальним і духовним прогресом суспільства, який завдяки науково-технічним досягненням (радіо, телебаченню, кіно та іншим засобам інформації) у свою чергу посилює активний вплив мови на всі сфери духовної і виробничої діяльності людей, розширює її функції в житті суспільства.

Мову, її природу, сутність та зв'язок з мисленням, її будову та закони функціонування в суспільстві вивчає *мовознавство*, що є частиною філології. Воно буває загальним і спеціальним, конкретним. *Загальне мовознавство* вивчає людську мову взагалі, що існує у вигляді окремих етнічних мов світу, вирішує лінгвістично-філософські проблеми, визначає місце науки про мову в системі наук, класифікує мови світу та розробляє методи дослідження їх.

Мовознавство, або лінгвістика, – наука про природну людську мову загалом і про всі мови світу як її індивідуальних представників.

Отже, предметом мовознавства є мова як властивий тільки людині засіб спілкування й окремі конкретні мови в їх реальному функціонуванні, у статиці й динаміці, в їх теперішньому й минулому, в усіх їх взаємозв'язках та взаємодії з іншими соціальними феноменами (суспільством, свідомістю, культурою тощо). Проблеми сутності мови, її функцій, структури й розвитку є дуже важливими, оскільки мова є необхідною умовою мислення, існування й поступу суспільства. Через пізнання мови пролягає шлях до пізнання людини.

6. МОДУЛЬ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

У процесі самостійного вивчення програмового матеріалу студенти мають, виконавши завдання до відповідних тем дисципліни (конспекти, доповіді, електронні презентації) та засвоївши їх, подати їх на перевірку викладачеві) й бути готовим до співбесіди за цим матеріалом.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ОПРАЦЮВАННЯ ПРОГРАМОВОГО МАТЕРІАЛУ З ДИСЦИПЛІНИ

Тема: ВСТУП

План

1. Мета, завдання курсу "Загальне мовознавство".
2. Місце серед інших лінгвістичних дисциплін.
3. Загальне і часткове мовознавство.
4. Теоретичне і практичне мовознавство.
6. Філософські основи мовознавства.
8. Питання загального мовознавства у шкільному курсі мови.

Завдання для контролю:

1. Опрацювати рекомендовану літературу до теми і законспектувати Семчинський С.В. Загальне мовознавство: Підручник для вузів. Київ: ОКО, 1996. 413с. - с. 6-25; Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник. Київ: Видавничий центр "Академія", 2003.464с. - с. 8-21.

Форма контролю: перевірка конспектів та презентаційних матеріалів з теми, бесіда зі студентами.

Рекомендована література:

1. Бацевич Ф.С. Філософія мови. Історія лінгвофілософських учень: підручник. Київ: Академія, 2008. 240с.
2. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник. Київ: Видавничий центр "Академія", 1999. 288с.
3. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник. Київ: Видавничий центр "Академія", 2003.464с.
4. Иванова Л.П. Курс лекцій по общему языкознанию. Київ: Освіта України, 2006. 312с
5. Кириченко Г.С. Нариси загального мовознавства: навч. посіб. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл.: у 2ч./ за ред. А.П. Супрун. К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2008// Ч.ІІ: Основні етапи розвитку науки про мову. 2008. 224с.
6. Кириченко Г.С., Кириченко С.В., Супрун А.П. Нариси загального мовознавства: навч. посіб. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл.: у 2ч./ ред. А.П. Супрун. Київ: Видавничий дім «Ін Юре», 2008// Ч.І: Мова, її будова та функції в суспільстві. 2008. 168с.
7. Ковалик І.І., Самійленко С.П. Загальне мовознавство. Історія лінгвістичних учень Київ: Вища школа, 1985. 215с.
8. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник. Київ: Видавничий центр "Академія", 2003. 464 с.
9. Семчинський С.В. Загальне мовознавство: Підручник для вузів. Київ: ОКО, 1996. 413с.
10. Удовиченко Г.М. Загальне мовознавство. Проблеми. Методи. Київ: Вища школа, 1994. 235 с.

Тема: МОВА І СУСПІЛЬСТВО

План

1. Суспільна природа мови. Функції мови.
2. Соціолінгвістична і мовна політика.
3. Мова як соціально-історична форма, її варіантний і конкретно-реальний характер.
4. Узус, літературна мова, стиль мови.
5. Система мовних стилів і мова художньої літератури.
6. Соціальні спільності людей і соціальні типи мов.

Завдання для контролю

1. Скласти бібліографію до теми.
2. Опрацювати наукову літературу з теми, запропоновану у списку літератури і створити конспект-відповідь на питання поданого плану (у формі презентації).

Форма контролю: Перевірити бібліографію до теми, складену студентами, виступи студентів з конспектами-відповідями до запитань теми та їх обговорення.

Рекомендована література:

1. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник. Київ: Видавничий центр "Академія", 1999. 288с.
2. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник. Київ: Видавничий центр "Академія", 2003. 464 с.
3. Семчинський С.В. Загальне мовознавство: Підручник для вузів. Київ: ОКО, 1996. 413с.
4. Удовиченко Г.М. Загальне мовознавство. Проблеми. Методи. Київ: Вища школа, 1994. 235 с.
5. Иванова Л.П. Курс лекцій по общему языкознанию. Київ: Освіта України, 2006. 312с.

Тема: МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ Й ОПИСУ МОВИ

План

1. Філософський метод пізнання і методи часткових наук
2. Загальнонаукові способи лінгвістичних досліджень (спостереження, експериментування, моделювання).
3. Моделі-зразки і моделі-конструктори
4. Лінгвістичні методи
5. Метод як методика і метод як спосіб опису
6. Метамова як спосіб опису мови
7. Описовий метод як аспект дослідження рівнів сучасної мови
8. Одиниці мови і одиниці аналізу
9. Різні види прийомів лінгвістичного аналізу
10. Порівняльний метод. Внутрішнє і міжмове порівняння
11. Порівняльно-генетичний метод
12. Прийоми і принципи етимологічного аналізу
13. Зіставний метод
14. Типологічна характеристика мови і типологічна класифікація мов

Завдання для контролю:

1. Подати характеристику кожного методу дослідження мови, зазначивши використані наукові джерела та оформивши матеріал у формі електронної презентації.

Форма контролю: перевірка конспектів, презентацій, поданих студентами (обговорення питань теми)

Рекомендована література:

1. Бацевич Ф.С. Філософія мови. Історія лінгвофілософських учень: підручник. Київ: Академія, 2008. 240с.
2. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник. Київ: Видавничий центр "Академія", 2003. 464с.
3. Иванова Л.П. Курс лекцій по общему языкознанию. Київ: Освіта України, 2006. 312с
4. Кириченко Г.С. Нариси загального мовознавства: навч. посіб. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл.: у 2ч./ за ред. А.П. Супрун. К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2008// Ч. II: Основні етапи розвитку науки про мову. 2008. 224с.
5. Кириченко Г.С., Кириченко С.В., Супрун А.П. Нариси загального мовознавства: навч. посіб. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл.: у 2ч./ ред. А.П. Супрун. Київ: Видавничий дім «Ін Юре», 2008// Ч. I: Мова, її будова та функції в суспільстві. 2008. 168с.
6. Ковалик І.І., Самійленко С.П. Загальне мовознавство. Історія лінгвістичних учень Київ: Вища школа, 1985. 215с.
7. Семчинський С.В. Загальне мовознавство: Підручник для вузів. Київ: ОКО, 1996. 413с.
8. Удовиченко Г.М. Загальне мовознавство. Проблеми. Методи. Київ: Вища школа, 1994. 235 с.

Тема: : ІСТОРІЯ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ДУМКИ ДО ХІХ СТ.

План

1. Сучасне мовознавство як результат розвитку науки про мову. Основні етапи та періоди історії мовознавства.
2. Мовознавство давньої Індії.
3. Античне мовознавство
  - а) філософський період;
  - б) Александрійський період;
  - в) мовознавство у Давньому Римі.
4. Давнє арабське мовознавство.
5. Мовознавство середніх віків та епохи Відродження.
6. Українське мовознавство XI – XVIII ст.
7. Мовознавство XVII – XVIII ст.

Завдання для контролю: написати: 1) конспект відповіді на всі запитання плану; 2) реферат «Лінгвофілософська концепція Г.Сковороди» із електронною презентацією матеріалів.

Форма контролю: перевірка конспектів, презентацій студентів та їх обговорення.

Рекомендована література:

1. Бацевич Ф.С. Філософія мови. Історія лінгвофілософських учень: підручник. Київ: Академія, 2008. 240с.
2. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник. Київ: Видавничий центр "Академія", 1999. 288с.
3. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник. Київ: Видавничий центр "Академія", 2003. 464с.
4. Иванова Л.П. Курс лекцій по общему языкознанию. Київ: Освіта України, 2006. 312с
5. Кириченко Г.С. Нариси загального мовознавства: навч. посіб. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл.: у 2ч./ за ред. А.П. Супрун. К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2008// Ч. II: Основні етапи розвитку науки про мову. 2008. 224с.
6. Ковалик І.І., Самійленко С.П. Загальне мовознавство. Історія лінгвістичних учень Київ: Вища школа, 1985. 215с.

Тема: ЛОГІКО-ГРАМАТИЧНА ШКОЛА СЕРЕДИНИ ХІХ СТ.

(К.БЕККЕР, Ф.БУСЛАЄВ). ПСИХОЛОГІЧНІ ШКОЛИ В МОВОЗНАВСТВІ (Г.ШТЕЙНТАЛЬ, В.ВУНДТ)

Основні напрямки у мовознавстві другої половини ХІХ ст.

1. Натуралістичний напрям у мовознавстві.
2. Логіко-граматичний напрям. К.Беккер, Ф.Буслаєв.
3. Психологізм у мовознавстві. А.Штейнталь.
4. Молодограматики.

Завдання для контролю:

1. Опрацювати наукову літературу з теми та, відповідно до плану, охарактеризувати основні напрямки мовознавства II пол. ХІХст. (**представити у формі електронних презентацій**)

Форма контролю: перевірка презентацій до питань з теми заняття та опитування студентів..

Рекомендована література:

1. Бацевич Ф.С. Філософія мови. Історія лінгвофілософських учень: підручник. Київ: Академія, 2008. 240с.
2. Иванова Л.П. Курс лекцій по общему языкознанию. Київ: Освіта України, 2006. 312с
3. Кириченко Г.С., Кириченко С.В., Супрун А.П. Нариси загального мовознавства: навч. посіб. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл.: у 2ч./ ред. А.П. Супрун. Київ: Видавничий дім «Ін Юре», 2008// Ч. I: Мова, її будова та функції в суспільстві. 2008. 168с.
4. Ковалик І.І., Самійленко С.П. Загальне мовознавство. Історія лінгвістичних учень Київ: Вища школа, 1985. 215с.
5. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник. Київ: Видавничий центр "Академія", 2003. 464 с.

6. Семчинський С.В. Загальне мовознавство: Підручник для вузів. Київ: ОКО, 1996. 413с.
7. Удовиченко Г.М. Загальне мовознавство. Історія лінгвістичних учень. Київ: Вища школа, 1980. 215с.

Тема: ПСИХОЛОГІЧНИЙ НАПРЯМ У ВІТЧИЗНЯНОМУ МОВОЗНАВСТВІ (ХАРКІВСЬКА ЛІНГВІСТИЧНА ШКОЛА)

План

1. Харківський університет – осередок лінгвістичної науки.
2. Лінгвістично-філософські погляди О.Потебні.
3. Питання походження мови.
4. Структурні компоненти слова.
5. Граматична теорія О.Потебні.
6. Націоналізм і денационалізація у трактуванні О.Потебні.
7. Учення про естетичну функцію слова.
8. Значення праць О.Потебні для історії лінгвістичних учень.
9. Послідовники О.Потебні.

Завдання для контролю:

6. Опрацювати рекомендовану до теми літературу і законспектувати: Удовиченко Г.М. Загальне мовознавство. Проблеми. Методи. Київ: Вища школа, 1994. 235 с.- с.50-56; Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник. Київ: Видавничий центр "Академія", 2003. 464с. - с.58-62.
1. Охарактеризувати один із аспектів наукової діяльності О.Потебні (*написати доповідь з електронною презентацією*).

Форма контролю: виступи студентів та обговорення доповідей і презентацій.

Рекомендована література:

1. Бацевич Ф.С. Філософія мови. Історія лінгвофілософських учень: підручник. Київ: Академія, 2008. 240с.
2. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник. Київ: Видавничий центр "Академія", 2003.464с.
3. Иванова Л.П. Курс лекцій по общему языкознанию. Київ: Освіта України, 2006. 312с
4. Кириченко Г.С., Кириченко С.В., Супрун А.П. Нариси загального мовознавства: навч. посіб. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл.: у 2ч./ ред. А.П.Супрун. Київ: Видавничий дім «Ін Юре», 2008// Ч.І: Мова, її будова та функції в суспільстві. 2008. 168с.
5. Ковалик І.І., Самійленко С.П. Загальне мовознавство. Історія лінгвістичних учень Київ: Вища школа, 1985. 215с.
6. Семчинський С.В. Загальне мовознавство: Підручник для вузів. Київ: ОКО, 1996. 413с.
7. Удовиченко Г.М. Загальне мовознавство. Історія лінгвістичних учень. Київ: Вища школа, 1980. 215с.

Тема: МОЛОДОГРАМАТИЗМ ЯК ПРОВІДНА ШКОЛА ІСТОРИКО-ПОРІВНЯЛЬНОГО ПСИХОЛОГІЧНОГО МОВОЗНАВСТВА (Г.ПАУЛЬ). НЕОГРАМАТИЧНИЙ НАПРЯМ У МОВОЗНАВСТВІ. КАЗАНСЬКА ЛІНГВІСТИЧНА ШКОЛА

План

1. Вітчизняні мовознавчі школи та їх роль у розвитку мовознавства.
2. Проблеми мовознавства у працях І.О.Бодуена де Куртене.
3. Вчення про фонему і фонетичні альтернативи (чергування).
4. Поняття морфеми і морфологічних процесів.
5. Мова як соціально-психологічне явище.
6. Роль і місце Московської лінгвістичної школи в історії вітчизняного і світового мовознавства.
7. Історія мови та історія народу.
8. відношення мови до мислення і психічної діяльності.
9. Вчення Фортунатова про форму слова. Форми і словозміни і словотворення.

10. Вчення про словосполучення, речення і фразу.

11. Традиції Казанської і Московської лінгвістичних шкіл у європейському мовознавстві.

Завдання для контролю:

1. Опрацювати рекомендовану літературу до теми і законспектувати : Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник. Київ: Видавничий центр "Академія", 2003. 464с. с.70-82; Ковалик І.І., Самійленко С.П. Загальне мовознавство. Історія лінгвістичних учень – К.: Вища школа, 1985. – 215с. - с.142-214.
2. Охарактеризувати (представити доповідь із електронною презентацією) один із аспектів наукової діяльності Московської та Казанської школи..

Форма контролю: перевірка конспектів, презентацій та індивідуальна бесіда зі студентами

Рекомендована література:

1. Бацевич Ф.С. Філософія мови. Історія лінгвофілософських учень: підручник. Київ: Академія, 2008. 240с.
2. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник. Київ: Видавничий центр "Академія", 2003.464с.
3. Иванова Л.П. Курс лекцій по общему языкознанию. Київ: Освіта України,2006. 312с
4. Кириченко Г.С. Нариси загального мовознавства: навч. посіб. для студ.філол.спец.вищ.навч.закл.: у 2ч./ за ред.А.П.Супрун. К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2008// Ч.П: Основні етапи розвитку науки про мову. 2008. 224с.
5. Ковалик І.І., Самійленко С.П. Загальне мовознавство. Історія лінгвістичних учень Київ: Вища школа, 1985. 215с.
6. Удовиченко Г.М. Загальне мовознавство. Історія лінгвістичних учень. Київ: Вища школа, 1980. 215с.

Тема: СТРУКТУРАЛЬНІ ЛІНГВІСТИЧНІ ШКОЛИ

План

1. Розвиток лінгвістичних концепцій Ф. де Соссюра у працях зарубіжних мовознавців.
2. Женевська школа. Соціологічний напрям.
3. Копенгагенська школа. Глосематика.
4. Лондонська структуральна школа.
5. Американська етнолінгвістика. Дескриптивна лінгвістика.
6. Празька лінгвістична школа. Функціональна лінгвістика.

Завдання для контролю:

1. Законспектувати:

Гайдаєнко І.В. Дистрибутивний аналіз як метод дескриптивної лінгвістики. *Зб.наук.праць «Південний архів». Філологічні науки.* Херсон. Вип. 2003 XXI. С. 130-133;

Гайдаєнко І.В. Навчально-методичні рекомендації з курсу «Загальне мовознавство»(Структуральні школи) . Херсон: ХДУ, 2003. 43с.;

Удовиченко Г.М. Загальне мовознавство. Історія лінгвістичних учень. Київ: Вища школа, 1980. 215с. - с.124-153, створити презентацію до одного з питань плану практичного заняття.

Форма контролю: перевірка конспектів, презентацій та індивідуальна бесіда зі студентами.

Рекомендована література:

1. Гайдаєнко І.В. Дистрибутивний аналіз як метод дескриптивної лінгвістики. *Зб.наук.праць «Південний архів». Філологічні науки.* Херсон. Вип. 2003 XXI. С. 130-133.
2. Бацевич Ф.С. Філософія мови. Історія лінгвофілософських учень: підручник. Київ: Академія, 2008. 240с.
3. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник. Київ: Видавничий центр "Академія", 2003.464с.
4. Иванова Л.П. Курс лекцій по общему языкознанию. Київ: Освіта України,2006. 312с

5. Кириченко Г.С. Нариси загального мовознавства: навч. посіб. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл.: у 2ч./ за ред. А.П.Супрун. К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2008// Ч.ІІ: Основні етапи розвитку науки про мову. 2008. 224с.
6. Ковалик І.І., Самійленко С.П. Загальне мовознавство. Історія лінгвістичних учень Київ: Вища школа, 1985. 215с.
7. Семчинський С.В. Загальне мовознавство: Підручник для вузів. Київ: ОКО, 1996. 413с.
8. Удовиченко Г.М. Загальне мовознавство. Історія лінгвістичних учень. Київ: Вища школа, 1980. 215с.

Тема: МОВОЗНАВСТВО НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

План

1. Антропоцентрична спрямованість сучасних лінгвістичних досліджень.
2. Лінгвістика тексту.
3. Прескриптивна та дескриптивна лінгвістики.
4. Соціолінгвістика
5. Функціональна лінгвістика.

Завдання для контролю:

1. 1.Опрацювати рекомендовану літературу до теми, законспектувати: Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник. Київ: Видавничий центр "Академія", 2003. 464 с. - с.146-167;321-324; дати відповіді на питання плану.
2. Охарактеризувати (у формі електронної презентації) один із сучасних лінгвістичних напрямів.

Форма контролю: перевірка конспектів; виступи студентів з доповідями.

Рекомендована література:

1. Гайдаєнко І.В. Дистрибутивний аналіз як метод дескриптивної лінгвістики. *Зб.наук.праць «Південний архів». Філологічні науки.* Херсон. Вип. 2003 XXI. С. 130-133.
2. Гайдаєнко І.В. Концепт як системне утворення. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія "Лінгвістика": Збірник наукових праць.* Херсон: Видавництво ХДУ, 2011. Випуск XV. 398с. С.10-13.
3. Гайдаєнко І.В. Наукові засади когнітивної лінгвістики *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія "Лінгвістика". Збірник наукових праць.* Херсон: Видавництво ХДУ, 2006. Випуск IV. С. 292-295.
4. Зеленько А.С. Загальне мовознавство. Історія лінгвістичних учень. Аспекти, методи, прийоми та процедури вивчення мови: Посібник. Луганськ: Альма-матер, 2002. 283с.
5. Зеленько А.С. Загальне мовознавство : навчальний посібник. Київ: Знання, 2011.380 с.
6. Белехова Л. Современная лингвистика в Украине и мире: научные парадигмы, наработки и перспективы. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія "Лінгвістика". Збірник наукових праць. Випуск III,* 2006. С. 9-14.
7. Маслова В.А. Введение в когнитивную лингвистику: Учебное пособие. Москва: Флинта, Наука, 2004. 255с.
8. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручник. Полтава: Довкілля-К, 2008. 712с.
9. Яворська Г.М. Прескриптивна лінгвістика як дискурс: Мова. Культура. Влада/ Нац.акад.наук України. Ін-т мовознавства ім. О.О.Потебні. Київ: 200. 288с.

7. ТЕМАТИКА ІНДИВІДУАЛЬНИХ ЗАВДАНЬ (доповідей)

1. Історичний розвиток мови. Закони історичних змін мови.
2. Мовознавство ХХ ст. Розвиток порівняльного і типологічного мовознавства; історичне і порівняльне мовознавство.
3. Описовий метод як аспект дослідження рівнів сучасної мови. Різні види лінгвістичного аналізу.
4. Фонетичний рівень мовної системи.
5. Система мовних стилів і мова художньої літератури.
6. Учення про форму слова і словосполучення у працях Московської лінгвістичної школи.
7. Лінгвістичні методи. Метод, прийом, методика.
8. Мовознавство періоду Середньовіччя та епохи Відродження.
9. Лексичні і граматичні значення: поняття, смисл, зміст.
10. Загальнолінгвістичні питання українського мовознавства у працях визначних учених.
11. Слово як основний мовний знак. Функціональна роль значення слова у його породженні.
12. Виникнення і розвиток структуралізму в мовознавстві.
13. Статика і динаміка мови. Функціонування і розвиток мови.
14. Вітчизняне мовознавство ХVІ – ХVІІІ ст. Києво-Могилянська академія.
15. Мова і суспільство. Суспільна природа мови і мовленнєвої діяльності.
16. Московська лінгвістична школа. Ф.П.Фортунатов.
17. Типи знаків і специфіка знаків мовної системи.
18. Лінгвістичні концепції Ф. де Соссюра.
19. Синхронія і діахронія. Закони розвитку мови.
20. Порівняльно-історична граматики і лінгвістична концепція А.Шлейхера.
21. Семантика; значення як понятійно-номінативна категорія.
22. Історія вчення про фонему.
23. Мова і свідомість. Виникнення людської мови.
24. Л.Блумфільд як засновник американської дескриптивної лінгвістики.
25. Мовна система і мовна структура як об'єкт науки про мову.
26. Молодограматизм як провідна школа історико-порівняльного мовознавства. “Принципи історії мови” Т.Пауля.
27. Диференціація та інтеграція – основні процеси розвитку мови.
28. Наука про мову у Давній Греції і Давньому Римі.
29. Мовні значення, їх типи і структура.
30. Мовознавство кінця ХІХ – початку ХХ ст., молодогограматичний напрямок як синтез соціолінгвістичних, психологічних і формально-граматичних концепцій.
31. Мова і мислення. Металінгвістика як наука про взаємодію мови і мислення.
32. Психолінгвістичні школи у мовознавстві ХІХ ст. (Г.Штейнталь, М.Лацарус, В.Врунт).
33. Територіальна і соціальна диференціація мов. Мови, нації, культури.
34. Копенгагенська лінгвістична школа. Глосематика.
35. Чинники розвитку мови. В. Фон Гумбольдт. Мова як діяльність і національна свідомість; внутрішня і зовнішня форми мови.
36. Синтаксична система мови. Парадигматичні й синтагматичні відношення.
37. Арабське і китайське мовознавство.
38. Мова як особлива знакова система.
39. Празький лінгвістичний гурток (функціональна лінгвістика). В.Матезіус.
40. Мовознавство і семіотика. Проблема знака. Мовні і немовні знаки.
41. Женевська і Паризька лінгвістичні школи. Ш.Баллі, А.Мейе, А.Сеше.
42. Мова і мовлення як об'єкт лінгвістики.
43. Логіко-граматична школа середини ХІХ ст. (К.Беккер і Ф.Буслаєв).
44. Суспільна природа мови і мовної діяльності.
45. Вчення про фонему і фонетичні альтернації учених Казанської школи.
46. Норми літературної мови і мовлення.
47. Харківська лінгвістична школа. Лінгвістична концепція О.О.Потебні.

48. Семантична система мови (морфеміко-морфологічний і лексико-семантичний рівні).
49. Наука про мову в Стародавній Індії.
50. Мова як суспільно-історична норма, її варіантний і конкретно-реальний характер.
51. Казанська лінгвістична школа. І.О.Бодуен де Куртене.
52. Проміжні рівні мовної системи.
53. Історія мовознавства як поглиблення і розширення лінгвістичної теорії. Основні етапи історії мовознавства.
54. Ф. де Соссюр про мову і мовлення.
55. Типи знаків і мовні одиниці.
56. Мова як конкретно-історична категорія.
57. Передвісники порівняльно-історичного мовознавства. Ф.Бопп, Р.Раск, Я.Грімм.
58. Філософські основи мовознавства.
59. Слов'янські мови як об'єкт порівняльно-історичного мовознавства. О.Х.Востоков, І.І.Срезневський, Й.Домбровський, Ф.Міклошич.
60. Виникнення і розвиток структуралізму в мовознавстві.

8. СИСТЕМА КОНТРОЛЮ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ ТА ЇХ ЗНАНЬ

Із метою вдосконалення навчального процесу самостійна робота студентів з дисципліни може оцінюватися за рейтинговою системою.

Сутність модульної форми контролю полягає в тому, що контрольні заходи проводяться після закінчення логічно завершеної частини (модуля) лекційних, семінарських занять та самостійної роботи, а їх результати враховуються при виставленні підсумкової оцінки.

8.1 Форми і методи контролю самостійної роботи студентів та їх знань

Контрольні заходи включають поточний, проміжний та підсумковий контроль.

Поточний контроль здійснюється під час проведення семінарських занять і має на меті перевірку рівня підготовленості студента

Поточний контроль також передбачає перевірку результатів самостійної роботи студентів та виконання індивідуального завдання (реферату, презентації).

Форми і методи поточного контролю з даної дисципліни такі:

- опитування на семінарських заняттях;
- перевірка самостійної роботи;
- проведення індивідуальних консультацій з окремими студентами;
- перевірка результатів опрацювання студентами лекційного програмового матеріалу;
- рецензування рефератів виконаних студентами.

8.2 Критерії оцінювання знань студентів

Для оцінки знань студента використовується принцип нарахування балів за виконані завдання з подальшим їх переведенням у семибальну шкалу.

Підсумкова сума балів залежить від двох чинників – якості виконання завдань і своєчасності їх представлення на перевірку викладачеві.

8.2.1 Критерії оцінювання результатів опрацювання лекційного матеріалу

Ведення студентами конспекту лекцій контролюється під час перевірки самостійної роботи.

Критерії оцінювання конспектів лекцій:

три бали за кожну лекцію виставляються, якщо в конспекті в стислій формі подано увесь програмовий матеріал як лекційний, так і винесений на самостійне вивчення. Опрацьовано рекомендовану літературу, матеріал розміщено логічно з виділенням головного й акуратно оформлено, зроблено висновки;

один бал за кожну лекцію виставляється, якщо в конспекті в стислій формі подано увесь лекційний матеріал, але не в повному обсязі відображено самостійну роботу студента або конспект неохайно оформлено;

нуль балів за кожну лекцію виставляється, якщо в конспекті повністю або частково відсутній матеріал лекції або самостійної роботи, а також якщо конспект не було

подано на перевірку. Якщо студент бажає підвищити оцінку за конспект, то він повинен доопрацювати його та подати викладачу.

8.2.2 Критерії оцінювання рівня знань студентів на семінарських заняттях

Оцінювання рівня знань студентів, виявленого під час практичних занять, проводиться за такими критеріями:

- розуміння, ступінь засвоєння теоретичних понять та фактичного матеріалу;
- обізнаність з основною та додатковою літературою;
- уміння проводити історичні паралелі: логіка, структура, стиль викладу матеріалу;
- уміння здійснювати узагальнення інформації під час виступів в аудиторії.

Відповідь студента оцінюється за семибальною шкалою. При оцінюванні відповіді студента враховується загальна грамотність, логічність і чіткість відповіді.

8.2.3 Контрольна робота. Критерії її оцінювання

Модульна контрольна робота виконується письмово у терміни, передбачені графіком навчального процесу (під час атестаційного тижня).

Правила проведення контрольної роботи

– завдання для виконання контрольної роботи передбачають письмову відповідь на тестові завдання, які складаються з різних форм тестів;

– варіанти контрольної роботи розподіляються так: студенти, записані в академічному журналі під непарними порядковими номерами, виконують перший варіант роботи, під парними – другий).

Критерії оцінок відповідей студентів

Контрольна робота вважається виконаною й оцінюється позитивно, якщо зроблено не менше 50% завдання. Оцінку за контрольну роботу виставляють за семибальною шкалою:

- «Відмінно» (5 – A) – не менше 90%;
- «Добре» (4, 4,5 – B, C) – від 75% до 90%;
- «Задовільно» (3,5, 3 – E, D) – від 50% до 75%;
- «Незадовільно» (2 - F, 1- FX) – менше 50%.

8.2.4 Реферат. Критерії оцінювання написання та захисту реферату

Остаточний оформлений реферат підлягає захисту у вигляді виступу на семінарському занятті або співбесіди з викладачем. Задля визначення рівня та якості засвоєння теоретичного й фактичного матеріалу беруться до уваги такі критерії:

- зміст реферату, його відповідність темі, повнота розкриття теми, логіка і послідовність написання тексту, самостійність думок, міркувань, суджень;
- відповідність оформлення реферату вимогам нормативних документів;
- змістовність, логічність, лаконічність доповіді та відповідей на запитання;
- володіння матеріалом обраної теми.
- Відповідність реферату і доповіді всім зазначеним критеріям дозволяє оцінити його найвищою оцінкою - 5 балів.

Відсутність одного або кількох чинників знижує оцінку на таку саму кількість балів.

Нуль балів виставляється у разі наявності таких грубих порушень:

- невідповідність змісту реферату обраній темі;
- відсутність списку використаної літератури, змісту;
- робота не відповідає технічним вимогам оформлення реферату;
- студент не володіє матеріалом теми реферату.

8.2.5. Презентація. Вимоги до оформлення та критерії її оцінювання

Презентація – це представлення результатів самостійної роботи студента з опрацювання обраної теми, питання, завдання тощо.

Мета презентації – набуття студентами навичок з аналізу власної роботи і публічного представлення результатів дослідження.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ ПРЕЗЕНТАЦІЇ

Стислий виклад матеріалу, максимальна інформативність тексту.

- 12-18 слайдів (powerpoint).
- Ретельно структурована інформація з акцентом на правові аспекти питання, проблеми, завдання, тощо.

- Найвність коротких та лаконічних заголовків, маркованих та нумерованих списків.
- Важливу інформацію (наприклад, висновки, визначення, правила тощо) треба подавати великим та виділеним шрифтом і розміщувати в лівому верхньому кутку слайда.
- Другорядну інформацію бажано розміщувати внизу слайда.
- Кожному положенню (ідеї) треба відвести окремий абзац.
- Головну ідею треба викласти в першому рядку абзацу.
- Використовуйте табличні форми подання інформації (діаграми, схеми) для ілюстрації найважливіших фактів, що дасть змогу подати матеріал компактно й наочно.
- Графіка має органічно доповнювати текст.
- Пояснення треба розміщувати якнайближче до ілюстрацій, із якими вони мають з'являтися на екрані одночасно.
- Усю текстову інформацію потрібно ретельно перевірити на відсутність орфографічних, граматичних і стилістичних помилок.

Більш детально про вимоги до створення й оформлення презентацій дивіться за посиланнями:

http://www.internat2.edu.kh.ua/Files/downloads/000posibnyk_powerpoint.pdf

<http://www.businesslaw.org.ua/вимоги-до-презентацій/>

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ПРЕЗЕНТАЦІЇ

	Високий, Відмінно 90-100 б.	Вище середнього, середній; Добре 74- 89 б.	Достатній, Задовільно 60-73 б.	Початковий, Незадовільно 1-59 б.
Зміст презентації	Чітке формулювання теми. Наявні приклади та сформульовані чітку висновки відповідно до теми та мети. Презентація є цілісною, логічно структурованою, зрозумілою для реципієнтів.	Не чітко сформульована тема. Матеріал, викладений у слайдах ґрунтується підтверженні або спростуванні 1-2 гіпотез. Приклади не повністю ілюстровані, висновки не відбивають мету і завдання теми реферату (доповіді)	Не сформульовано мету, завдання дослідження. Не коректно дібрано приклади. Висновки сформульовано неточно, порушено логіку викладу матеріалу, не враховано ситуацію, вікові та освітні особливості реципієнти	Проект зацентований на темі, але не висвітлює її. Мають місце фактичні помилки. Проект не продуманий, не закінчений.
Оформлення	Інформація в презентації викладена логічно. Ілюстрації розташовано вдало, відповідають темі роботи і допомагають глибше розкрити його зміст. Текст читається легко. Фон неясковий і допомагає сприйняттю тексту і графічних об'єктів. Вдало використано аудіоефекти. Наявні гіперпосилання працюють. Використано схеми, діаграми.	У презентації є ілюстрації, що допомагають розкрити зміст проекту. Кольорове оформлення є вдалим. У роботі відсутні аудіоефекти. Робота переобтяжена текстом, о ускладнює її сприйняття. Гіперпосилання не працюють.	Презентація переобтяжена ілюстраціями, які заважають сприйняттю інформації. Оформлення та розміщення тексту в слайдах не продумано. Гіперпосилання не працюють.	Не всі представлені ілюстрації та малюнки пов'язані з темою роботи. Відсутні аудіовізуальні ефекти. Кількість слайдів не достатня. Гіперпосилання відсутні.

8.2.6 Проміжний контроль з дисципліни

Проміжний контроль самостійної роботи студентів та їх знань проводиться в період атестаційного тижня.

Оцінка заноситься у відомість.

Для студентів, незадоволених своїми результатами модульно-рейтингового контролю згідно з навчальним планом проводиться іспит.

8.2.7 Підсумковий контроль з дисципліни

Підсумковий контроль проводиться з метою оцінки результатів вивчення дисципліни у формі іспиту. Студент вважається допущеним до семестрового контролю, якщо він виконав всі види робіт, передбачені навчальним планом. Підсумковий контроль (іспит) проводиться в тестовій формі. Питання для самоконтролю під час підготовки до іспиту дивіться у десятому (10.2) розділі вказівок.

Проведення іспиту передбачає оцінку знань студентів за семибальною системою:

Критерії оцінювання знань студентів

Рівень, шкала ECTS, оцінка	Теоретична підготовка	Практичні уміння й навички
1	2	3
Високий, Відмінно (5 - A)	Відповідь студента відзначається повнотою і вичерпністю викладу матеріалу, що становить зміст курсу. Така відповідь повинна ґрунтуватись на знаннях різних точок зору на обговорювану лінгвістичну проблему. При цьому студент уміє висловити й мотивувати власне бачення аналізованих питань мовознавства, покликаючись на думки учених-мовознавців; з'ясувати зміст основних положень вітчизняних та зарубіжних мовознавчих напрямів. Студент знає повний обсяг запропонованого в курсі матеріалу (з теорії та історії мовознавства). Він опрацював рекомендовану до курсу наукову літературу й теми, відведені на самостійне вивчення. Відповідь його логічна, зв'язана, послідовна й аргументована. Теоретичні положення підкріплюються конкретними прикладами.	Під час виконання контрольних робіт студент дотримується всіх вимог, передбачених програмою курсу. Окрім того, його дії відрізняються раціональністю, умінням оцінювати помилки й аналізувати результати. Студент може застосувати свої теоретичні знання на практиці (наприклад, під час фонетичного, морфологічного і синтаксичного аналізів тощо).
Вище середнього, середній; Добре (4,5 – B, 4 - C)	Відповідь повна й аргументована відповідь студента, що спирається на знання різних точок зору на обговорювану лінгвістичну проблему. Студент знає весь обсяг запропонованого в курсі матеріалу, проте помиляється у непринципових моментах при викладі теорії чи окремих концепцій мовознавчих напрямів. Він ознайомився і знає основну рекомендовану літературу до курсу та вивчив теми, винесені на самостійне опрацювання. Відповідь його логічна, викладена правильною літературною мовою.	Під час виконання контрольних робіт студент виконує завдання в повному обсязі, робить правильні висновки, однак інколи порушує логіку використовує теоретичні знання
Достатній, Задовільно (3,5 – D, 3 - E)	Відповідь студента є неповною і не достатньо аргументованою. Студент виконав завдання, що пропонуються на самостійне опрацювання лише частково. Він знає значну частину матеріалу, запропонованого в курсі, але ці знання мають несистемний характер.	Під час виконання контрольних завдань студент виконує роботу за зразком (інструкцією), але з помилками; робить висновки, але не розуміє достатньою мірою мету роботи
Початковий, Незадовільно (2 – F, 1 - FX)	У студента відсутні знання матеріалу з дисципліни. Студент частково відповідає на поставлені запитання, але сам не здатен викласти теоретичний матеріал і підкріпити його прикладами. Він не виконав вимоги програми, не опрацював матеріал, що пропонується на самостійне вивчення; необізнаний з рекомендованою літературою, у його мовленні часто трапляються граматичні помилки, відчувається брак достатнього словникового запасу.	Під час виконання контрольних робіт студент уміє користуватися окремими прикладами, але не може самостійно виконати роботу та зробити висновки

Оцінка заноситься до залікової книжки й відомості.

Для студентів, незадоволених своїми результатами контролю відповідно до навчального плану передбачено ліквідацію заборгованостей.

9. МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ СТУДЕНТАМ ЩОДО ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ

Згідно з навчальним планом студенту 2\3 усього часу, відведеного на вивчення дисципліни, планується у формі самостійної роботи. Тому правильна організація самостійних занять має вирішальне значення

9.1. Самостійна робота студентів з навчальною літературою

Практика показує, що далеко не всі студенти володіють навичками самостійної роботи з підручниками, посібниками та іншою навчально-методичною літературою. Щоб запобігти помилкам, пропонується керуватися такими порадами:

➤ підручник треба не просто читати, а вивчати. Приступаючи вперше до роботи над підручником, необхідно спочатку ознайомитися з ним. Зміст книги допоможе пізнати її зміст, передмова і вступ збагачують уявлення про призначення книги, а поверховий огляд дасть можливість побачити ілюстрації, таблиці тощо;

➤ на кожен день задля вивчення необхідно визначити певні розділи підручника. Рекомендується спочатку прочитати весь розділ, щоб отримати загальне уявлення про зміст, а потім повторно перечитати його за окремими абзацами, осмислюючи кожну фразу. Якщо інформація незрозуміла, прочитайте ще раз. Таке повторне читання сприяє міцному засвоєнню матеріалу.

При оцінюванні знань студентів ураховується загальна грамотність, логічність і чіткість відповіді.

9.2 Перелік питань для підготовки до іспиту з дисципліни «Загальне мовознавство»

Питання для контролю знань студентів з розділів «Теорія мовознавчої науки» та «Історія мовознавчої науки»

1. Природа мови та аспекти її вивчення: мова і мовлення
2. (мовленнєва діяльність).
3. Суспільна природа мови і мовленнєвої діяльності.
4. Основні функції мови.
5. Знакова природа мови.
6. Мовні знаки в процесі людського пізнання.
7. Знак та його структура.
8. Класифікація знаків.
9. Мовний знак і мовна одиниця.
10. Мова і мовлення. Мовна здатність і мовна діяльність.
11. Основні погляди на співвідношення мови/мовлення,
12. мислення, свідомості.
13. Ознаки мови і мислення.
14. Мова як вияв національної свідомості.
15. Характер відношень між мовою (мовленням)
16. і розумовою діяльністю психічної особистості.
17. Металінгвістика і семантика.
18. Психолінгвістика.
19. Мовні значення як особливі розумові утворення.
20. Типи і структура мовних значень.
21. Компоненти мовних значень.
22. Різновиди граматичних значень.
23. Формальні і змістові мовні значення
24. Система і структура як мовознавчі поняття.
25. Подвійне членування мови.
26. Відношення між одиницями мовної системи.
27. Основні підсистеми мовної системи.
28. Проміжні рівні мовної системи.
29. Слово як одиниця знакового рівня.
30. Частини мови як реалізація міжрівневих зв'язків.
31. Виникнення порівняльно-історичного мовознавства.
32. "Порівняльна граматики" Ф.Боппа.
33. Становлення порівняльно-історичного методу.
34. Виникнення германістики (Я.Грім, Р.Раск)
35. виникнення славістики (О.Востоков, Й.Добровський, Ф.Міклошич).
36. Порівняльно-історична граматики і лінгвістична концепція А.Шлейхера.
37. Розвиток компаративістики у другій половині XIX століття.

38. В. фон Гумбольдт – засновник теоретичного мовознавства.
39. В. фон Гумбольдт (Методологічна основа філософії мови).
40. В. фон Гумбольдт (Походження і сутність мови).
41. В. фон Гумбольдт (Мова і мовлення; звук – основа мовлення).
42. В. фон Гумбольдт (Форма і зміст мови).
43. В. фон Гумбольдт (Слово як внутрішня форма звука і поняття).
44. В. фон Гумбольдт (Мова і народ).
45. В. фон Гумбольдт (Мова і мислення).
46. В. фон Гумбольдт (Суспільна роль мови).
47. Основні напрямки у мовознавстві другої половини XIX ст.
48. Натуралістичний напрям у мовознавстві.
49. Логіко-граматичний напрям. К.Беккер, Ф.Буслаєв.
50. Психологізм у мовознавстві. А.Штейнталь.
51. Молодограматики.
52. Харківський університет – осередок лінгвістичної науки.
53. Лінгвістично-філософські погляди О.Потебні.
54. Питання походження мови.
55. Структурні компоненти слова.
56. Граматична теорія О.Потебні.
57. націоналізм і денаціоналізація у трактуванні О.Потебні.
58. Учення про естетичну функцію слова.
59. Значення праць О.Потебні для історії лінгвістичних учень.
60. Послідовники О.Потебні.
61. Вітчизняні мовознавчі школи та їх роль у розвитку мовознавства.
62. Проблеми мовознавства у працях І.О.Бодуена де Куртене.
63. Вчення про фонемі і фонетичні альтернації (чергування).
64. Поняття морфеми і морфологічних процесів.
65. Мова як соціально-психологічне явище.
66. Роль і місце Московської лінгвістичної школи в історії вітчизняного і світового мовознавства.
67. Історія мови та історія народу.
68. Відношення мови до мислення і психічної діяльності.
69. Вчення Фортунатова про форму слова. Форми і словозміни і словотворення.
70. Вчення про словосполучення, речення і фразу.
71. Традиції Казанської і Московської лінгвістичних шкіл у європейському мовознавстві.
72. Теоретична і соціологічна основа поглядів Ф. де Соссюра.
73. Ф. де Соссюр – компаративіст.
74. Ф. де Соссюр (Визначення об'єкта лінгвістики).
75. Ф. де Соссюр (Учення про мову і мовлення).
76. Ф. де Соссюр (Мова як система знаків).
77. Ф. де Соссюр (Учення про синхронію та діахронію).
78. Ф. де Соссюр (Природа мовного знака).
79. Ф. де Соссюр (Внутрішня і зовнішня лінгвістики).

10. РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Базова

1. Бацевич Ф.С. Вступ до лінгвістичної генології: навчальний посібник. Київ: Видавничий центр «Академія», 2006. 248с.
2. Бацевич Ф.С. Філософія мови. Історія лінгвофілософських учень: підручник. Київ: Академія, 2008. 240с.
3. Бацевич Ф.С., Космеда Т.А. Очерки по функциональной лексикологии. Львов: Свит, 1997. 392с.
4. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник. Київ: Видавничий центр «Академія», 2004. –344с.
5. Бевзенко С. П. Історія українського мовознавства: навчальний посібник. Київ: Вища школа, 1991. 231 с.
6. Белехова Л. Современная лингвистика в Украине и мире: научные парадигмы, наработки и перспективы. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія "Лінгвістика". Збірник наукових праць. Випуск III*, 2006. С. 9-14.
7. Білецький А.О. Про мову і мовознавство: Навчальний посібник для студентів філ. спец. вищ. навч. закладів. Київ: «АртЕк», 1996. 224с.
8. Гайдаєнко І.В. Дистрибутивний аналіз як метод дескриптивної лінгвістики. *Зб. наук. праць «Південний архів». Філологічні науки. Херсон. Вип. 2003 XXI. С. 130-133.*
9. Гайдаєнко І.В. Навчально-методичні рекомендації з курсу «Загальне мовознавство»(Структуральні школи) / Херсон: ХДУ, 2003. 43с.
10. Гайдаєнко І.В. Наукові засади когнітивної лінгвістики *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія "Лінгвістика". Збірник наукових праць. Херсон: Видавництво ХДУ, 2006. Випуск IV. С. 292-295.*
11. Гайдаєнко І.В. Концепт як системне утворення. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія "Лінгвістика": Збірник наукових праць. Херсон: Видавництво ХДУ, 2011. Випуск XV. 398с. С.10-13.*
12. Демьянков В.З. Когнитивная лингвистика как разновидность интерпретирующего похода. *Вопросы языкознания. №4. 1994. С.17-31.*
13. Жайворонок В.В. Мова і духовний розвиток народу. *Мовознавство. 1991. №3. С.22-30.*
14. Жилко Ф.Т. Про семантичні поля української мови. *Мовознавство. 1971. №12.– С.25-32.*
15. Зализняк А.А. Семантическая деривация в синхронии и диахронии: проект каталога семантических переходов. *Вопросы языкознания. 2001, № 2. С.13-25.*
16. Зеленько А.С. Загальне мовознавство. Історія лінгвістичних учень. Аспекти, методи, прийоми та процедури вивчення мови: Посібник. Луганськ: Альма-матер, 2002. 283с.
17. Зеленько А.С. До питання про становлення лінгвістичного детермінізму (від структурної до когнітивної семантики). Луганськ, 1999. 71с.
18. Иванова Л.П. Курс лекций по общему языкознанию. Київ: Освіта України, 2006. 312с.
19. Іванишин В., Радевич-Винницький Я. Мова і нація. Дрогобич: Відродження, 1994. 218с.
20. Кириченко Г.С., Кириченко С.В., Супрун А.П. Нариси загального мовознавства: навч. посіб. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл.: у 2ч./ ред. А.П.Супрун. Київ: Видавничий дім «Ін Юре», 2008// Ч.І: Мова, її будова та функції в суспільстві. 2008. 168с.
21. Кириченко Г.С. Нариси загального мовознавства: навч. посіб. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл.: у 2ч./ за ред. А.П.Супрун. К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2008// Ч.ІІ: Основні етапи розвитку науки про мову. 2008. 224с.
22. Ковалик І.І., Самійленко С.П. Загальне мовознавство. Історія лінгвістичних учень Київ: Вища школа, 1985. 215с.

23. Кочерган М. Мовознавство на сучасному етапі. *Дивослово*. 2003. №5. С. 24-29.
24. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник. Київ: Видавничий центр "Академія", 1999. 288с.
25. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник. Київ: Видавничий центр "Академія", 2003. 464 с.
26. Кубрякова Е.С. Начальные этапы становления когнитивизма: лингвистика – психология – когнитивная наука. *Вопросы языкознания*. №4. 1994. С.34-47.
27. Манакин В.Н. Сопоставительная лексикология. Київ: Знання, 2004. 326с.
28. Маслова В.А. Введение в когнитивную лингвистику: Учебное пособие. Москва: Флинта, Наука, 2004. 255с.
29. Мельничук О.С. Методологічні пошуки в нових підходах до висвітлення мови. *Мовознавство*. 1991. №3. С.3-11.
30. Мельничук О.С. Мова як суспільне явище і як предмет сучасного мовознавства. *Мовознавство*. 1997. №2-3. С. 3-19.
31. Олексенко, В. П. Мовознавчі погляди Івана Огієнка в контексті розвитку української лінгвістичної думки ХХ сторіччя : *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта. Серія філологічна : наук. зб.* Кам'янець-Подільськ, 2016. Вип. 13. С. 150-162.
32. Пентиліук М.І. Методичні рекомендації до курсу "Загальне мовознавство" для студентів V курсу спеціальності 7.010103. ПМСО. Українська мова і література. – Херсон: ХДПУ, 2001.17с.
33. Пентиліук М.І., Гайдаєнко І.В. Методичні розробки з курсу «Загальне мовознавство» (Лінгвістичні концепції Ф.де Соссюра. Херсон: ХДУ, 2003. 32с.
34. Плисецкая А.Д. Метафора как когнитивная модель в лингвистическом научном дискурсе: образная форма рациональности // URL: <http://www.com/search&>
35. Пономарёва Т.Г. Метафора и символ как два вида семантической деривации URL: <http://www.com/search&>
36. Попова З.Д., Стернин И.А Когнитивная лингвистика: учебное пособие. Москва: АСТ: Восток – Запад, 2007. 414с.
37. Радевич-Винницький Я. Україна: від мови до нації. Дрогобич: Відродження, 1997. С.296-299.
38. Селиванова Е.А. Когнитивная ономазиология: монография. Київ: изд-во укр. фитосоциологического центра, 2000. 248с.
39. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручник. Полтава: Довкілля-К, 2008. 712с.
40. Селіванованова О.О. Сучасна лінгвістика: Термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля –К, 2006. 716 с.
41. Семчинський С.В. Загальне мовознавство: Підручник для вузів. Київ: ОКО, 1996. 413с.
42. Соссюр Ф. Курс загальної лінгвістики. Київ: Основи, 1998. 324с.
43. Удовиченко Г.М. Загальне мовознавство. Історія лінгвістичних учень. Київ: Вища школа, 1980. 215с.
44. Удовиченко Г.М. Загальне мовознавство. Проблеми. Методи. Київ: Вища школа, 1994. 235 с.
45. Удовиченко Г.М. Загальні питання мовознавства. Київ: Вища школа, 2001. 247с.
46. Шарафутдинова Н.С. Теория и история лингвистической науки. Москва: Восток-Запад; Владимир: ВКТ, 2007. 381 с.
47. Яворська Г.М. Прескриптивна лінгвістика як дискурс: Мова. Культура. Влада/ Нац.акад.наук України. Ін-т мовознавства ім. О.О.Потебні. Київ: 200. 288с.

Допоміжна

1. Юлія Кравцова Современные направления когнитивной теории метафоры *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія "Лінгвістика": Збірник наукових праць*. Херсон: Видавництво ХДУ. 2009. Випуск ІХ. С.312 -317
2. Ольга Скідан когнітивно-дискурсивний напрям дослідження концептів. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія "Лінгвістика": Збірник*

- наукових праць. Херсон: Видавництво ХДУ, Випуск ІХ. 2009. – С.335-339.
3. Катерина Яцук Фреймова модель як метод зіставлення та аналізу одиниць вторинної номінації. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія "Лінгвістика": Збірник наукових праць.* Херсон: Видавництво ХДУ, 2009. Випуск ІХ. – С. 345-347.

11.Електронні ресурси

1. <http://uk.wikipedia.org/wiki/Мовознавство>
2. <ftp://ftp.vblack.org.ua/other/Ukrayns'ka%20mova/Knigi/Pidruchniki/Zagal'ne%20movoznavstvo.%20M.Kochergan.doc>
3. <http://www.twirpx.com/file/232823/>
4. <http://samoylyk.net/pub/books/English/IYiP/kl/3.doc>
5. <http://mirknig.com/2012/01/04/zagalne-movoznavstvo.html>
6. <http://uareferats.com/index.php/book/details/249>
7. <http://litmisto.org.ua/?p=14994>
8. http://books.google.com/books/about/Загальне_мовознавств.html?id=OSXVAAAAMA_AJ
9. <http://freelib.in.ua/load/78-1-0-631>
10. http://socgum.mdpu.org.ua/index.php?option=com_mtree&task=viewlink&link_id=2603&Itemid=0
11. <http://www.com/search>